SAYHUN

ILMIY AXBOROTNOMASI

Scientific bulletin of Sayhun

2023/2

Guliston davlat pedagogika instituti
Sayhun ilmiy axborotnomasi ilmiy-uslubiy jurnali
2023-*yil* 2-*son*

Bosh muharrir: A.A.QALANDAROV - f.-m.f.b.f.d (PhD), dotsent

Mas'ul muharrir: N.A.AYAQULOV - f.f.b.f.d (PhD)

Mas'ul muharrir o'rinbosari: M.B.NIYOZOV – p.f.b.f.d (PhD), dotsent
O.I.SAXOBIDINOVA

T A H R I R H A Y 'A T I:

Aniq va tabiiy fanlar
f.-m.f.d, prof. M.M.Aripov
f.-m.f.d., prof. A.A.Xaldjigitov
t.f.d., prof. N.Ravshanov
b.f.d., prof. H.X.Qo'shiyev
b.f.d., prof. A.P.Pozilov
b.f.d., dots. U.K.Abduraxmanova

Ijtimoiy-siyosiy fanlar
t.f.d., akademik A.A.Asqarov
f.f.d., prof. N.A.Shermuhamedova
s.f.d., prof. A.G.Mo'minov
tar.f.d, dots. N.A.Egamberdiyeva
s.f.b.f.d. (PhD) N.A.Saidkulov

Pedagogika
akad., p.f.d., prof. R.Djurayev
p.f.d., prof. G.S.Ergasheva
p.f.d., prof. N.N.Djamilova
p.f.d., prof. O.A.Qo'ysinov
p.f.n., dots. S.I.Qulmamatov

Filologiya
fil.f.d., prof. G.H.Bakiyeva
fil.f.d., prof. A.S.Lixodziyevskiy
fil.f.d., prof. D.R.Djumanova
fil.f.d., prof. O.S.Axmedov
fil.f.d., dots. F.Sh.Qodirova
fil.f.d., dots. G.I.Ergasheva
p.f.d., dots. K.Sh.Muradkasimova
p.f.d., dots. A.B.Raxmonov
p.f.d., dots. G.S.Sabirova
f.f.f.d. (PhD) B.Sh.Kurbanov

Texnik muharrir: *A.A.Xudayberdiyev*

"Sayhun ilmiy axborotnomasi" ilmiy-uslubiy jurnali elektron to'plam sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi (AOKA)ning 2023-yil 9-martdagi № 067833 raqamli guvohnomasi asosida chop etiladi.

TECHNOLOGY FOR THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' BASED AND SCIENCE-RELATED COMPETENCES BASED ON AN INTEGRATIVE APPROACH

Abdufatayev Sherjaxon Abduazimovich, Guliston davlat pedagogika instituti,
Aniq va tabiiy fanlar kafedrasi o'qituvchisi.
e-mail: Sherjahonjon07@gmail.com

Abstract. At the current stage of the development of our society, where profound economic and social changes are taking place, finding ways and means to improve the quality of education for students remains one of the main urgent tasks of modern pedagogy.

Keywords: Integration, competence, competent approach, Information communication, didactics, integrative methodology, integrated technologies, STEAM, information-educational environment, interaction, synectics, coherence.

ТЕХНОЛОГИЯ РАЗВИТИЯ НАУЧНО-ОБРАЗОВАННЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ ИНТЕГРАТИВНОГО ПОДХОДА

Аннотация. На современном этапе развития нашего общества, где происходят глубокие экономические и социальные изменения, поиск путей и средств повышения качества образования учащихся остается одной из главных актуальных задач современной педагогики.

Ключевые слова: интеграция, компетентность, компетентностный подход, информационная коммуникация, дидактика, интегративная методология, интегрированные технологии, STEAM, информационно-образовательная среда, взаимодействие, синектика, когерентность.

INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA O'QUVCHILARDA TAYANCH VA FANGA OID KOMPETENTSIYALARNI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASI

Annotatsiya. Jamiyatimiz rivojlanishining chuqur iqtisodiy va ijtimoiy o'zgarishlar ro'y berayotgan hozirgi bosqichida o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berish sifatini oshirish yo'llari va vositalarini izlab topish zamonaviy pedagogikaning asosiy dolzarb vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda.

Kalit so'zlari: Integratsiya, kompetensiya, kompetentli yondashuv, Axborot kommunikatsiya, didaktika, integrativ metodika, integratsiyalashgan texnologiyalar, STEAM, axborot-ta'lim muhiti, interoektsiya, sinektika, kogerentlik.

Kirish. Mamlakat ta’lim tizimini barqaror rivojlanish hamda modernizdtsiyalash jarayonlariga moslashtirish, o‘quv jarayoniga innovatsion g‘oyalar, integratsiyalashgan texnologiyalar va ishlanmalarni faol qo‘llash orqali o‘quvchilarning tayanch va fanga oid kompetentsiyalarini shakllantirish muammosi bugungi kunda dolzarb ahamiyat kasb qiladi. Chunonchi, ta’lim muassasalarining zamonaviy moddiy-texnik bazasini shakllantirish va yanada mustahkamlash, undan oqilona foydalanish bo‘yicha yuqori samarali o‘quv-laboratoriya, kompyuter texnikasi va boshqa axborot- kommunikltsiya uskunalari bilan jihozlashni o‘z ichiga oladigan tizimli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Umumiy o‘rta ta’lim Davlat ta’lim standartlarining yangi avlodi kompetentli yondashuvga asoslangan bo‘lib, bu bilan bog‘liq holda o‘quvchilarning tayanch va fanga oid kompetentsiyalarini qanday qilib shakllantirish, qanday mexanizm yordamida shakllantirish muammosining amaliy echimini kutmoqda.

Kompetentsiya ta’limdagi yangilik sifatida birdaniga vujudga kelmaydi. Buning uchun nafaqat pedagoglar, balki o‘quvchilarning bilimlarni shunchaki amaliyotda qo‘llashi emas, shaxs sifatida o‘ziga xos qobiliyatlarini yuzaga chiqarishi, tashqi va ichki to‘siqlarni engishi talab qilinadi. Qulay strategiyani amalga oshirish uchun uzluksiz ta’lim tizimining barcha bo‘g‘inlarida tizimlilik va integrltsiyani ta’minlash zarur.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili: Ilmiy adabiyotlar tahlili zamonaviy ta’limning turli sohalarida integratsiyalash masalasi pedagogik jarayonning dolzarb muammolaridan biri sifatida e’tirof qilinadi. Jumladan, umumiy o‘rta ta’lim tizimida, fanlarni integratsiyalab o‘qitish mexanizmlarini yaratish, uning pedagogik va didaktik asoslarini aniqlash hamda amaliyotga tatbiq qilish muammolarini hal qilish zamon talabiga aylanmoqda. Shuning uchun biz, birinchi navbatda, “integratsiya” terminining ma’nosi, mohiyati va ta’rifiga to‘xtalishni lozim topdik.

Integratsiya - ayrim bo‘laklar yoki elementlarning bir-biriga qo‘shilishi hamda bir butunga aylanishi, demakdir.

“Integratsiya” so‘zi lotincha “integratio” so‘zidan (“integr” - to‘liq, butun, yaxlit) olingan bo‘lib, “qayta qurish, tiklash, to‘ldirish”, “integratsiya” -“o‘zaro bog‘langan holda rivojlantirish”, “integratsiyalash’”- “bir butun qilib birlashtirmoq, yaxlit holga keltirmok” degan ma’nolarni anglatadi.

Didaktikada o‘quv fanlariaro aloqadorlikni ta’minlash muammosiga jiddiy e’tibor qaratildi. Ushbu muammolar tahlili asosida o‘quv fanlariaro aloqadorlikning metodologik yo‘nalishlari belgilab berildi. Ayniqsa, V. N. Fedorova rahbarligida amalga oshirilgan tadqiqotlar fanlararo aloqadorlikning nazariy asoslarini bayon etganligi bilan muhim ahamiyatga ega.

O‘quv fanlariaro aloqadorlikni ta’minlashning didaktik jihatlari faqatgina muayyan o‘quv fanlari mazmunida turli bilim va tushunchalarni ifodalash bilan cheklanib qolmaydi deyiladi.

Rossiyalik tadqiqotchi L. V. Pivovarova ishlarida integrativ metodikaning ta’limga texnologik yondashuvlar tavsifi quyidagicha bayon qilingan:

- “integrativ metodika” atamasini qo‘llashdan asosiy maqsad ta’limga texnologik yondashuvning asosiy xususiyatlarini aniqlab, ulardan

foydalanishda pedagogik hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini uyg‘unlashtirishni tatbiq qilish modellarini ishlab chiqishdir.

- ta’lim jarayonida integratsiyalashgan texnologiyalarning qo‘llanishi bir qancha didaktik, metodik va kognitiv omillarga bog‘liq. Ta’lim jarayoni, uning sub’ektlari va ob’ekti o‘rtasidagi integrativ jarayonlarni tashkil qilishning o‘zi o‘quvchilarda o‘quv - bilish faoliyati natijasidagi kognitiv kategoriyalar asosidagi modellar mavjudligini taqozo qiladi [45; 54-b.].

O‘quv fanlariaro aloqadorlikni ta’minlashga oid pedagogik tadqiqotlarda uni mustaqil tadqiqot yo‘nalishi sifatida mujassam rivojlanayotgan shaxsga nisbatan pedagogik ta’sir ko‘rsatish imkoniyati sifatida qarash lozim. So‘nggi yillarda amalga oshirilgan tadqiqotlarda o‘quv fanlararo aloqadorlikning tarbiyaviy ahamiyatiga ham alohida e’tibor qaratilmoqda. O‘quv fanlariaro aloqadorlik ta’minlangan pedagogik sharoitda o‘qitish jarayonida tarbiyaviy tadbirlarni amalga oshirishda o‘qituvchining tutgan o‘rnini alohida ajratib ko‘rsatish lozim.

Integrativ yondashuv - turli fanlardan olingan bilimlar, ko‘nikma, malaka va tajribalarni hisobga olish, tayanish, birlashtirish va kompetentsiyalarni baravar rivojlanishini nazarda tutadi. [29; 64-b.].

Psixologik turkum fanlarida barcha insonlarga xos bo‘lgan fikrlash operatsiyalari bilish faoliyatining yaxlit qismi sifatida fikrlash strategiyalarining ko‘p miqdordagi qismini tashkil qiladi hamda sintez orqali turli darajadagi va tavsifdagi tizimlarni birlashtiradi. Integratsiya bilish mexanizmi asosida yotadigan qismlarni yaxlit sintezlash nuqtai nazaridan bilish strategiyalari kabi farqlanadi va natijada ko‘zlangan maqsadga erishiladi.

Dunyoda fan, texnologiya, muhandislik, san’at, matematika fanlarini chuqur o‘rganishga asoslangan (STEAM) ta’limni keng joriy etish asosida tabiiy fanlar, jumladan, texnologiya fanini o‘qitish jarayoniga kompetentsiyaviy yondashuvni tatbiq qilish, o‘quvchilarda tabiiy-ilmiy savodxonlikni rivojlantirishga doir xalqaro baholash dasturlarini ta’lim jarayoniga samarali tatbiq etish, “kompyuterli ta’lim”ni ta’lim amaliyotiga joriy qilish biologiya fanini o‘qitishda pedagogik va axborot texnologiyalarini integratsiyalash, axborot-ta’lim muhitida integrativ yondashuvni amalga oshirish vazifasini qo‘ymoqda.

Integratsiyalashgan yondashuvlar barcha ijtimoiy jarayonlarni umumiy tavsifini yoritish hamda ularning istiqbollarini belgilashga xizmat qiladi. Ayrim manbalarda ishlab chiqarish texnologiyasi muayyan mahsulotni xomashyo tanlashdan iste’molchiga etkazib berishgacha bo‘lgan jarayonlarni o‘z ichiga oladigan davr bilan belgilanadigan butun bir bosqich ekani tushuntiriladi [19; 336-b.]. Lekin ijtimoy hayotdagi texnologik jarayonlar bilan ta’lim jarayonidagi texnologiyalarning integrativ va differentsial xususiyatlari bor.

Tadqiqot metodologiyasi Tadqiqot olib borish jarayonida ta’lim texnologiyalarining integrativ xususiyatlari bir qancha omillarga bog‘liq ekani ma’lum bo‘ldi. Umumiy o‘rta ta’lim maktablari 5-7 - sinflarida texnologiya fanini o‘qitish jarayoni o‘quvchilarning fan asoslarini o‘rganishida uzviylik printsipiga amal qilish, ta’lim jarayonini tashkil qilish va o‘tkazishda pedagogik va axborot texnologiyalarini integratsiyalash, shuningdek, mazkur fan asoslarining tarbiyaviy,

ma’naviy, umuminsoniy qadriyatlarga bog‘liq ekanini har tomonlama tahlil qilish zarurati tug‘ildi. Ta’limdagi integrativ texnologik jarayonlarning asosiy mazmunini yaratilgan ilmiy manbalarga tayanib, quyidagicha izohlash mumkin:

- birinchidan, an’anaviy o‘qitish yozma va og‘zaki usullarga tayanib ish ko‘radi, an’anaviy o‘qitishni zamonaviy talablar asosida tashkil etish hamda ta’lim jarayonida axborot-ta’lim muhitini shakllantirish zarur; umumiy o‘rta ta’lim maktablarida kompyuterli ta’limni joriy etilmasligi yoshlarimiz kelajagi uchun xavfli holatdir

- ikkinchidan, axborotlar hajmining ko‘payib borishi, ulardan foydalanish uchun vaqtning cheklanganligi hamda ularni saralash va tizimlashtirishning birmuncha murakkabligi yangicha mediata’lim printsiplari asosida yondashuvni taqozo qiladi.

Tahlil va natijalar Demak, integrativ bilimlarni shakllantirish jarayoni uch yo‘nalishda kognitiv, kontseptual, integrativ model asosida shakllanadi (*jadvalga qarang).*

Integrativ bilimlarni shakllantirish jarayoni yo‘nalishlari

Kognitiv	Kontseptual	Integrativ
Interoektsiya - o‘quvchi individual imkoniyatlari asosida o‘zlashtirayotgan bilimlarini o‘z ichki dunyosiga integrativ motivlar bilan qabul qilishi. **Sinektika** - turli fanlar bo‘yicha amalga oshirilayotgan o‘quv-bilish faoliyatining kontseptual xususiyatlarini umumlashtirish. **Kogerentlik** - integrativ va moslashuvchan didaktik jarayonlarni asosan texnologik turkum fanlaridagi barcha elementar printsiplarning bir-biri bilan ketma-ketlikda ilmiy-kognitiv jihatdan joylashtirish.	Fanning kontseptual-tarixiy aspektlari, evolyutsion rivojlanish bosqichlari, tajribalar, zamonaviy rivojlanish tendentsiyalari	**Gorizontal** - fanlar aro (fizika, kimyo, geografiya, biyalogiya). **Diagonal** - fan ichida (fizika, bialogiya, kimyo va x.k.). **Vertikal** texnologik: pedagogik, axborot-kommunikatsiya tarmoqlararo: nonotexnologiya, kibernetika,

Interoektsiya – o‘quvchining individual imkoniyatlari asosida o‘zlashtirayotgan bilimlarini o‘z ichki dunyosiga integrativ motivlar bilan qabul qilishi sanaladi. Bu jarayonda o‘quvchilarning tafakkuri muhim o‘rin tutadi.

O‘quvchilarda tayanch va fanga oid kompetentsiyalarni rivojlantirishda shaxsning tafakkuri muhim asos bo‘lib xizmat qiladi. Tafakkurning sofistik, eklektik, metafizik-dogmatik, dialektik usullari mavjud bo‘lib, inson tafakkuri faoliyatning turli qirralari sifatida bir- biriga qarama-qarshi, ayni vaqtda bir-birlarini to‘ldiradi.

Tafakkur xotirada yig‘ilgan axborotni qayta ishlashi, umumlashtirishi natijasida voqealarning rivojlanishi, takomillashishi to‘g‘risida taxmin qilish, oldindan aytib berish uchun shart-sharoitlar tug‘iladi. Texnologiya fanini o‘qitishda integrativ yondashuv orqali tayanch va fanga oid kompetentsiyalarni shakllantirishda texnologiya fani ta’lim-tarbiya jarayonida muammoli o‘quv vaziyatlarini hal qilishda

tafakkur operatsiyalaridan foydalanish orqali o‘quvchilarning aqliy faoliyati, aql-zakovatini rivojlantirish, ongli xatti-harakatga yo‘naltirish ilmiy dunyoqarashini rivojlantirishga zamin tayyorlaydi.

Texnologiya fanini o‘qitishda foydalanilgan keys-stadi, amal va hato, aqliy hujum, o‘quvchilarning o‘zlashtirgan bilim, ko‘nikma va malakalari, fanga oid kompetentsiyalarni baholash maqsadida shakllantirilgan test topshiriqlari axborotni qayta ishlash, tahlil, sintez, qiyoslash, abstraktsiyalash orqali umumlashtirish, xulosalash, o‘quv muammosining echimini topish yangi g‘oyalarni ilgari surish imkonini berdi.

Sinektika - turli fanlar bo‘yicha amalga oshirilayotgan o‘quv-bilish faoliyatining kontseptual xususiyatlarini umumlashtirish [45; 48-b.]. Ayrim faoliyat turlarida bu jarayon “integratsiya” ham deb ataladi. 5-7-sinflarda texnologiya fanini o‘rganishda turli bilimlar majmui bir ilmiy-kognitiv yo‘nalishga birlashadi. Sinektika - turli rejali (turli sifatli va turli modallikdagi) bilimlarni yangi sifatli sintezlash qobiliyati. U inson qobiliyatlarining hech qanday umumiy bog‘liqlikka ega bo‘lmagan (daryolar oqimi, insonlar oqimi, axborotlar oqimi va h.k.) turli-tuman jarayonlarda simultan fikrlashiga asoslanadi. Psixologiyada an’anaviy bilish faoliyatini faollashtirish mexanizmi, o‘qitishning faol metodlari (masalan, M. A. Granovskaya “aqliy hujum” metodining sinektik modifikyatsiyalashni tavsiflaydi) sifatida qo‘llanadi. O‘quv jarayonini sinektik integratsiyalash sifatida o‘zaro yaqin bo‘lmagan ta’lim sohalari va bloklarini integratsiyalash ko‘rib chiqiladi. Bunday tipdagi integratsiyalashgan kurslar an’anaviy sohaviy o‘qitishda ma’lum metodik chegaralarda bilish to‘siqlarini bartaraf qilishga yo‘naltirilgan.

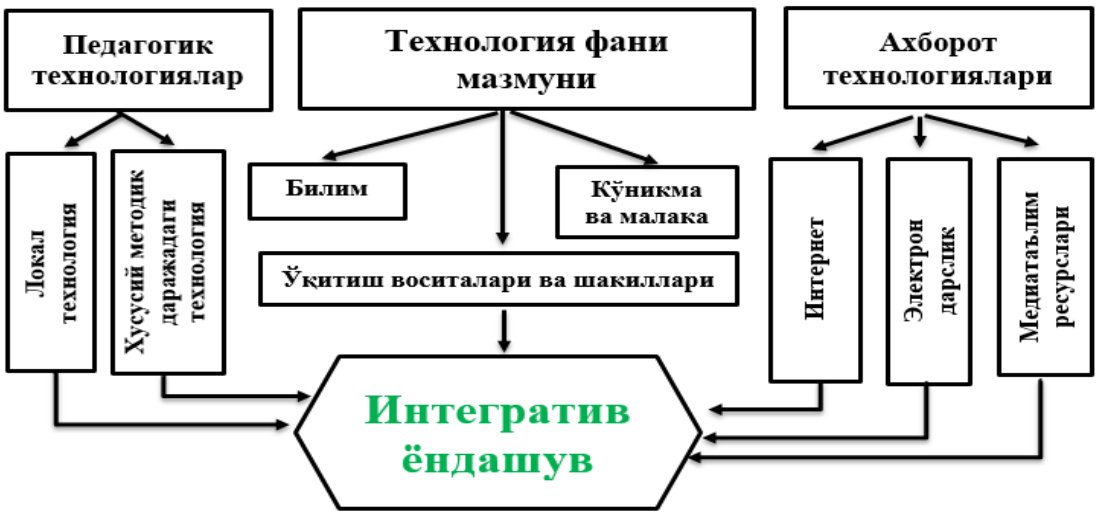
Texnologiya fanini o‘qitishda o‘rganilayotgan mavzu mazmunidan kelib chiqqan holda tabiiy fanlar: fizika, informatika, kimyo, biologiya, geografiya sohalarida o‘zaro aloqador tabiiy-ilmiy g‘oya, qonuniyat va tushunchalar, protsedura va ilmiy bilish metodlaridan foydalaniladi. Masalan, yog‘ochga ishlov verish texnologiyasi mavzusini o‘rganishda o‘quvchilarning kimyo, uning funktsiyasini o‘rganishda esa fizika fanida o‘rganilgan qonuniyatlardan foydalaniladi. O‘quvchilarning tabiiy fanlardan o‘rgangan bilim, ko‘nikma va malakalarini yangi vaziyatda foydalanish sinektika qoidalariga mos keladi.

Kogerentlik integrativ va moslashuvchan didaktik jarayonlar asosan fanlaridagi barcha elementar printsiplarning bir-biri bilan ketma-ketlikda ilmiy-kognitiv jihatdan joylanishini taqozo qiladi. Texnologiya fanini o‘qitishda yakkalik, xususiylik va umumiylik kabi falsafiy tushunchalar haqida dastlabki tasavvur hosil qilinadi. Masalan, texnologik jarayondagi bajarilishi kerak bo‘lgan va rioya qilinishi kerak bo‘lgan texnik xavfsizlik qoidalari bid umumiylikni aks ettiradi.

Shuningdek, amaliy fanlarning rivojlanishi, fanlar o‘rtasida differentsiatsiya va integratsiya jarayonlarining vujudga kelishi ob’ektiv qonuniyat sifatida texnologiya, biologiya, kimyo va fizika kabi fanlar o‘rtasida fanlararo bog‘lanishni amalga oshirishni talab qiladi.

Kogerentlik - yangi tizimlarning strukturalarini chidamli, tartibli yaratish jarayonida kichik tizimlarning o‘zaro muvofiqlikdagi harakati. O‘qitishda kogerent

integratsiya hozirgi davrda o‘quv jarayonida integratsiyalashning eng ko‘p tarqalgan turi hisoblanadi. Kogerent model umumiy o‘rta ta’limda: texnologiya va fizika, fizika va biologiya, fizika va kimyo kabi integratsiyalashgan kurslarda taqdim qilinadi. Bunday integratsiyalash asosida, bir tomondan, tabiat, madaniyat va fan olami haqida yaxlit tasavvurlarning shakllanishiga erishilsa, boshqa tomondan, o‘quv vaqti tejaladi. Bunday integratsiya nafaqat texnologik fanlariaro (vertikal), balki fanlararo (gorizontal) muhim tabiiy-ilmiy va madaniy hodisalarni sinxronlashgan o‘rganish, pedagogik jarayonni yuqori darajada intensifikatsiyalash, mazmunli fanlararo aloqalarni o‘rnatish, o‘quv materialini ko‘chirmaslik imkonini beradi. Kogerent modelni amalga oshirishning quyidagi texnologiyalaridan foydalaniladi: integratsiyalashgan kurs bir ta’lim sohasiga kiradigan fanlar mazmuniga muvofiq yaratiladi. Shuning uchun bir fan mazmuniga tushadigan og‘irlik boshqa fan mazmuniga tushmaydi va “teng” taqsimlanadi.

Ўқувчиларда таянч компетенцияларни ривожлантириш тизими

Texnologiya fanini o‘qitish jarayoniga ilg‘or pedagogik va axborot texnologiyalarini integrativ yondashuv asosida tatbiq qilish orqali o‘quvchilarning tayanch va fanga oid kompetentsiyalarini shakllantirish yuqorida qayd qilingan dolzarb muammoning ijobiy echimini topishga xizmat qiladi.

Xulosa va takliflar. Demak, ta’lim jarayoniga integrativ yondashuv masalasi qandaydir umumiylik xususiyatiga ega. Chunki ta’lim jarayonida foydalanilayotgan integrativ yondashuv texnologiyalarini pedagogik va axborot-kommunitatsiya texnologiyalarga bo‘lishni taqozo qiladi. Bu integratsiyalashgan texnologiyalarning yo‘nalishlari har xil bo‘lgani bilan, ularning uzviylashadigan umumiy tomonlari ham bor. Maktabda texnologiya fanini o‘rganish, integrativ yondashuv asosida axborot-kommunikyatsiya texnologiyalarni qo‘llashning optimal(samarali) yo‘llarini belgilashda uzviylik printsiplarini tadqiq qilish hamda ularning aniq mezonlarini belgilash muhim vazifa hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Пивоварова Л. В. Теория и технология формирования биологической грамотности на интегративной основе. Автореф. дисс. докт.пед.наук. - Ростов-на-Дону, 2009. - С. 54.

2. Djuraev R. H. va boshq. Pedagogika. - Toshkent. 2013. - B. 64.

3. Беспалько В. П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения.- М.: Издательство ИРПО МО РФ, 1995. - С. 336.

4. Галеева Н. Л. Система компетенций как инструмент управления качеством образования // Интернет-журнал “Эйдос”. 2007. 30 сентября http://www.eidos.ru/journal/2007/0930.

5. To‘raev B. Z. Informatika va axborot texnologiyalari sohasi pedagoglarining umumkasbiy fanlar integratsiyasida kasbiy kompetentligini shakllantirish. Ped. fanl. bo‘y. fals. dokt. (PhD). diss. avtoref.-Toshkent. O‘zMU, 2018. - B. 27.

6. Xasanova Sh. B. Elektron ta’lim resurslari tayyorlash va undan foydalanish tajribalari. Uzluksiz ta’lim. - Toshkent. 2017, №5. - B. 46-51.

7. Хуторской А. В. Образовательные компетенции и методология дидактики. К 90-летию со дня рождения В. В. Краевского. Электронный ресурс.

8. Sharipov Sh. S., Aripov M, Begimqulov U. Sh. Bilim olishning intelektual tizimini ishlab chiqish nazariyasi va amaliyoti. Monografiya. - T.: Fan, 2011. - B. 72.

9. AKT yordamida biologiyani o‘qitish. Umum ta’lim maktablariga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish loyihasi. O‘qituvchilar uchun qo‘llanma. - Toshkent. 2010. - B. 11.

10. Шутенко А. В. Методы проведения учебных занятий с использованием средств информационных и коммуникационных технологий // А. В. Шутенко - (htpp://pedsovet.su/publ/ 26-1-0-841). 05.04.2010.

FIZIKANING TARAQQIYOTIDA YUNON VA O‘RTA OSIYO MUTAFFAKIRLARINING RO‘LI

Raimov Xolbek Kadirovich, Guliston davlat pedagogika instituti
“Aniq va tabiiy fanlar” kafedrasi o‘qituvchisi,
Omonqulova Sevinch Obod qizi, Guliston davlat pedagogika instituti talabasi,
e-mail: physic-kholbek84@mail.ru

Annotatsiya. Fizika eng qadimgi fanlargan biri bo‘lib o‘z rivojlanish tarixiga egadir. Fizika fani turli davrlarda ma’lum darajada rivoj topgan, bu maqolada fizikaning rivojanish bosqichlar fikr yuritladi.

Kalit so‘zlar: Fizika tarixi, tabitat, temperatura, atom.

THE ROLE OF GREEK AND CENTRAL ASIAN THINKERS IN THE DEVELOPMENT OF PHYSICS

Abstract. Physics is one of the oldest sciences and has its own development history. The science of physics has developed to a certain extent in different periods, the stages of the development of physics have been discussed in this article.

Keywords: History of physics, nature, temperature, atom.

РОЛЬ ГРЕЧЕСКИХ И СРЕДНЕАЗИАТСКИХ МЫСЛИТЕЛЕЙ В РАЗВИТИИ ФИЗИКИ

Аннотация. Физика является одной из древнейших наук и имеет свою историю развития. Наука физика в той или иной степени развивалась в разные периоды, в данной статье рассмотрены этапы развития физики.

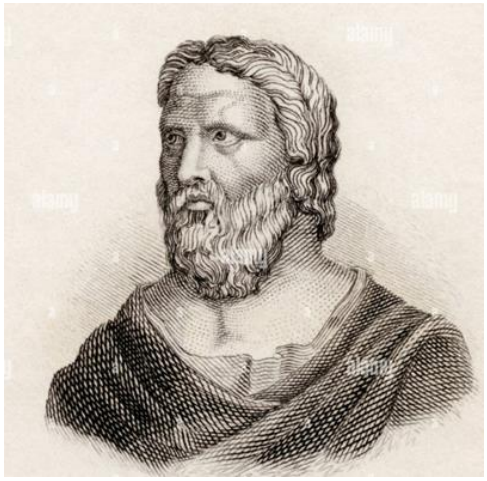
Ключевые слова: История физики, природа, температура, атом.

***Kirish*.**

Chunonchi bizni o‘rab turgan butun mavjudot butun dunyoni tashkil etadi. Darhaqiqat, dunyo turli ko‘rinishda yoki shaklda mavjud bo‘ladi. Biz dunyoni yaxlit bir materiya deb ham atashimiz mumkin. Materiya atrofimizdagi barcha jismlardan tashkil etgan bir shakl modda deb qaraylik vaqtlar o‘tishi bilan tabiatdagi jismlardan turli o‘zgarishlarni kuzatish mumkin.Jismlarning bir-biriga nisbatan harakatini moddaning bir holatdan ikkinchi holatga o‘tishini, hamda moddalarning kimyoviy o‘zgarishlarini quyosh va yulduzlarning temperatura o‘zgarishlari bunga yaqqol misol bo‘la oladi. Darhaqiqat, fizika fanida shunday qonun bor “Tabiatda hech narsa bordan yo‘q bo‘lmaydi, yo‘qdan bor bo‘lmaydi, u bir turdan ikkinchi turga doim o‘tib turadi” hayvonlar va o‘simliklar hayotida bu jarayon murakkabroq ro‘y beradi.

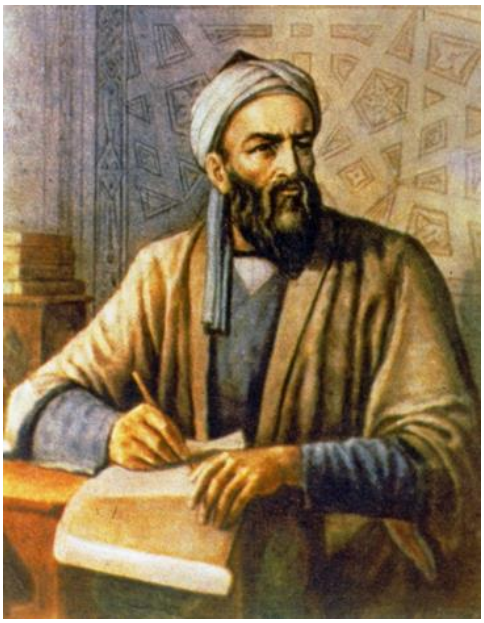
Tabiatda hech bir narsa vaqt o‘tishi bilan o‘zgarmay turmaydi. Eramizdan avvalgi VI arsda yashab o‘tgan grek olimi ***Geraklit*** “Hamma narsa o‘zgarib turadi hamma narsa harakat qiladi deb ta’lim bergan” biz insonlar ham bunga yaqqol misol bo‘la olamiz, doim o‘zgarib turamiz, ya’ni yashash va ishlash uchun yashash vositalarini yaratishimiz kerak bo‘ladi.

Yashash vositalarini ishlab ichiqarishimiz uchun esa turli ishlab chiqarish qurollarini yaratishimizga to‘g‘ri keladi. Har bir narsa uzviy bog‘liqlikdan iborat

bo‘ladi. Kishilarni yashash vositalarini topishi asta sekinlik bilan tabiat bilan bog‘lanadi. Shunday qilib tabiat haqidagi fan fizika fani ham vujudga kelgan [1-7].

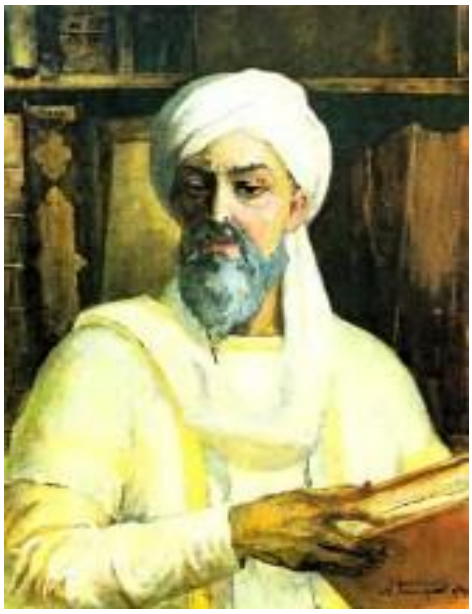
Bizning ona zaminimizda ko‘plab ijodkor, buyuk olimlar yashab o‘tishgan. Ular fizika faniga o‘z asarlari bilan o‘z hissalarini qo‘shib ketishgan desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Buyuk bobokalonimiz ***Abu Rayhon Beruniy*** (973-1050). Beruniy o‘zi yasagan asbob yordamida metallarning va boshqa moddalarning zichligini aniqlagan. Xususan suvning zichligini aniqlashda amaliy ko‘rsatmalar beradigan suvning xossalariga yilning to‘rt fasli va havo holati (bosimi va temperaturasi) ta’sirini oldini olish suvni har doim va bir joydan olish kerak deb

ta’kidlagan [1-3]. Bundan shuni xulosa qilish kerakki Beruniy suvning zichligi unig tozaligi va temperaturasiga bog‘liq deb hisoblagan olimdir. Beruniy yerning Quyosh atrofida aylanishi haqida fikr yuritadi. Geosentrik nazariyani juda zararli deb hisobladi. Beruniy aylana harakat qilayotgan jismlarda jismnining turli nuqtalarida chiziqli tezligi turlicha bo‘lishini alohida qayt etadi. Yerning ekvatorga yaqin joylaridagi, nuqtalar tezligining qutbga yaqin joylaridagi, nuqtalarning tezliklarga nisbati ortiq bo‘lishini alohida eslatib o‘tib shunday deydi “Aynan jismning ekvatordagi vazni qutubdagidan kamroq bo‘ladi. Buning boisi shundaki, Yer ekvatorning harakat tezligi Qutbga nisbatan ortiqroqdir Falakdagi jismlar ham Yerdan uzoqligi va aylanma harakati sababli qushlar kabi uchub yurish haqiqatga yaqinroqdir” Demak, Beruniy Yerning ekvator qismida jismning qutbdagidan kattaroq bo‘lgani va Yerning tortishish maydonidan uzoqroq bo‘lganligi sababli falakdagi jismlar o‘z vaznlarini yo‘qotib, vaznsiz holatida bo‘lishini aytib o‘tadi. Bunga kosmonavtlarning kosmik kema ichidagi holatini misol qilib olishimiz mumkin. Buyuk bobokalonimiz Beruniy dengiz va okean suvlarining sirtini sferik shaklda bo‘lishligining sababini og‘irlik kuchi deb atadi. Uning fikricha “Yerning o‘zi sharsimon, ya’ni elips shaklda,og‘irlik kuchi hamma tomondan Yerning

markaziga tortib turadi. Okean va dengiz suvlarining ogʻirlik kuchi tufayli Yerning markaziga tortilib turishi natijasida ularning sirti ham sharsimon shaklda boʻladi" [1, 3, 5] Beruniy yerning sharsimon shaklga boʻlishi bilan kifoyalanmay dunyoda birinchi boʻlib globusni yaratgan olim hisoblanadi. Shu bilan bir qatorda Beruniy atomdagi keyingi boʻlakchalar orasida oʻzaro tortish kuchi borligini ham aytib oʻtgan. U Ibn Sinoga yoʻllagan maktublaridan birida "Ayrim faylasuflar atomni boʻlinmaydi ya'ni unda (atomdan) ham kichikroq boʻlaklar yoʻq, deb hisoblaydi. Ikkinchi yana bir guruh olimlar atomning boʻlinishiga chegara yoʻq deb hisoblaydi. Agar atomning boʻlinishi ular aytgandek cheksiz boʻlganda edi, materiya yoʻq boʻlib ketgan boʻlardi. Ammo bunday boʻlishi mumkin emas materiya abadiydir. Faraz qilaylik, atom ikki boʻlakka boʻlinsin. Bu boʻlakchalar orasida boʻshliq boʻlib bu boʻlakchalar harakatda va ul boʻlakchalar orasida oʻzaro ta'sir kuchi mavjud" deb yozib oʻtgan. Beruniy haqiqatdan ham XVII asrning eng buyuk kashfiyotlardan hisoblangan quyosh atrofida harakat elips ekanligini oʻzinig oʻtkir zehni va aql zakovati bilan aniqlagan olimdir .

Yana bir vatandoshimiz buyuk bobokalonimiz ***Abu Ali ibn Sino*** (980-1037) garchand tibbiyot ilmining sultoni boʻlsada fizika faniga, ayniqsa, astronomiya va matematika fanlariga yetarlicha oʻz hissasini qoʻshgan desak mubolagʻa boʻlmaydi.

Ibn Sino oʻzinig fizika faniga oid kitobida, "fizika" faniga yetarlicha ta'rif berib oʻtgan. Uning fikricha "Materiyadagi miqdor va sifat holatlarining harakat va tinchlik bilan bogʻliqligi fizika va matematika fanlariga tegishlidir. Fizika tabiat haqidagi fandir. Tabiat haqidagi fan esa materiya va harakat bilan bogʻliqdir" [1-4] deb aytib oʻtadi.

Ibn Sino harakat sabablarini asosan uch xil turini aytib oʻtadi:

1) tabiiy harakat;
2) majbur harakat;
3) nisbiy harakat.

Uning fikricha tabiiy harakat jismlarning oʻzi tabiiy oʻrinlarga intilishidir.Bunga misol qilib qizigan gazlarning yuqoriga koʻtarilishi yoki jism sovuganda zichligining ortishi natijasida pastga tomon yoʻnalgan harakatlar tabiiy harakat boʻladi. Olim tabiiy harakat aylanma yoki toʻgʻri chiziqdan ham iborat boʻlishi mumkin.

Majburiy harakat jismlarning oʻz-oʻzidan emas, balki tashqi kuchlarning ta'siri natijasida yuzaga keladigan kuchdir. Masalan, bir vagonga ma'lum miqdorda kuch ta'sir qilish natijasida uning ma'lum bir masofaga siljishidir.

Nisbiy harakat deganda bir jismning ikkinchi bir harakat qilib turgan jismning ichida turgan holatidagi oʻziga bogʻliq boʻlmagan harakat nazarda tutiladi. Masalan, poyezd ichidagi tinch turgan yoʻlovchi vokzalga nisbatan harakat nisbiy harakat deyiladi. Dinamikaning birinchi va ikkinchi qonunlari ham Ibn Sinoning nazarida

chetda qolmagan. Dinamikaning ikkinchi qonuniga oid shunday so‘zlarni aytib o‘tadi.

“Ikkita shar (zo‘ldir) oling. Bu sharlarning kattaliklari har xil bo‘lsa, sabab bir xil bo‘lgan, vaqtda ularning oqibatlari har xil bo‘ladi . Birinchi shar ikkinchisidan necha marta katta bo‘lsa uning oqibati ikkinchi sharga nisbatan shuncha marta kichik bo‘ladi yoki aksincha,birinchi shar ikkinchi shardan necha marta kichik bo‘lsa uning oqibati ikkinchi sharnikidan shuncha marta katta bo‘ladi” [1-3] deb aytib o‘tganlar. Bobomiz sabab deb kuchni, oqibat deb esa tezlik o‘zgarishini atagan.

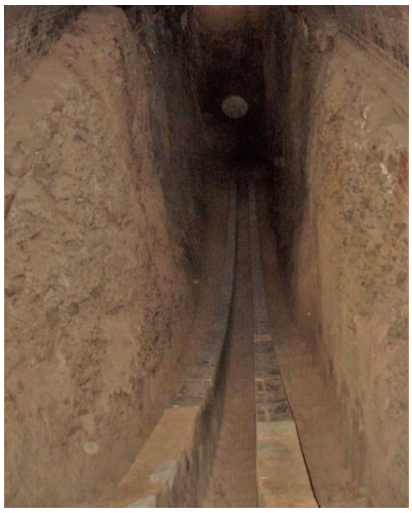

Ibn Sinoning yuqorida keltirilgan fikrlarini umumiy holda, “ Kuch o‘zgarmas holda tezlik o‘zgarishi yoki tezlanish massaga teskari mutanosib bo‘ladi” deb ifodalash mumkin.

Biz kundalik hayotimizda ko‘p duch keladigan og‘ir yuklarni yuqoriga chiqarishda yo‘lning hisobiga kuchdan yutish muammosini ham Ibn Sinoning e’tiboridan chetda qolmagan edi. Garchand biz kuchdan qancha yutsak masofadan shuncha marta yutqazamiz, masofadan necha marta yutsak esa kuchdan shuncha marta yutqazishimiz mumkin. Bu mexanikaning oltin qoidasi desak ham mubolag‘a bo‘lmaydi” [4-5].

Ibn Sinoning “Mexanika” deb nomlangan ajoyib kitobida 30 dan ortiq oddiy va murakkab mexanizmlarning yasalishi va ularning foydalanish usullar yozilgan.

O‘zbek olimlardan yana biri olamshumul olim ***Muxammad Farobiy*** (873-950) yunon olimlari Platon, Aristotel asarlariga yozgan izohlar bilan mashhurdir. Olimning ba’zi asarlar materiyaning miqdori va fazoviy hajm birliklarini o‘rganishga bag‘ishlangandir. Bobomiz yerdagi suvlarning bug‘lanishi natijasida bulutlar paydo bo‘lishini, hamda oy tutilishini esa yer Quyosh bilan oy o‘rtasiga kirib qolishi tufayli sodir bo‘lishini aytib o‘tadi. Yana bir buyuk o‘zbek olimlaridan Amir Temurning suyukli nabirasi ***Mirzo Ulug‘bek*** (1394-1449).

Olim o‘z vatandoshlari Axmad al-Farg‘oniy, Abu Rayxon Beruniy, Ali Ibn Sino kabi olimlarning ijodlari bilan tanishib chiqqan. O‘zbekiston tarixiy shaxri bo‘lmish hozirgi Samarqandda o‘zing astranomiya maktabiga asos solgan.

Ulug‘bek boshchiligidagi astronomiyaga oid muhim tadqiqot ishlarini olib borishgan. Olim o‘z rasadxonasida yulduzlarni sanagan va ularning qaysi turkumga kirishini o‘rgangan. Koinot sirlarini yanada chuqurroq o‘rganishga kirishgan. Ulug‘bek rasadxonasi-Ko‘hak tepaligida ulkan silindr shaklida bunyod etilgan hamda ayrim qo‘lyozmalar ga ko‘ra, balandiligi 30,4 m dan iborat 3 qavatli qilib qurilgan.

Xulosa

Bundan shuni xulosa qilish mumkinki, fizika bu tabiat haqidagi fandir. Fizika fanida tabiat xodisalari uni yuzaga keltiruvchi sabablarini o‘rganishmiz mumkin. Bizning buyuk bobolarimiz fizika fani tabiat bilan uzviy bog‘liqligini aytib o‘tganlar hamda o‘z davri nisbat yetuk mulohazalar yuritishgan. Hozirgi paytda ko‘pgina yoshlar bobolarimiz yaratib ketgan boy ilmiy meros o‘rganib, bundan bir necha yuz yillar ilgari yozilgan ilmiy ma’lumotlar naqadar to‘g‘ri ekanligiga ishonch hosil qilmoqdalar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘lmasova M. X. Mexanika va malekulyar fizika. – Akademik litseylar uchun qo‘llanma. – Toshkent: O‘qituvchi, 2004, - B. 7-15.
2. Mirtadjiyeva K. T., Axunov T. A., Karabayeva M. A. Mexanika va Molekulyar fizika o‘quv qo‘llanma Toshkent “Go to print” 2020, 434 bet.
3. Эвалюция физики Устойчивый мир Москва 2001, 266 с.
4. Кудрявцев G. C. Курс истории физики, Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по физ. спец. - 2 изд., испр. и доп. - М. : Просвещение, 1982. - 448 с.
5. A History of Physics from Antiquity to the Enlightenment Cambrdge scholars publishing Mario Gliozzi 2002 Copyright © 30.
6. Jed Buchwald. Oxford Handbook for the History of Physics. Oxford University Press 2013, 1-56 pages.
7. History of Physics Journal of physics & Optics scineces 07 August 2022, pp. 1-12.

PYTHON DASTURLASH TILINI O‘QITISHDA FUNKSIYALARDAN FOYDALANISH METODIKASI

Nazarova Munojat Raxmonberdi qizi, Guliston davlat pedagogika instituti
“Ta’limda axborot texnologiyalari” 1-kurs Magistratura talabasi
e-mail: tmunojat471@gmail.com

Annotatsiya. Hozirgi zamonaviy axborot texnologiyalari keng taraqqiy etgan bir davrda umumta’lim maktab o‘quvchilariga dasturlash tillarini o‘qitishda alohida uslub bilan yondashish, soddalashtirilgan usullarni ishlab chiqish, o‘quvchilarni yoshini inobatga olgan holda vazifalar tayinlash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida o‘quvchi yoshlarda mustaqil dastur tuzish ko‘nikmalarini shakllantirish, dasturlash tillariga qiziqtirish, ularni kelajakda o‘z o‘rinini topishiga va mamlakat rivoji uchun mukammal dasturlar yaratishiga turtki bo‘ladi.

Kalit so‘zlar: dastur, ta’lim metodlari, dasturlash muhiti, funksiyalar, protsedura, komponent, ilova, ma’lumotlar bazasi.

LEARNING THE PYTHON PROGRAMMING LANGUAGE METHODOLOGY OF USING FUNCTIONS

Abstract. Nowadays when modern information technologies are widely developed, one of the most actual problems is to issue a special approach for teaching programming languages to secondary school students and to pay attention to the development of simplified methods assigning tasks based on the age of students. This article develops self-programming skills among high school students, helps to develop an interest in programming and help them find their place in the future, as well as create better programs for the development of the country.

Keywords: program, educational methods, programming environment, functions, procedure, component, application, database.

ИЗУЧЕНИЕ ЯЗЫКА ПРОГРАММИРОВАНИЯ PYTHON МЕТОДОЛОГИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ФУНКЦИЙ

Аннотация. В настоящее время, когда современные информационные технологии широко развиты, одной из наиболее актуальных проблем является разработка специального подхода к обучению учащихся средних школ языкам программирования и уделение внимания разработке упрощенных методов постановки задач с учетом возраста учащихся. Данная статья развивает у

старшеклассников навыки самопрограммирования, помогает развить интерес к программированию и помогает им найти свое место в будущем, а также создавать более качественные программы для развития страны.

Ключевые слова: программа, методы обучения, среда программирования, функции, процедура, компонент, приложение, база данных.

***Kirish* (*Introduction*).**

Bugungi kunda deyarli har bir sohada axborot texnologiyalaridan samarali foydalanilayotganini ko‘rishimiz mumkin. Bu esa o‘quvchi yoshlarda dasturlash va axborot texnologiyalaridan foydalanish ko‘nikmasinini rivojlantirish naqadar muhim ekanligini ko‘rsatib bermoqda. Bugungi kunda rivojlangan mamlakatlarida texnologik bazada ta’lim olish mumkin. Aqlli maktablar virtual ta’lim sohasida sakrashga erishdilar. Onlayn o‘qitish va masofadan o‘qitish yangi asrdagi yangi ta’lim shakllari qatoriga kiradi. 21-asrning boshlarida o‘quv muhitini rivojlantirish orqali shaxslar va jamiyatlar ta’limga bo‘lgan ehtiyojning ortishi bilan ta’lim muassasalari va ularning an'anaviy tuzilmalari zimmasiga katta mas’uliyat yukladilar. Bugungi kunda turli xil axborot va kommunikatsiya texnologiyalari ta’lim va o‘quv jarayonini engillashtirish qobiliyatiga ega.

***Mavzuga oid adabiyotlar tahlili* (*Literature review*).**

DASTURLASH TILI - ma’lumotlar (axborotlar)ni va ularni elektron mashinalarda ishlash algoritmlari (dasturlari)ni bayon qilish uchun mo‘ljallangan rasmiy til; odamning elektron mashina bilan bog‘lanishi uchun ishlatiladigan shartli belgilar tizimi. Dasturlash tili tabiiy til bilan shartli mashina tili orasidagi o‘rinni egallaydi. Dasturlash tilining asosiy vazifasi dasturlar tuzish (Dasturlash) vositasi bo‘lishi, ya’ni ma’lumotlarni ifodalash va ularni EHM (kompyuter) da ishlashda qo‘llanishidan iborat.

Tizimli va amaliy dasturlarni yaratish uchun dasturlash tillaridan foydalaniladi. Dastur yaratish jarayoni katta hajmga ega bólib, dasturlash tillarida Tizimli va amaliy dasturlarni yaratish uchun dasturlash tillaridan foydalaniladi. Dastur yaratish jarayoni katta hajmga ega bo‘lib, dasturlash tillarida dastur yozish shu jarayonning bir qismi sanaladi.

Python ([ˈpʌɪθ(ə)n] – *payton*, *piton*) – turli sohalar uchun yuqori darajadagi umumiy maqsadli dasturlash tili. Uning til konstruksiyalari va obyektga yo‘naltirilgan yondashuvi dasturchilarga kichik va yirik loyihalar uchun aniq, mantiqiy kod yozishda yordam berishga qaratilgan. Shuningdek Python sun’iy intellekt hamda ma’lumotlar tahlili sohalarining tili hisoblanadi. Python deyarli barcha platformalarda ishlay oladi, xususan Windows, Linux, Mac OS X, Palm OS, Mac OS va boshqalar shular jumlasidandir.

***Tadqiqot metodologiyasi* (*Research Methodology*).**

Ma’lum vazifani bajaruvchi tegishli buyruqlar guruhiga **funksiya** deyiladi. Funksiyalar dasturimizni kichik va modulli qismlarga arjratishga yordam beradi. Dasturimiz kattalashgani sari, funksiyalar uni shuncha boshqariluvchan va tartibli

qiladi. Bundan tashqari, u kodni takrorlanishini oldini oladi hamda kodni qayta ishlatish imkonini beradi.

Aslida har qanday funksiyaning ortida ham bir necha qatordan iborat kod bo‘ladi, lekin biz funksiyaga murojat qilganda uning nomini yozamiz xolos. Funksiya ortidagi kod esa biz uchun yashirin bo‘lib qolaveradi. Funksiyalarning qulayligi ham shunda. Dastur davomida ma’lum bir kodlarni qayta-qayta yozmaslik uchun biz ularni jamlab, bitta funksiya ichiga joylashimiz va dastur davomida bu kodlarga funksiya nomi orqali murojat qilishimiz mumkin.

Funksiyalar turlicha bo‘ladi, ba’zi funksiyalar sizdan qiymat qabul qilib, konsolga biror ma’umot chiqaradi, ba’zilari esa sizdan qabul qilgan qiymat ustida turli amallar bajarib yangi qiymat qaytaradi. Foydalanuvchidan mutlaqo qiymat qabul qilmaydigan funksiyalar ham mavjud.

Ushbu tadqiqot metodologiyasida siz qanday qilib Pythonda yangi funksiya yaratish, unga murojaat qilish, tekshirish va to‘g‘rilashni o‘rganasiz. Shuningdek tadqiqot yakunida dasturimizni bir nechta fayllarga ajratishni va funksiylarni alohida, module deb ataluvchi fayllarga joylashni ham o‘rganamiz.

***Tahlil va natijalar* (*Analysis and results*).**

Odatda, funksiyalar ikki turga bo‘linadi, ular:

1. Standart funksiyalar – Python dasturlash tilidagi oldindan mavjud bo‘lgan funksiyalar.
2. Qo‘lbola funksiyalar – foydalanuvchilarning o‘zlari tomonidan belgilangan funksiyalar.

Funksiya Yaratamiz

Keling oddiy, **`salom_ber`** deb nomlangan funksiya yaratamiz. Bu funksiya murojat qilganimizda konsolga **"Assalom alaykum!"** degan xabarni chiqarsin.

```
def salom_ber():
"""Salom beruvchi funksiya"""
print(“Assalomu alaykum!”)
```

Kodni qatroma-qator tahlil qilaylik:

1. Avvalo **`def`** operatori yordamida Pythonga funksiya yaratayotganimizni bildirdik. **`def`** dan so‘ng esa funksiyamizga nom berdik va qavslarni ochib, yopdik. Bizning funksiyamiz foydalanuvchidan hech qanday qiymat qabul qilmaydi, shuning uchun ham qavs ichi bo‘sh. Keyingi misollarda foydalanuvchidan qiymat qabul qiluvchi funksiyalarni ham ko‘ramiz.
2. **`def`** qatoridan keyin o‘ngga surib yozilgan har qanday kod funksiyaning badani hisoblanadi. 2-qatorda biz uchta ketma-ket qo‘shtirnoq ichida funksiya haqida ma’lumot berdik. Python mana shu ma’lumotni o‘qib, dasturchi funksiya haqida bilmoqchi bo‘lganda aynan shu matnni ko‘rsatadi.
3. Oxirgi qatorimizda esa **`"Assalomu alaykum!"`** matnini konsolga chiqarishni buyurdik. Bizning sodda funksiyamizning asosiy vazifasi ham shu.

Mana funksiya tayyor. Endi bu funksiyadan foydalanish uchun uni *chaqiramiz*. Buning uchun funksiya nomini yozamiz va qavslarni ochib, yopamiz (esingizda

bo‘lsa bizning funksiyamiz qiymat qabul qilmaydi, shuning uchun qavslar ichi bo‘sh).

salom_ber()

Funksiyaga Qiymat Uzatish

Avvalgi sodda funksiyamiz foydalanivchidan hech qanday qiymat olmaydi va barchaga birday “Assalomu aleykum” deb javob qiladi. Keling funksiyaga o‘zgartirish kiritamiz, funksiya foydalanuvchi ismini qabul qilib, unga ismi bilan murojat qilsin. Buning uchun funksiya nomidan keyin, qavs ichida foydalanuvchi berishi kerak bo‘lgan qiymatni ko‘rsatamiz.

```
def salom_ber(ism):
"""Foydalanuvchi ismini qabul qilib, unga salom beruvchi funksiya"""
print(f "Assalomu alaykum. Hurmatli{ism.title( )}!")
salom_ber(Ali)
```

Mana endi funksiyamiz foydalanuvchidan ism degan qiymatni ham kutadi.

Agar funksiyaga murojaat qilishda, unga qiymat bermasak xatolik vujudga keladi.

Argument va Parametr

Funksiya yaratishda, qavs ichida berilgan, funksiya to‘g‘ri ishlashi uchun uzatiladigan qiymat *parameter* deb ataladi. Yuqoridagi misolda ism bu **salom_ber** funksiyasining parametri.

Foydalanuvchi funksiyaga murojat qilishda funksiyaga uzatgan qiymat esa **argument** deb atalad.Ba’zi manbalarda yoki darslarda argument va parametr so‘zlari almashtirib ishlatilishi ham kuzatiladi.

Funksiyaga bir nechta argument uzatish

Shunday funksiyalar bor, bir emas bir nechta parameter talab qilishi mumkin, foydalanuvchi esa o‘z navbatida bir nechta argumentlar taqdim qilishi kerak.

Yuqoridagi funksiya to‘g‘ri natija chiqarishi uchun argumentlarni ism va familiya ketma-ketligida kiritishimiz lozim.

```
def toliq_ism(ism, familiya):
    print(f"Foydalanuvchi ismi:{ism.title()}! \n"
    f"Foydalanuvchi familiyasi:{familiya.title()}!")
toliq_ism('Olim','Hakimov')
```

Qiymat qaytarish

Avvalgi dasturlarda yaratgan barcha funksiyalarimiz konsolga ma’lumot chiqarayotgan edi. Aslida, aksar holatlarda bu g‘ayritabiiy. Sababi, dasturchi sifatida biz konsolga chiqqan ma’lumotdan unumli foydalana olmaymiz. Konsoldagi qiymatni o‘zgaruvchiga yuklab, undan kelajakda foydalanib ham bo‘lmaydi. Mana shunday holatlarda, funksiyadan unumli foydalanish uchun undan biror qiymatni qaytarish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

```
def tubson(son1,son2):
    al=[]
```

```
    s=0
    for i in range(son1,son2+1):
        for j in range(2,son2+1):
            if i%j==0:
                s+=1
        if s<2:
            al.append(i)
        s=0
    return al

b=int(input('1 chi sonni kiriting‘))
c=int(input('2 chi sonni kiriting‘))

h=tubson(b,c)
print(f"{b} va {c} sonlari orasidagi tub sonlar:{h}")
```

Hujjat satrlari (docstring)

Funksiyaning bosh qismidan keyin yoziladigan birinchi satr hujjat satri deyiladi, uning qisqartmasi docstring. U funksiya nima vazifa bajarishi haqida qisqacha axborot berish uchun ishlatiladi. Ixtiyoriy bo‘lsa ham lekin hujjat qilib yozib qo‘yish dasturlashda yaxshi amaliyot hisoblanadi.

Odatda hujjat satrlari uchtalik apostroflar bilan yoziladi, sababi hujjat satri 2 yoki undan ortiq qatorli ma’lumotdan iborat bo‘lishi mumkin. Bu holatda esa uchtalik apostrofni ishlatish eng yaxshi yo‘l hisoblanadi. Funksiyamizga yozgan hujjat satrimizni funksiyamizning __doc__ atributi orqali olishimiz mumkin

```
def square(x):
  """Bu funksiya bizga berilgan sonning kvadratini hisoblab beradi"""
      return x*x
print(square.__doc__)
```

***Xulosa va takliflar* (*Conclusion/Recommendations*).**

Ushbu mavzu tinglovchilarda dasturlashga bo‘lgan ishtiyoqni talab qilib, funksiyalardan to‘g‘ri foydalanish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Egallagan bilimlarini mustaqil baholash va o‘tilgan mavzuga oid tushuncalarni amalda qo‘llashga imkon yaratadi. Turli funksiyalarni qo‘llanilishi bo‘yicha g‘oyalarni ifodalash va ular orasidagi bog‘liqlikni topish malakasini shakllantiradi.

Shu o‘rinda o‘quvchilarning dasturlashga bo‘lgan ishtiyoqlarini oshirish, bugungi kunning dolzarb masalasi bo‘lib qolmoqda. Umumiy o‘rta maktabda zamonaviy dasturlash tillarini o‘qitilishi o‘quvchilarda dasturlash muhitida ishlash va mustaqil dastur tuzish, mamlakatimizning turli sohalari uchun ilovalar yaratish, zamonaviy axborot texnologiyalari vositalaridan foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirishga va ularning amaliy ishlarida yangi qirralarning ochilishiga zamin hozirlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. https://www.codecademy.com – Python tilida programmalash bo‘yicha namunalar izoxlari bilan keltirilgan.
2. https://python.sariq.dev – Python tilida programmalash bo‘yicha namunalar izoxlari bilan keltirilgan.
3. https://www.w3schools.com – Python tilida programmalash bo‘yicha namunalar izoxlari bilan keltirilgan.
4. https://www.learnpython.org/ – Python tilida programmalash bo‘yicha namunalar izoxlari bilan keltirilgan.
5. https://cyberleninka.ru/ – Python dasturlash tillari, Django texnologiyasi bo‘yicha ma’ruzalar, dasturlar namunasini olish mumkin.
6. И. Ш. Садуллаев, Н. Н. Зарипов “Персональная учебная среда учащегося в режиме дистанционного обучения” - Международна научна школа «Парадигма». Лято, 2015.
7. Н. Н. Зарипов. “Kompyuter grafikasi yordamida talabalarning fazoviy tafakkurini rivojlantirish” // Образование и инновационные исследования https://doi.org/10.53885/edinres.2022.10.10.015b.

DERIVATION OF THE LORENTZ TRANSFORMATION AND THEIR GROUP PROPERTIES

Raimov Xolbek Kadirovich, Hamidova Sevara Musobek qizi, Samandarova Iroda Jamol qizi, Gulistan State Pedagogical Institute.
e-mail: physic-kholbek84@mail.ru

Abstract. In this paper, the Lorentz transformation is derived from the two postulates: the equivalence of all inertial reference frames and the invariance of the speed of light. However, the most general transformation of space and time coordinates can be derived using only the equivalence of all inertial reference frames and the symmetries of space and time. The general transformation depends on one free parameter with the dimensionality of speed, which can be then identified with the speed of light c. This derivation uses the group property of the Lorentz transformations, which means that a combination of two Lorentz transformations also belongs to the class Lorentz transformations.

This paper is organized as follows. Section (II) derivation of the Lorentz transformation. In Section (III) the study of the group property of special Lorentz transformation.

Keywords: Lorentz substitution, speed of light, space and time, inertial reference frames, special theory of relativity.

LORENTS ALMASHTIRISHLARI VA ULARNING GRUPPAVIY XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada Lorentz transformatsiyasi ikkita postulatdan kelib chiqadi: barcha inertial sanoq sistemalarining ekvivalentligi va yorug‘lik tezligining o‘zgarmasligi. Biroq, fazo va vaqt koordinatalarining eng umumiy o‘zgarishi faqat barcha inertial sanoq sistemalarining ekvivalentligi va fazo va vaqtning simmetriyalaridan foydalangan holda olinishi mumkin. Umumiy o‘zgarish tezlikning o‘lchamiga ega bo‘lgan bitta erkin parametrga bog‘liq bo‘lib, u keyin yorug‘lik tezligi c bilan aniqlanishi mumkin. Xulosa o‘rnida, Lorents almashtirishlarining guruh bo‘lishni isbotlash uchun ikkita Lorentz almashtirishni qo‘shilishidan foydalanadi

Ushbu maqola quyidagicha tashkil topgan: I. Kirish. (II). Lorents almashtirishining keltirib chiqarilishi bo‘limi. (III) bo‘limda maxsus Lorents almashtirishining guruhiy xususiyatini o‘rganish.

Kalit so‘zlar: Lorentz almashtirishi, yorug‘lik tezligi, fozo va vaqt, inersial sonoq sistema, maxsus nisbiylik nazariyasi.

ВЫВОД ПРЕОБРАЗОВАНИЯ ЛОРЕНЦА И ИХ ГРУППОВЫЕ СВОЙСТВА

Аннотация. В данной работе преобразование Лоренца выводится из двух постулатов: эквивалентности всех инерциальных систем отсчета и инвариантности скорости света. Однако наиболее общее преобразование пространственно-временных координат можно вывести, используя только эквивалентность всех инерциальных систем отсчета и симметрии пространства и времени. Общее преобразование зависит от одного свободного параметра с размерностью скорости, которую затем можно отождествить со скоростью света **c**. Этот вывод использует групповое свойство преобразований Лоренца, что означает, что комбинация двух преобразований Лоренца также принадлежит к классу преобразований Лоренца.

Эта статья организована следующим образом. Раздел (II) вывод преобразования Лоренца. В разделе (III) изучение группового свойства специального преобразования Лоренца.

Ключевые слова: Преобразования Лоренца, скорость света, пространство и время, инерциальная система отсчета, специальная теория относительности.

I. INTRODUCTION

All physical phenomena take place in space and time. The theory of space and time is called the Special Theory of Relativity [1]. The Lorenz transformations – LT are very useful tools to solve a lot of problems associated with the special behavior of space-time coordinates of observers moving at high-speed as predicted by Einstein's special relativity theory [2, 3]. However, many authors classify them as not transparent from a physical point of view and avoid using them directly. Some others prefer to derive these equations starting with alternative theoretical constructs or particular assumptions that occur as dogmatic as well for the beginner [2, 7].

II. Derivation of the Lorentz Transformation

The derivation can be compactly written in matrix form. However, for those not familiar with matrix notation, I also write it without matrices and also we use the following conditions: Space is uniform and isotropic, time is uniform [1-4].

Let us consider two inertial reference frames s and s'. The reference frame s' moves relative to s with velocity ϑ in along the x axis. We know that the coordinates y and z perpendicular to the velocity are the same in both reference frames: $y = y'$ and $z = z'$. So, it is sufficient to consider only transformations of the coordinates x and t from the reference frame s to $x' = f_x(x,t)$ and $t' = f_t(x,t)$ in the reference frame s'.

From translational symmetry of space and time, we conclude that the functions $f_x(x,t)$ and $f_t(x,t)$ must be linear functions. Indeed, the relative distances between

two events in one reference frame must depend only on the relative distances in another frame:

$$x_1^{`} - x_2^{`} = f_x(x_1 - x_2,\ t_1 - t_2)\ ,\ t_1^{`} - t_2^{`} = f_t(x_1 - x_2, t_1 - t_2). \qquad (1)$$

Because equation (1) must be valid for any two events, the functions $f_x(x,t)$ and $f_t(x,t)$ must be linear functions. Thus

$$x' = \eta x + \mu t\ , \qquad (2)$$

$$t' = \omega x + \psi t\ , \qquad (3)$$

where η, μ, ω and ψ are some coefficients that depend on ϑ. In matrx form, equations (2) and (3) are written as

$$\begin{bmatrix} x' \\ t' \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \eta & \mu \\ \omega & \psi \end{bmatrix} \begin{bmatrix} x \\ t \end{bmatrix}, \qquad (4)$$

with four unknown functions η, μ, ω and ψ of ϑ.

The origin of the reference frame s' has the coordinate $x' = 0$ and moves with velocity ϑ relative to the reference frame s, so that $x = \vartheta t$. Substituting these values into Equation (2),we find

$0 = \eta\vartheta t + \mu t \rightarrow \mu = -\vartheta\eta$. Thus, equation (2) has the form

$$x' = \eta x + \mu t = \eta(x - \vartheta t) \qquad (5)$$

so we need to find only three unknown functions η, μ, ω and ψ of ϑ.

The origin of the reference frame s has the coordinate $x = 0$ and moves with velocity $-\vartheta$ relative to the reference frame s', so that $x' = -\vartheta t'$ .Substituting these values in equations (2) and (3), we find $\psi = \eta$. Thus, Equation (3) has the form

$$t' = \omega x + \eta t = \eta(\Sigma x + t), \qquad (6)$$

where we introduced the new variable $\Sigma = \omega/\eta$.

Let us change to the more common notation $\eta = \gamma$. Then equations (5) and (6) have the form

$$x' = \gamma(x - \vartheta t)\ , \qquad (7)$$

$$t' = \gamma(\Sigma x + t) \qquad (8)$$

or in the matrix form

$$\begin{bmatrix} x' \\ t' \end{bmatrix} = \gamma \begin{bmatrix} 1 & -\vartheta \\ \Sigma & 1 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} x \\ t \end{bmatrix}, \qquad (9)$$

now we need to find only two unknown functions γ_ϑ and Σ_ϑ of ϑ.

A combination of two Lorentz transformations also must be a Lorentz transformation. Let us consider a reference frame s' moving relative to s with velocity ϑ_1 and a reference frame s'' moving relative to s' with velocity ϑ_2. Then

$$x'' = \gamma_{\vartheta_2}(x' - \vartheta_2 t'), \quad x' = \gamma_{\vartheta_1}(x - \vartheta_1 t)$$
$$t'' = \gamma_{\vartheta_2}(\Sigma_{\vartheta_2} x' + t'), \quad t' = \gamma_{\vartheta_1}(\Sigma_{\vartheta_1} x + t) \tag{10}$$

or in the matrix form

$$\begin{bmatrix} x'' \\ t'' \end{bmatrix} = \gamma_{\vartheta_2} \begin{bmatrix} 1 & -\vartheta_2 \\ \Sigma_{\vartheta_2} & 1 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} x' \\ t' \end{bmatrix},$$
$$\begin{bmatrix} x' \\ t' \end{bmatrix} = \gamma_{\vartheta_1} \begin{bmatrix} 1 & -\vartheta_1 \\ \Sigma_{\vartheta_1} & 1 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} x \\ t \end{bmatrix}. \tag{11}$$

Substituting x' and t' from the second equation (10) into the first equation (10), we find

$$x'' = \gamma_{\vartheta_2}\{\gamma_{\vartheta_1}(x - \vartheta_1 t) - \gamma_{\vartheta_1}\vartheta_2(\Sigma_{\vartheta_1} x + t)\} = \gamma_{\vartheta_2}\gamma_{\vartheta_1}\{(1 - \Sigma_{\vartheta_1}\vartheta_2)x - (\vartheta_1 + \vartheta_2)t\}$$
$$t'' = \gamma_{\vartheta_2}\{\Sigma_{\vartheta_2}(\gamma_{\vartheta_1}(x - \vartheta_1 t) + \gamma_{\vartheta_1}(\Sigma_{\vartheta_1} x + t)\} = \gamma_{\vartheta_2}\gamma_{\vartheta_1}\{(\Sigma_{\vartheta_1} + \Sigma_{\vartheta_2})x + (1 - \Sigma_{\vartheta_2}\vartheta_1)t\} \tag{12}$$

or in the matrix form

$$\begin{bmatrix} x'' \\ t'' \end{bmatrix} = \gamma_{\vartheta_2}\gamma_{\vartheta_1} \begin{bmatrix} 1 & -\vartheta_2 \\ \Sigma_{\vartheta_2} & 1 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} 1 & -\vartheta_1 \\ \Sigma_{\vartheta_1} & 1 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} x \\ t \end{bmatrix} = \gamma_{\vartheta_2}\gamma_{\vartheta_1} \begin{bmatrix} 1 - \Sigma_{\vartheta_1}\vartheta_2 & -\vartheta_1 - \vartheta_2 \\ \Sigma_{\vartheta_1} + \Sigma_{\vartheta_2} & 1 - \Sigma_{\vartheta_2}\vartheta_1 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} x \\ t \end{bmatrix} \tag{13}$$

For a general Lorentz transformation, the coefficient in front of x in equation (7) and in front of t in equation (8) are equal, i.e. the diagonal matrix elements in equation (9) are equal. equations (12) and (13) must also satisfy this requirement:

$$1 - \Sigma_{\vartheta_1}\vartheta_2 = 1 - \Sigma_{\vartheta_2}\vartheta_1 \Rightarrow \frac{\vartheta_2}{\Sigma_{\vartheta_2}} = \frac{\vartheta_1}{\Sigma_{\vartheta_1}} \tag{14}$$

In the second equation (14), the left-land side depends only on ϑ_2 ,and the right-hand side only on ϑ_1. This equation can be satisfied $\vartheta/\Sigma_\vartheta$ is a constant a independent of velocity ϑ, i.e.

$$\Sigma_\vartheta = \frac{\vartheta}{a} \tag{15}$$

Substituting equation (15) into equations (7) and (8), as well as (9), we find

$$x' = \gamma_\vartheta(x - \vartheta t), \; t' = \gamma_\vartheta(\frac{x\vartheta}{a} + t) \tag{16}$$

or in the matrix form

$$\begin{bmatrix} x' \\ t' \end{bmatrix} = \gamma_\vartheta \begin{bmatrix} 1 & -\vartheta \\ \vartheta/a & 1 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} x \\ t \end{bmatrix} \tag{17}$$

Now we need to find only one unknown function γ_ϑ , whereas the coefficient a is a fundamental constant independent on ϑ.

Let us make the Lorentz transformation from the reference frame s to s' and then from s' back to s .The first transformation is performed with velocity ϑ, and the

second transformation with velocity $-\vartheta$. The equations are similar to equations (10) and (11):

$$x = \gamma_{-\vartheta}\left(x' + \vartheta t'\right), \quad x' = \gamma_{\vartheta}\left(x - \vartheta t\right)$$
$$t = \gamma_{-\vartheta}\left(-\frac{x'\vartheta}{a} + t'\right), \quad t' = \gamma_{\vartheta}\left(\frac{x\vartheta}{a} + t\right), \tag{18}$$

or in the matrix form

$$\begin{bmatrix} x \\ t \end{bmatrix} = \gamma_{-\vartheta}\begin{bmatrix} 1 & \vartheta \\ -\vartheta/a & 1 \end{bmatrix}\begin{bmatrix} x' \\ t' \end{bmatrix},$$
$$\begin{bmatrix} x' \\ t' \end{bmatrix} = \gamma_{\vartheta}\begin{bmatrix} 1 & -\vartheta \\ \vartheta/a & 1 \end{bmatrix}\begin{bmatrix} x \\ t \end{bmatrix}. \tag{19}$$

Substituting x' and t' from the first equation (18) into the second one, we find

$$x = \gamma_{-\vartheta}\left\{\gamma_{\vartheta}\left(x - \vartheta t\right) + \vartheta\gamma_{\vartheta}\left(\frac{x\vartheta}{a} + t\right)\right\} = \gamma_{-\vartheta}\gamma_{\vartheta}x - \gamma_{-\vartheta}\gamma_{\vartheta}\vartheta t + \gamma_{-\vartheta}\gamma_{\vartheta}\frac{x\vartheta^2}{a} + \gamma_{-\vartheta}\gamma_{\vartheta}\vartheta t = \gamma_{-\vartheta}\gamma_{\vartheta}\left(1 + \frac{\vartheta^2}{a}\right)x,$$

$$t = \gamma_{-\vartheta}\left\{-\frac{\gamma_{\vartheta}\left(x - \vartheta t\right)\vartheta}{a} + \gamma_{\vartheta}\left(\frac{x\vartheta}{a} + t\right)\right\} = -\gamma_{-\vartheta}\gamma_{\vartheta}\frac{x\vartheta}{a} + \gamma_{-\vartheta}\gamma_{\vartheta}\frac{\vartheta^2 t}{a} + \gamma_{-\vartheta}\gamma_{\vartheta}\frac{x\vartheta}{a} + \gamma_{-\vartheta}\gamma_{\vartheta}t = \gamma_{-\vartheta}\gamma_{\vartheta}\left(1 + \frac{\vartheta^2}{a}\right). \tag{20}$$

or in the matrix form

$$\begin{bmatrix} x \\ t \end{bmatrix} = \gamma_{-\vartheta}\gamma_{\vartheta}\begin{bmatrix} 1 & \vartheta \\ -\vartheta/a & 1 \end{bmatrix}\begin{bmatrix} 1 & -\vartheta \\ \vartheta/a & 1 \end{bmatrix}\begin{bmatrix} x \\ t \end{bmatrix} = \gamma_{-\vartheta}\gamma_{\vartheta}\begin{bmatrix} 1+\vartheta^2/a & 0 \\ 0 & 1+\vartheta^2/a \end{bmatrix}\begin{bmatrix} x \\ t \end{bmatrix} \tag{21}$$

equations (20) and (21) must be valid for any x and t, so

$$\gamma_{-\vartheta}\gamma_{\vartheta} = \frac{1}{1+\vartheta^2/a} \tag{22}$$

Because of the space symmetry, the function γ_{ϑ} must depend only on the absolute value of velocity ϑ, but not on its direction, so $\gamma_{-\vartheta} = \gamma_{\vartheta}$ Thus we find

$$\gamma_{\vartheta} = \frac{1}{\sqrt{1+\vartheta^2/a}} \tag{23}$$

Substituting equation (23) into equations (16) and (17), we find the final expressions for the transformation

$$x' = \frac{x - \vartheta t}{\sqrt{1+\vartheta^2/a}}, \quad t' = \frac{x\vartheta/a + t}{\sqrt{1+\vartheta^2/a}} \tag{24}$$

or in the matrix form

$$\begin{bmatrix} x' \\ t' \end{bmatrix} = \frac{1}{\sqrt{1+\vartheta^2/a}}\begin{bmatrix} 1 & -\vartheta \\ \vartheta/a & 1 \end{bmatrix}\begin{bmatrix} x \\ t \end{bmatrix} \tag{25}$$

equations (24) and (25) have one fundamental parameter a, which has the dimensionality of velocity squared.

If $a < 0$, we can write it as $a = -c^2$ (26)

Then equations (24) and (25) become the standard Lorentz transformation:

$$x' = \frac{x - \vartheta t}{\sqrt{1 - \vartheta^2 / c^2}},\ t' = \frac{-x\vartheta / c^2 + t}{\sqrt{1 - \vartheta^2 / c^2}} \tag{27}$$

$$\begin{bmatrix} x' \\ t' \end{bmatrix} = \frac{1}{\sqrt{1 - \vartheta^2 / c^2}} \begin{bmatrix} 1 & -\vartheta \\ -\vartheta / c^2 & 1 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} x \\ t \end{bmatrix} \tag{28}$$

It is easy to check from equation (27) that, if a particle moves with velocity c in one reference frame, it also moves with velocity c in any other reference frame, i.e. if $x = ct$ then $x' = ct$. Thus the parameter c is the invariant speed.

Knowing about the Maxwell equations and electromagnetic waves, we can identify this parameter with the speed of light. It is straightforward to check that the Lorentz transformation (27) and (28) preserves the spacetime interval

$$(ct')^2 - (x')^2 = (ct)^2 - (x)^2, \tag{29}$$

so it has the Minkowski metric[4-7].

III. Group property of special Lorentz transformation.

The Lorentz transformation (28) can be written more symmetrically as

$$\begin{bmatrix} x' \\ ct' \end{bmatrix} = \frac{1}{\sqrt{1 - \vartheta^2 / c^2}} \begin{bmatrix} 1 & -\vartheta / c \\ -\vartheta / c & 1 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} x \\ ct \end{bmatrix} \tag{30}$$

Instead of velocity ϑ, let us introduce a dimensionless variable α called rapidity and defined as

$$th\alpha = \vartheta / c, \quad ch^2\alpha - sh^2\alpha = 1, \quad 1 - th^2\alpha = \frac{1}{ch^2\alpha},$$

where th, sh and ch is the hyperbolic tangent, hyperbolic sine and hyperbolic cosine. We use these formulas we will transform Lorentz of a factor and thus

$$\frac{1}{\sqrt{1 - \vartheta^2 / c^2}} = \frac{1}{\sqrt{1 - th^2\alpha}} = \frac{1}{\sqrt{\frac{ch^2\alpha - sh^2\alpha}{ch^2\alpha}}} = ch\alpha$$

Then equation (30) acquires the following form:

$$\begin{bmatrix} x' \\ ct' \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} ch\alpha & -sh\alpha \\ -sh\alpha & ch\alpha \end{bmatrix} \begin{bmatrix} x \\ ct \end{bmatrix} \tag{31}$$

Let us consider a combination of two consecutive Lorentz transformations with velocities ϑ_1 and ϑ_2 as described in the first part. The rapidity α of the combined boost has a simple relation to the rapidities α_1 and α_2 each boost:

$$\alpha = \alpha_1 + \alpha_2 \tag{32}$$

Indeed, equation (32) represents the relativistic law of adding velocities

$$th\alpha = \frac{th\alpha_1 + th\alpha_2}{1 + th\alpha_1 th\alpha_2} \Rightarrow \vartheta = \frac{\vartheta_1 + \vartheta_2}{1 + \frac{\vartheta_1 \vartheta_2}{c^2}}. \tag{33}$$

Let us denote the 2×2 matrix in equation (31) as $M(\alpha)$. Then, the combination of two boosts has the simple matrix form

$$M(\alpha_1+\alpha_2)=M(\alpha_1)M(\alpha_2). \tag{34}$$

We see that the Lorentz transformations form a group, similar to the group of rotations, with the rapidity being the (imaginary) rotation angle.

For example, we can check the axiom of associativity.

Associative Property of Special Lorentz Transformation

Consider three inertial frames of reference s, s', s'' and s''' where the frame s is at rest and the frame s' is moving with velocity u with respect to s, s'' is moving with velocity v with respect to s', s''' is moving with velocity w respect to s'' then associative property says that $(u\oplus v)\oplus w=u\oplus(v\oplus w)$. Here we use unit $c=1$.

The velocity addition formul a for special Lorentz transformation [3] can be written as

$$w''=u\oplus v=\frac{u+v}{1+uv}. \tag{35}$$

Now, if s'' moves with velocity w'' with respect to s, then according to the velocity additi on formula for special Lorentz transformati on [3, 4] can be written as

$$w'''=(u\oplus v)\oplus w=\frac{w''+w}{1+w''w}=\frac{\dfrac{u+v}{1+uv}+w}{1+\dfrac{u+v}{1+uv}w}=\frac{u+v+w+uvw}{1+uv+uw+vw}. \tag{36}$$

Again, let s'' moves with velocity v with respect to s' and s''' moves with velocity w with respect to s'' then according to the velocity addition formula for the Special Lorentz transformati on [3-5] the resultant velocity of v and w can be written as

$$w'=v\oplus w=\frac{v+w}{1+vw}. \tag{37}$$

Finally, let s'' moves with velocity u with respect to s' and s''' moves with velocity w' with respect to s'' the resultant velocity [3] of u and w' can be written as

$$w''=u\oplus(v\oplus w)=\frac{u+w'}{1+uw'}=\frac{u+\dfrac{v+w}{1+vw}}{1+u\dfrac{v+w}{1+vw}}=\frac{u+v+w+uvw}{1+uv+uw+vw}=(u\oplus v)\oplus w. \tag{38}$$

Hence,

$$(u\oplus v)\oplus w=u\oplus(v\oplus w). \tag{39}$$

Consequently, special Lorentz transformation satisfies the associative property.

Conclusion

In conclusion, we have seen the derivation of the Lorentz transformation and the existence of the group property. As a proof, the property of associativity was checked.

References

1. Andrei Galiautdinov arXiv: 1701.00270v1[cll-ph].
2. Stefan Popescu and Bernhard Rothenstein Learning more from the Lorentz transformations.
3. Satya Prokash. Relativistic Mechanics, Pragati Prakashan-2000, India.
4. М. М. Бредов, В. В. Зумянцев, И. Н. Топтыгин Классическая электродинамика Москва «наука» 1985.
5. Fernández-Guasti, M. Time and space transformations in a scator deformed Lorentz metric. *Eur. Phys. J. Plus* 2014.
6. Magueijo J., Smolin L. Generalized Lorentz invariance with an invariant energy scale. *Phys. Rev. D* 2003, *67*, 044017
7. V. Bargman, Irreducible unitary representations of the Lorentz group, Ann. of Math. 48.

TALABALARNING KASBIY ETNOMADANIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARI NAZARIYASI

Gubenova Gozzal Turganbayevna, Ajiniyoz nomidagi Nukus Davlat Pedagogika Instituti 1-kurs mustaqil tadqiqotchisi.
e-mail: gozzalgubenova69@gmail.com

Annotatsiya. Har bir fan dastlab fakt va raqamlarni to‘playdi, keyin ularning mohiyatini tushunib olib, nazariy xulosalar chiqaradi. Talabalarning kasbiy etnomadaniyat bilimlarning o‘ziga xos xususiyati shundaki, ularning paydo bo‘lishi, zarur ma’lumotlar to‘planishi, faktlar anglab olinishi bir vaqtda sodir bo‘ladi. Masalan, ayrim qo‘shni qabila, xalq va elatlarning maishiy turmushi, madaniyati, urf-odatlari, etnik xususiyatlarini o‘rganish, ularni aniq tushunish amaliy ehtiyojlarni qondirish taqozosi bilan vujudga kelgan. Ushbu maqolada, talabalarning kasbiy etnomadaniy kompetentlikni rivojlantirish mexanizmlari nazariyasi haqida fikr va mulohazalar yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Etnomadaniyat, talabalar, kasbiy etnomadaniyat, kompetentlik, nazariyasi, etnik xususiyat, mexanizmlar, madaniyat, shakllantirish, etnogenez.

ТЕОРИЯ МЕХАНИЗМОВ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ЭТНОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ

Аннотация. Каждая наука сначала собирает факты и цифры, затем, понимая их суть, делает теоретические выводы. Характерной особенностью профессиональных этнокультурных знаний студентов является то, что их возникновение, сбор необходимой информации, осознание фактов происходят одновременно. Например, изучение быта, культуры, обычаев и этнических особенностей некоторых соседних племен, народов и народностей и ясное их понимание родилось из потребности удовлетворения практических потребностей. В данной статьи есть мысли и комментарии по поводу теории механизмов развития профессиональной этнокультурной компетентности студентов.

Ключевые слова: Этнокультура, студенты, профессиональная этнокультура, компетентность, теория, этнический характер, механизмы, культура, формирование, этногенез.

THEORY OF MECHANISMS FOR THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF STUDENTS

Abstract. Each science first collects facts and figures, then, understanding their essence, draws theoretical conclusions. A characteristic feature of students' professional ethnocultural knowledge is that their emergence, collection of necessary information, and understanding of facts occur simultaneously. For example, studying the household life, culture, customs, and ethnic characteristics of some neighboring tribes, peoples, and peoples, and their clear understanding was born out of the need to meet practical needs. In this thesis, there are thoughts and comments about the theory of the mechanisms of development of professional ethnocultural competence of students.

Keywords: Ethnoculture, students, professional ethnoculture, competence, theory, ethnic character, mechanisms, culture, formation, ethnogenesis.

Kirish. Eng qadimgi sharq mamlakatlarida uzoq-yaqin qo‘shnilar bilan samarali savdo-sotiq munosabatlarni o‘rnatish, shuningdek, ularga qarshi muvaffaqiyatli yurushlar olib borish uchun ham, birinchi navbatda etnologik bilimlarga ega bo‘lish zarur edi. Sharq mustabidlari, ayniqsa, Qadimgi Bobil, Ossuriya va Eron hukmdorlari o‘zlarini ulug‘lash maqsadida toshga bittirgan zafarnomalarida bosib olingan va bo‘ysundirilgan turli elat va xalqlar tilga olinadi. Qadimgi Gretsiya va Rim mualliflarining asarlarida qo‘shni qabilalar va elatlarning etnik tuzilishi, turmushi va madaniyati to‘g‘risida umumiy ma’lumotlar bilan bir qatorda ba’zi nazariy tushunchalar va fikrlar ham keltiriladi.

Odatda etnologiya (etnografiya) mustaqil fan sifatida XIX o‘rtalarida tashkil topgan, deb hisoblaydilar. Mazkur atama o‘sha davrdan boshlab ancha muntazam ravishda ishlatila boshlandi, dastlabki etnografik ilmiy jamiyatlar, maxsus asarlar va to‘plamlar paydo bo‘ldi. Yangi fanning tashkil topishida, shubhasiz, o‘sha davrda tabiiy fanlarning gurkirab o‘sishi, ayniqsa, fanda evolyutsiya g‘oyaning g‘alabasi katta ahamiyatga ega bo‘ldi. Bu g‘oya tufayli tartibsiz bilimlar, barcha xom, tarqoq ma’lumotlar muayyan tartibga solindi va insoniyat tarixining ibtidoiy davrdan to yuksak madaniy darajaga ko‘tarilishini pog‘onama-pog‘ona aniqlab olish imkoniyati tug‘ildi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Zamonaviy etnologiyasida etnosning ikkita tubdan farq qiladigan nazariyalari mavjud. Ulardan birining muallifi L.N. Gumilyov bo‘lib, u etnosni tabiiy, biologik hodisa deb hisoblaydi. Gumilyovning fikricha, etnos u yoki bu ijtimoiy qobiqda kiyingan biofizik voqelik, u biologik xususiyatdir. Etnos - uni oziqlantiruvchi va o‘rab turgan landshaft bilan bog‘liq bo‘lgan geografik hodisa. Shu bilan birga, inson ham sayyoramiz biosferasining bir qismidir. Inson o‘z faoliyati bilan biosferaning o‘zini o‘zi boshqarishning sinchkovlik bilan sozlangan mexanizmlarini buzadi va uning hayoti sharoitida kutilayotgan yaxshilanish o‘rniga u ekologik halokatga duch kelishi mumkin. Bunday ekologik inqirozning boshlanishi etnik guruhlarning nobud bo‘lishining sabablaridan biridir.

Talabalarning kasbiy etnomadaniy kompetentsiyani rivojlantirish nazariyasi shaxslar turli madaniyatlarga mansub odamlarni tushunish, qadrlash va ular bilan

samarali muloqot qilish uchun ko‘nikma va bilimlarni rivojlantirishlari mumkinligini taklif qiladi. Ushbu rivojlanish turli madaniyatlarga ta’sir qilish, ta’lim, o‘z-o‘zini aks ettirish va madaniyatlararo aloqani yaxshilash uchun qasddan qilingan harakatlar orqali sodir bo‘ladi. Ushbu nazariyaning maqsadi turli madaniyatlarda o‘zaro tushunish, hurmat va hamdardlikni targ‘ib qilishdir, bu esa oxir-oqibat munosabatlarni yaxshilashga va guruhlararo uyg‘unlikka olib kelishi mumkin.

Har bir fan dastlab fakt raqamlarni to‘playdi, keyin ularning mohiyatini tushunib olib, nazariy xulosalar chiqaradi. Etnografik bilimlarning o‘ziga xos xususiyati shundaki, ularning paydo bo‘lishi, zarur ma’lumotlar to‘planishi, faktlar anglab olinishi bir vaqtda sodir bo‘ladi. Masalan, ayrim qo‘shni qabila, xalq va elatlarning maishiy turmushi, madaniyati, urf-odatlari, etnik xususiyatlarini o‘rganish, ularni aniq tushunish amaliy ehtiyojlarni qondirish taqozosi bilan vujudga kelgan.

Eng qadimgi sharq mamlakatlarida uzoq-yaqin qo‘shnilar bilan samarali savdo-sotiq munosabatlarni o‘rnatish, shuningdek, ularga qarshi muvaffaqiyatli urushiar olib borish uchun ham, birinchi navbatda etnologik bilimlarga ega bo‘lish zarur edi. Sharq mustabidlari, ayniqsa, Qadimgi Bobil, Ossuriya va Eron hukmdorlari o‘zlarini ulug‘lash maqsadida toshga bittirgan zafarnomalarida bosib olingan va bo‘ysundirilgan turli elat va xalqlar tilga olinadi. Qadimgi Gretsiya va Rim mualliflarining asarlarida qo‘shni qabilalar va elatlarning etnik tuzilishi, turmushi va madaniyati to‘g‘risida umumiy ma’lumotlar bilan bir qatorda ba’zi nazariy tushunchalar va fikrlar ham keltiriladi.

Odatda etnologiya (etnografiya) mustaqil fan sifatida XIX asr o‘rtalarida tashkil topgan, deb hisoblaydilar. Mazkur atama o‘sha davrdan boshlab ancha muntazam ravishda ishlatila boshlandi, dastlabki etnografik ilmiy jamiyatlar, maxsus asarlar va to‘plamlar paydo bo‘ldi. Yangi fanning tashkil topishida, shubhasiz, o‘sha davrda tabiiy fanlarning gurkirab o‘sishi, ayniqsa, fanda evolyutsiya g‘oyaning g‘alabasi katta ahamiyatga ega bo‘ldi. Bu g‘oya tufayli tartibsiz bilimlar, barcha xom, tarqoq ma’lumotlar muayyan tartibga solindi va insoniyat tarixining ibtidoiy davrdan to yuksak madaniy darajaga ko‘tarilishini pog‘onama-pog‘ona aniqlab olish imkoniyati tug‘ildi.

Albatta, «Odam to‘g‘risidagi fan»ning tez sur’atlar bilan rivojlanishi va etnologiya fanining mustaqil ilm sohasi bo‘lib qolishi negizida asrlar davomida to‘planib kelgan etnologik bilimlar, jahon xalqlari to‘g‘risidagi turli ma’lumotlar, har xil tushuncha va nazariyalar yotadi. Bularning tarixini qisman bo‘lsa ham bilib olishning o‘zi muhim ahamiyat kasb etadi.

Yozuv kashf etilgan dastlabki davrdan boshlab o‘qishni hamda uzoq xalq va elatlar to‘g‘risidagi ma’lumotlarni qadimgi Misr, Mesopatamiya va Eronda yaxshi bilganlar, qo‘shni elatlar to‘g‘risida faqat yozma manbalardagina emas, balki xalq og‘zaki ijodida ham to‘qilgan turli rivoyatlar, hikoyalar va afsonalardan bilib olganlar. Mil. aw. XX asrlarda Misrda yaratilgan «Sinuxeta sarguzashtlari», keyinroq tosh va qabrlarga bitilgan zafaraomalar, Tell-Amarneda topilgan arxiv hujjatlari, qadimgi Shumer va Ossuriya obidalarida-gi yozuvlar, eron-ahmoniy podsholari bittirgan jangovar solnomalar tevarak-atrofdagi mamlakatlar aholisi to‘g‘risida nodir ma’lumot-larni bizgacha yetkazganlar.

Dunyoda bir necha ming etnik guruhlar yashaydi. Ular bir-biridan soni, ijtimoiy taraqqiyot darajasi, tili va madaniyati, irqiy tashqi ko‘rinishi bilan farqlanadi. Turli etnik guruhlarning soni juda katta. Shunday qilib, eng yirik davlatlar soni (xitoylar, amerikaliklar, ruslar, braziliyaliklar.) 100 million kishidan oshadi. Yo‘qolib ketish xavfi ostida turgan mayda etnik guruhlar 10 kishini ham tashkil etmaydi. Ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotda etnik guruhlar o‘rtasidagi tafovut ham katta ahamiyatga ega. Yaqin atrofda yuqori rivojlangan etnik guruhlar va hali ibtidoiylik bosqichida bo‘lganlar birga yashaydilar.

Har bir xalq o‘ziga xos tilda gapiradi, garchi bir xil tilni bir nechta etnik guruhlar ishlatsa yoki aksincha, bir etnik guruh bir nechta tillarda gaplashadi. Biroq, ko‘plab tillar bir-biri bilan bog‘liq. Turli xalqlar madaniyatidagi o‘xshashlik va farqlar doirasi ham sezilarli. Assimilyatsiya, konsolidatsiya, integratsiya, aralashish kabi tushunchalar etnosga ham tegishli. Masalan, millatlararo integratsiya - bu qarindoshlik aloqasi bo‘lmagan xalqlarning o‘zaro ta’siri jarayoni bo‘lib, bu jarayonda yangi etnik guruh paydo bo‘ladi.

Etnos, shuningdek, maktab, inson muhiti, diniy muassasalar, oila va boshqalar kabi institutlar yordamida yuzaga keladigan ijtimoiylashuv bilan tavsiflanadi. Etnogenez tushunchasi Gumilyov geografik determinizm doirasida ishlab chiqilgan. Uning xalqlar tabiati, urf-odatlari va madaniyatining biosfera bilan odamlar psixologiyasining landshaftlari bilan eng chuqur bog‘liqligi haqidagi nazariyasi evrosiyoliklar g‘oyalariga yaqin. Etnos sayyoramizning organik dunyosining ajralmas qismidir u ma’lum geografik sharoitlarda paydo bo‘ladi. U etnosni birlamchi narsa, biosferaning hodisasi sifatida ko‘rib, madaniyatga ikkinchi darajali xususiyatni beradi.

50-yillardan boshlab etnos nazariyasini, shuningdek, madaniy plyuralizmni kontseptuallashtirish sohasida sezilarli o‘zgarishlar ro‘y berdi. Madaniy plyuralizm siyosatining o‘zgarishi etnos va etnik o‘ziga xoslik, millat va millatchilikning paydo bo‘lish sabablarini tahlil qilish va baholashda qo‘llaniladigan ko‘plab nazariy yondashuvlarda o‘z aksini topdi: neomarksistik, modernizatsiya, madaniy-plyuralistik, maqom-guruh, ratsionalistik va boshqalar.

Xulosa. Talabalarning kasbiy etnomadaniy kompetentsiyani rivojlantirish nazariyasi shaxslar turli madaniyatlarga mansub odamlarni tushunish, qadrlash va ular bilan samarali muloqot qilish uchun ko‘nikma va bilimlarni rivojlantirishlari mumkinligini taklif qiladi. Ushbu rivojlanish turli madaniyatlarga ta’sir qilish, ta’lim, o‘z-o‘zini aks ettirish va madaniyatlararo aloqani yaxshilash uchun qasddan qilingan harakatlar orqali sodir bo‘ladi. Ushbu nazariyaning maqsadi turli madaniyatlarda o‘zaro tushunish, hurmat va hamdardlikni targ‘ib qilishdir, bu esa oxir-oqibat munosabatlarni yaxshilashga va guruhlararo uyg‘unlikka olib kelishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Asqarov A. O‘zbek xalqi etnogenez va etnik tarixining ba’zi bir nazariy va ilmiy metodologik asoslari. «O‘zbekiston tarixi» jurnali. 2002 y. №4.

2. Shoniyozov K. O‘zbek xalqining shakllanish jarayoni. – Toshkent, 2001. – B. 19.

3. Yakubovskiy A. Yu. O‘zbek xalqining yuzaga kelishi masalasi haqida. - Toshkent. 1941.

4. Xo‘jayev A. Qadimgi Xitoy manbalaridagi turkiy xalqlarga oid etnonimlar. «O‘zbekiston o‘rta asrlarda: tarix va madaniyat». – Toshkent, 2003. – B. 178 - 184.

5. Asqarov A. Mustaqillik yilarida tarix, arxeologiya va etnologiya. O‘zbekistonda ijtimoiy fanlar jurnali. 1996.

AKADEMIK IBROHIM MO‘MINOV: BIRINCHI USTOZIM − ONAM

Ibodova Nasiba Komilovna, Buxoro tabiiy resurslarni boshqarish instituti “O‘zbek tili va adabiyoti, xorijiy tillar” kafedrasi o‘qituvchisi,
e-mail: ibotovanasiba58@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘zbek falsafa maktabiga tamal toshini qo‘ygan akademik Ibrohim Mo‘minov va uning volidayi muhtaramasi Mag‘firat opa haqidagi xotiralari haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, olimning ilm-fanni rivojlantirish borasidagi tadqiqotlari tahlilga olingan.

Kalit so‘zlar: Ibrohim Mo‘minov, olim, ilm-fan, mutafakkir, ayol, ona, uyg‘onish davri, allomalar, xalqparvar zot, ilg‘or fikrli, millat.

АКАДЕМИК ИБРАХИМ МУМИНОВ: МОЙ ПЕРВЫЙ УЧИТЕЛЬ – МОЯ МАМА

Аннотация. В данной статье отражены воспоминания академика Ибрагима Муминова, заложившего краеугольный камень узбекской философской школы, и его родителей, уважаемой сестры Магфират. Также были проанализированы исследования ученого о развитии науки.

Ключевые слова: Ибрагим Муминов, ученый, наука, мыслитель, женщина, мать, эпоха Возрождения, ученые, человеколюбивая порода, прогрессивный мыслитель, нация.

ACADEMIC IBRAKHIM MUMINOV: MY FIRST TEACHER IS MY MOTHER

Abstract. this article reflects on the memories of the academician Ibrahim Mominov, who laid the foundation stone of the Uzbek school of philosophy, and his parents, the venerable Sister Magfirat. Also, the scientist’s research on the development of science was analyzed.

Keywords: Ibrahim Mominov, scientist, science, thinker, woman, mother, renaissance period, scholars, people-loving breed, progressive thinker, nation.

Ayol, bu – borliq va olam ko‘zgusidir. Uning go‘zalligi va latofati olamni charog‘on etadi. Chunki uning niyati pok, o‘zi pok. Shu bois bo‘lsa kerak, ayolini avaylab-asragan, e’zozlagan yurtning kelajagi porloq, deb naql qilishadi. Ushbu qiyoshni Vatanimizga va uning biri-biridan latofatli, oqila o‘zbek ayollariga nisbat qilsak, xato bo‘lmaydi. Har bir buyuk shaxs ortida buyuk ona turadi, degan haqiqat mavjud. Bunga misollarni ko‘plab keltirishimiz mumkin. Ilmning qaysi sohasini olib

qaramang, shu sohada yetishib chiqqan olimlarning yaxshi ustozlardan tashqari dastlabki ta'lim-tarbiyani onalaridan olishganini guvohi bo‘lamiz. Umuman, oilada farzand tarbiyasida onaning o‘rni beqiyosdir. Akadimik Ibrohim Mo‘minovdek buyuk farzand o‘stirib, tarbiyalagan, ona Vataniga, xalqiga sodiq, ilmli, zakiy farzand qilib o‘stirgan onalardan biri Mag‘firat opadir.

O‘zbekistan falsafa maktabining asoschisi, taniqli jamoat arbobi hamda mashhur olim Ibrohim Mo‘minov 1908-yilda Buxoro amirligi hududida joylashgan Shofirkon tumanining Tezguzar qishlog‘ida tavallud topgan. U otasi Abdulmo‘min Fayzullayevni o‘z ona tilidan tashqari rus, qozoq, tojik tillarida erkin gaplasha va yoza olgan inson sifatida ta'riflasa, onasi Mag‘firat opani Tezguzarda qizlar uchun maktab ochib, ularga ilmu urfon sirlarini o‘rgatgan zakiy ayol sifatida alohida xotirlaydi. Shuningdek, volidayi muhtaramasini juda bilimdon, zukko ayol bo‘lganligini, ko‘plab maqol, topishmoq, xalq og‘zaki ijodi namunalarini yod bilganligini, bolalarining ta'lim va tarbiyasiga juda qattiqqo‘l bo‘lishi bilan bir qatorda, farzandlariga Sharqning mashhur shoirlari ijodini o‘rgatgan ilk ustozi sifatida faxr bilan ta'riflagan. 1968-yili Ibrohim Mo‘minov 60 yoshga to‘lishi munosabati bilan jurnal muxbiri olim bilan suhbat o‘tkazadi. Mazkur suhbatda muxbir "Birinchi, bevosita ustozim deb kimni bilasiz?", - deya ilk savol bilan murojaat qiladi. Olim esa "Meni ilk bor o‘qishga, bilim olishga da'vat etgan bevosita ustozim – volidamdir", - deb eslaydi[1]. Bo‘lajak olimning xonadonidagi oilaviy kutubxonada A. Yassaviy, A. Navoiy, A. Jomiy, Hofiz Sheroziy, Sa'diy, So‘fi Olloyor va boshqa ijodkorlarning kitoblari bor edi. Oilada birgalikda Sa'diyning "Guliston" asarini mutolaa qilishgan. Otasidan erta judo bo‘lgan olimning ta'lim-tarbiyasida onasi qatori akalari Arabboy va Muso Mo‘minovlarning ham xizmati beqiyos.

Yoshligidanoq ilmga tashna va intiluvchanligi bilan tengqurlaridan ajralib turgan Ibrohim Mo‘minov dastlab musulmon maktabida, 1920-yildan keyin esa yangi tipdagi sho‘ro maktabida o‘qigan.

1922-1927-yillarda u Buxoro maorif institutida tahsil olish bilan birga shahardagi ikki yillik kursda talabalarga saboq berdi. U 1928-yilda bir guruh yurtdoshlari bilan Samarqandga - oliy pedagogika institutiga (keyinchalik pedagogika akademiyasiga aylantirilgan) o‘qishga jo‘nab ketadi va talabalikka qabul qilinadi. I. Mo‘minov shoir, yozuvchi, adabiyotshunos olim, mumtoz adàbiyotimizning bilimdoni Hamid Olimjon bilan birga o‘qigan.

1931-yilda Pedakademiyaning ijtimoiy-iqtisodiy fakultetini a'lo baholarda tugatib, shu yerda o‘qituvchi bo‘lib ishlay boshlaydi. 1933-yilda Pedakademiya bazasida O‘zbekiston davlat universiteti (hozirgi Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti) tashkil qilindi. U yerda arxeolog, tarixchi-sharqshunos, V. Bartoldning yaqin hamkori V. L. Vyatkin (1869-1932), S. Ayniy (1878-1954), tarixchi-turkolog P. Soliyev (1882-1937), filolog, tarixchi, faylasuf, tarjimon, yozuvchi, shoir, zamonaviy o‘zbek adabiyotining asoschilaridan biri, birinchi o‘zbek tilshunos professori, o‘rta osiyolik mashhur jadid Abdurauf Fitrat

[1] "Fan va turmush" jurnali. 1968. 9-son. 2-bet

(1885-1937)dan saboq oladi va fan sirlarini o‘rganadi. Ibrohim Mo‘minov o‘z zamonasining zabardast allomalari Sadriddin Ayniy, Abdurahmon Sa’diy, Hamid Olimjon, Uyg‘un, Oydin kabi atoqli shoirlar, B. Soliyev, Y. G‘ulomov va boshqa tarixchilar bilan birga ishlagan, u mehnat faoliyatining dastlabki kunlaridayoq taniqli olim, shoir va yozuvchilar Sadriddin Ayniy, Abdurauf Fitrat, Hamid Olimjon, tarixchilar B. Soliyev, Yahyo G‘ulomovdan saboq olib, o‘z iste’dodini charxlagan. I. Mo‘minov rus, qozoq, tojik tillarini puxta va mukammal bilgan.

1933-yilning 20-yanvarida Samarqand davlat pedagogika akademiyasi universitetga aylantiriladi. U yangi universitetning 1933-yildan Birlashgan adabiyot fakulteti dekani, 1933-yildan 1935-yilgacha SamDUning tarix fakulteti dekani sifatida katta jonbozlik ko‘rsatadi. O‘sha yillari bu ilm maskanida o‘z she’rlari bilan she’riyatga chaqmoqdek chaqnab kirgan Usmon Nosir, tojik dramaturg va shoiri Abdullo G‘ani, Manzura Sobirova, Ubay Oripov, Muhammadqul Narziqulov va boshqalar ta’lim oladi.

1937-yilda uning akasi Arabboy Mo‘minov NKVD tomonidan hibsga olinadi, 10-yil muddatga qamoqqa hukm qilinadi. Ana shunday og‘ir damlarda u katta akasining farzandlariga g‘amxo‘rlik qilishni o‘z zimmasiga oldi. Jiyanlaridan biri V. A. Mo‘minov keyinchalik taniqli olim bo‘lib kamol topdi va yuqori lavozimlarda faoliyat yuritdi.

O‘zbekistonda sho‘rolar tomonidan XX asrning 20-yillar oxiri 30-yillar boshida zo‘ravonlik, majburlash yo‘li bilan amalga oshirilgan “madaniy inqilob” milliy madaniyatimizni barbod qilish, milliy an’analarni yo‘qotishga qaratilgan siyosiy tadbir edi. Markaziy hokimiyat tomonidan xalqimizning ko‘p asrlik an’ana, urf-odat va qadriyatlari zararli deb topildi va ular ta’qib ostiga olindi. 1929-yilda xalqimizning qadim shonli tarixi, nodir ilm-fani, bebaho madaniyatini o‘zida jamlagan uyg‘onish davri allomalari Beruniy, Ibn Sino, Zamaxshariy, Ulug‘bek singari mutafakkirlarning arab tilida yozilgan asarlarini xalqdan uzoqlashtirish maqsadida arab imlosiga asoslangan o‘zbek yozuvi dastlab lotin, 1940-yilda esa kirill imlosiga almashtirildi. Muqaddas islom dini va u bilan bog‘liq barcha qadriyatlar sun’iy ravishda zararli deb topildi, uning o‘rniga xalqning ong, tafakkuriga sho‘ro mafkurasini singdirishga harakat qilindi. Rus tili davlat tili darajasiga ko‘tarilib, asosiy muomala tiliga aylantirildi, milliy ona tilimiz ikkinchi darajali til maqomiga tushirildi. Ana shu qaltis vaziyatda ham madaniyat sohasida muayyan yutuklar qo‘lga kiritildi. Savodsizlikni tugatish ishlari olib borildi, pedagogik va ilmiy kadrlar tayyorlash maqsadida yangi maktablar, texnikumlar va institutlar tashkil qilindi. Mustabid totalitar tuzum, mafkuraviy tazyiq, soxta va yolg‘on aqidabozlik, kuchli nazorat, zug‘umga qaramay, xalq orasidan millatimiz faxri bo‘lgan noyob iste’dod egalari yetishib chiqdi. Ilm va adabiyotni yonma-yon olib borgan Oybek va uning safdoshlari G‘afur G‘ulom, Hamid Olimjon, Zulfiya, Abdulla Qahhor, qatag‘onga uchragan Maqsud Shayxzoda, Mirtemir kabi yozuvchi va shoirlar, mashhur geolog Habib Abdullayev, Obid Sodiqov, Yahyo G‘ulomov kabi olimlar, Olim Xo‘jayev, Razzoq Hamroyev, Shukur Burhonov, Lutfixonim Sarimsoqova, Halima Nosirova, Tamaraxonim kabi san’atkorlar yetishib chiqdi. Ana shunday xalqparvar zotlar qatorida ilg‘or fikrli, millat uchun

qayg‘uradigan, chin dildan o‘z vatanini sevadigan inson Ibrohim Mo‘minov ham bor edi.

1941-yilda I. Mo‘minov Gegel falsafasining ratsional mag‘zi xususida nomzodlik dissertatsiyasini yoqladi. Ustod Sadriddin Ayniy ilmiy ishni yoqlash jarayonida ilmiy kengashda ishtirok etib, yosh olim iqtidoriga yuksak baho bergan edi.

Ma’lumki, sobiq SSSR FA O‘zbekiston filiali negizida 1943-yilning 4-noyabrida O‘zbekistonda Fanlar Akademiyasi tashkil qilindi va uning birinchi prezidenti T. N. Qori-Niyoziy edi. Bu ilm maskanining tashkil etilishi o‘zbek xalqi madaniy, o‘zbek ilm-fanida o‘ta muhim hodisa bo‘ldi. Bu dargoh O‘zbekiston ilmiy tafakkurining markazi bo‘lib qoldi. Bu davrda turli fanlar bo‘yicha taniqli olimlar T. N. Qori-Niyoziy, T. A. Sarimsoqov, H. N. Abdullayev, S. Sodiqov, S. Y. Yunusov, A. N. Askochenskiy va boshqalar samarali ilmiy izlanishlar olib borgan. Faylasuf I. M. Mo‘minov nomlari zikr etilgan zahmatkash olimlar bilan yelkama-yelka turib, falsafa fanining rivoji uchun fidokorona mehnat qildi. Ikkinchi jahon urushi tufayli Moskva, Leningrad, Kiyev, Minsk va boshqa shaharlardan ko‘chirib kelingan olimlar, shoirlar, yozuvchilar va san’atkorlar O‘zbekiston olimlari va ijodkorlari bilan mustahkam aloqada ish olib bordilar. I. Mo‘minov shu yili O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasining muxbir-a’zosi etib saylandi. 1950-yilda doktorlik dissertatsiyasini muvaffaqiyatli himoya qildi. Uning doktorlik dissertatsiyasiga S. Ayniy va Ye. E. Bertels ilmiy maslahatchi edilar. 1956-yilda O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi akademikligiga munosib deb topildi. 1955-56 yillarda O‘zbekiston Fanlar akademiyasi Tarix va arxeologiya instituti direktori sifatida faoliyat ko‘rsatdi. 1956-yilda Fanlar akademiyasining vitse-prezidentligiga saylangach, umrining oxirigacha ushbu vazifada faoliyat yuritdi. Akademiyaning vitse-prezidentligi, O‘zFAning Tarix va arxeologiya institutiga rahbarlik yillarida, Falsafa va huquq institutini tashkil etish jarayonida uning yetuk tashkilotchilik qobiliyati, ayniqsa, yorqin namoyon bo‘ldi.

O‘zbekistan FAning 1957-yildan buyon chop qilinayotgan ijtimoiy-gumanitar fanlar masalalarini yorituvchi “O‘zbekistonda ijtimoiy fanlar” (“Общественние науки в Узбекистане”) ilmiy jurnalining tashabbuskori va birinchi bosh muharriri (1957-1974) I. Mo‘minov bo‘lgan. Bu jurnal ikki tilda: o‘zbek va rus tillarida yaxlit holda nashr etiladi. Bugun ham jurnalda iqtisodiyot, falsafa, huquq, shuningdek, sharqshunoslik va tarix fanlari (etika, arxeologiya, numizmatika, san’at tarixi va b.) bo‘yicha olib borilayotgan tadqiqotlar, mazkur sohalarga doir eng so‘nggi yangiliklar muntazam ravishda chop qilib boriladi. Mazkur tadqiqotlarda yurtimizning mustaqillik sharoitida rivojlanish yo‘llari, demokratik huquqiy davlat barpo etish, fuqarolik jamiyatini shakllantirish kabi dolzarb masalalarga, yosh avlodni milliy qadriyat va an’analarga sadoqat ruhida tarbiyalash muammolariga alohida e’tibor qaratiladi.

Alloma “Fan va turmush” oynomasida bosh muharrir, ayni vaqtda O‘zbekiston Fanlar akademiyasi Falsafa va huquq institutining tashkilotchisi va birinchi direktori (1958-59), O‘zbekiston “Bilim” jamiyati boshqaruvi raisi (1958-yildan) bo‘lib ishlagan.

O‘tgan asrning oltmishinchi yillari so‘ngida sobiq ittifoqdosh respublikalarda universal qomuslar chop etila boshlandi. O‘zbekistonda ham 1971-1980-yillarda 14 jildli “O‘zbek sovet ensiklopediyasi” (O‘zSE) nashr etildi. Uning birinchi bosh muharriri akademik I. M. Mo‘minov edi, qomusning 10-jildidan boshlab esa akademik K. A. Zufarov muharrirlik qilgan. Mazkur qomusda jami 40000 dan ortiq maqola berilgan. Albatta, bu maqolalarining ilmiy-nazariy va g‘oyaviy-siyosiy yo‘nalishi o‘sha davr talabiga ko‘ra markscha-lenincha mafkuraga asoslangan edi.

I. Mo‘minov bu mashaqqatli ishni amalga oshirishdan oldin respublikadagi yetakchi, o‘z sohasini mukammal biladigan mutaxassislardan iborat maxsus jamoani shakllantirdi. Qomus har bir millatning o‘tmishiga tutilgan ko‘zgu, unda o‘sha millat, o‘sha xalq o‘tmishi, madaniyati, ma’naviy merosi, ilm-fani, ma’rifati, qadriyat, an’ana, urf-odat, mashhur shaxslari, iqtisodi, dunyo sivilizatsiyasiga qo‘shgan hissasi, jahon xalqlari orasidagi mavqei, bir so‘z bilan aytganda, millat bor bo‘y-basti bilan aks etadi. Faylasuf A. Valiyevning bevosita guvoh bo‘lganlari o‘sha davrning qanchalar murakkab, tahlikali bo‘lganligini yana bir karra isbotlaydi: “O‘sha yillari mahalliy kadrlarni – olimlar, yozuvchilar va boshqalarni arzimagan sabab bilan, ba’zida sababsiz ham o‘tmish tarixni, madaniyatni, ayrim shaxslarni ilohiylashtirishda, milliy cheklanganlikda, umuman, millatchilikda ayblash, bu bilan ziyolilarning milliy g‘urur, ma’naviy qadriyatlar uchun kurashiga yo‘l qo‘ymaslik, tarixiy xotirasini o‘chirishga qaratilgan shovinistik harakat keng avj olgan edi. Ana shu sharoitda Qomusda yuqorida aytilgan shaxslar va voqea, harakatlarga obyektiv va ilmiy to‘g‘ri baho berish nihoyatda mas’ul va mushkul edi. Har bir maqola bir necha kishiga taqrizga berilardi, qayta-qayta muhokama etilardi. Ba’zi maqolalarni, masalan, Behbudiy, jadidchilik va shunga o‘xshash maqolalar bir necha marotaba qaytadan yozilgan edi. Ana shu maqolalarni obyektiv va ilmga asoslanib tayyorlashda, ularni yuqori tashkilotlar oldida himoya qilishda I. M. Mo‘minov zabardast qalqon edi”.[2]

Olim XIX asr oxiri - XX asr boshlarida ijod qilgan Ahmad Donish, Furqat, Zavqiy, Muqimiy, Ayniy kabi taniqli ma’rifatparvar olim, yozuvchi hamda shoirlarning falsafiy qarashlarini tahlildan o‘tkazdi. Chunonchi, tadqiqotlaridan biri Abdulqodir Bedilning falsafiy merosini o‘rganishga bag‘ishlangan bo‘lib, izlanishlar natijasi 1957-yilda chop etilgan “Mirzo Bedilning falsafiy qarashlari” nomli monografiyada ifodasini topdi. U mustabid tuzum davrida O‘zbekistonda ilk marotaba 1958-yili o‘tkazilgan Zahiriddin Muhammad Boburning 475 yilligiga bag‘ishlangan ilmiy konferensiya tashkilotchisi sifatida anjuman ochilishida nutq so‘zladi. 1965-yilda olim Abdurahmon Jomiyning, 1967-yili esa Mirzo Ulug‘bekning shogirdi, taniqli astronom, mutafakkir olim Ali Qushchining falsafiy qarashlariga bag‘ishlangan maqolalarini nashr ettirdi.

Akademik Muzaffar Xayrullayev Ibrohim Mo‘minovning ilmiy faoliyatiga baho berar ekan, olimning tadqiqotlari bevosita o‘z xalqi manfaatlarini himoya qilish, uning ma’naviyat tarixining o‘ziga xos va boy ekanligini isbotlashga qaratilgan edi, deya ta’kidlaydi.

[2] Valiyev Q. Jonkuyar ustoz.O‘zbekistonda ijtimoiy fanlar. 1998, №12, 61-b.

Ustoz Ibrohim Mo‘minovning ilmiy faoliyatida Amir Temur tuzumini o‘rganishga oid izlanishlar alohida o‘rin egallaydi.

U 1969-yilda Samarqandda YUNESKO tomonidan o‘tkazilgan hamda temuriylar davri san’atiga bag‘ishlangan xalqaro simpoziumning tashabbuskori bo‘ldi. Olim qalamiga mansub “Amir Temurning O‘rta Osiyo tarixida tutgan o‘rni va roli” nomli risola tom ma’noda istibdod zamonida “qonxo‘r”, “zolim”, “bosqinchi” iboralari bilan qora bo‘yoqlarga chaplangan, aslida ma’rifatparvar, tarixiy davlatchiligimiz asoschisi Amir Temurning faoliyati adolatli talqin qilingan, aniq dalillaru misollarga asoslangan tadqiqot sifatida ko‘ngillarimizga taskin bag‘ishladi, qalbimizda bitmas- tuganmas faxr-hissiyotlarini uyg‘otdi.

Asarda buyuk bobokalonimizning bunyodkorlik faoliyati ham keng yoritilib, mamlakat hamda jahon tarixidagi ulug‘vor mavqei, o‘rni mufassal tasdiqlab beriladi. Aynan mana shu jihat Amir Temur shaxsiga yuksak baho, isbot va talqin, milliy o‘zlik, tarixiy haqiqatlar oyoq osti qilingan, ma’naviy ta’qiqlar hukm surgan zamonda ilmiy jasorat, insoniy mardlik namunasi edi.

Ibrohim Mo‘minovning “Amir Temurning O‘rta Osiyo tarixida tutgan o‘rni va roli” nomli risolasi 1968-yili nashr etiladi. Risolada Amir Temurning mustaqil markazlashgan davlat tuzish yo‘lidagi kurashi, Movarounnahrni birlashtirishdan manfaatdor bo‘lgan yuqori tabaqa vakillari kabi kuchlar va birlashishga zid harakatlarga, o‘zaro urushlarga undovchilarga qarshi olib borilgan kurashlar haqida fikr boradi. Sohibqiron Amir Temurning harbiy yurishlari, mamlakat osoyishtaligi, uning ijtimoiy-iqtisodiy va ma’naviy-madaniy yuksalishi haqidagi ilmiy xulosalar bayon etiladi. Uning ilm-fan, ma’naviyat-madaniyat sohasi vakillariga katta e’tibor bergani ham ta’kidlangan. Asarda keltirilganidek, Amir Temur O‘rta Osiyoda shaharlarning qurilishiga, ilm-fan, din ahliga e’tibor berdi. Savdo-sotiq va hunarmandchilikka keng yo‘l ochdi, boshqa davlatlar bilan aloqalarni kengaytirdi, mamlakatni boshqarish uchun “Temur tuzuklari”ni yaratgan xalqparvar hukmdor bo‘lgan. U harbiy sohani mustahkamladi, iqtisodiy va siyosiy baquvvat davlat tuzumini vujudga keltirdi, buyuk va jasur sarkarda, mohir davlat arbobi bo‘lib tanildi.

Muallif ushbu risolani yaratishda Sharafiddin Ali Yazdiy, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Hermann Vamberi asarlari, ispan elchisi Klavixoning kundaliklari va “Temur tuzuklari” kabi tarixiy manbalardan foydalanganligini ta’kidlagan. Shu o‘rinda aytish kerak, I. Mo‘minov bir kun kelib Amir Temur nomi ulug‘ kishilar qatoridan joy olishiga ishongan va “siz ko‘rasiz, shunday vaqtlar keladiki, Amir Temurni ko‘klarga ko‘tarib, buyuk shaxs sifatida qadrlaydilar” deb ta’kidlagan. Qarangki, bugungi kunda ushbu orzular ro‘yobga chiqdi. Amir Temurning ulug‘vor va buyuk qadr-qimmati o‘rniga qo‘yildi. Uni buyuk shaxs, vatanparvar, ilm-fan va madaniyat homiysi sifatida ta’rif eta boshladik, u biz orzu qilgandek, xalqning faxr-iftixoriga aylandi [3].

Darvoqe, haqikatga yo‘g‘rilgan bu tarixiy risola ba’zi kimsalarning g‘ashiga tegdi. Boz ustiga Ibrohim Mo‘minov Temur haqidagi bor gapi oshkor etishda yana izchil davom etdi. O‘shanda “Temur tuzuklari”ni, Sharafuddin Ali Yazdiyning

[3] http://www.gglit.uz/

“Zafarnoma” solnomasini ketma-ket chop ettirib, o‘quvchilarga taqdim etgani olimga qarshi raqiblar xurujini battar keskinlashtirib yubordi. Amir Temurni qora bo‘yoqqa chaplab, yostiqday- yostiqday kitoblar bitgan yozuvchilar, temurshunos olimlar Ibrohim Mo‘minovga qarshi yurish boshladilar. Bir guruh olimlar esa laganbardolik yo‘lini tutib, “markaz”ga bosh urib bordilar. Mojaroning bir uchi o‘sha davr nazariyotchilarining sardori, sobiq KPSS Markaziy Komitetining kotibi Suslovgacha borib yetdi. To‘rt tarafdan olim boshiga malomat toshlari yog‘ila boshladi.

Faylasufning iqtidorli shogirdlaridan biri professor H. Ziyoyev Ibrohim Mo‘minovga nisbatan o‘tkazilgan tazyiqlar to‘g‘risida yozar ekan, faylasufga qarshi hujumlar 1968-yildan to 1974-yilgacha davom etganligini, o‘sha yillarda Ibrohim Mo‘minovning ustidan “markaz”ga ko‘plab imzoli va imzosiz xatlar yuborilganligini tilga oladi. Ustozining komil ishonch bilan aytgan quyidagi gapini esga oladi: “Hamidulla, hali siz ko‘rasiz, shunday vaqt keladiki, Amir Temurni ko‘klarga ko‘tarib, buyuk siymo sifatida qadrlaydilar”, degan edi”.[4]

Ibrohim Mo‘minov O‘zbekistonda falsafa sohasida birinchi fan doktori edi. Olim zamonaviy falsafa ilmi rivojiga ulkan hissa qo‘shdi. Tinib-tinchimas faylasuf qo‘l urmagan, nazari tushmagan tarix qatlari qolmadi hisob. Fan sohasida juda ko‘p zahmatlar chekib, o‘z davri olimlari orasida falsafa fani peshqadami bo‘lib tanildi.[5] Akademik Ibrohim Mo‘minovdek buyuk o‘g‘lonni dunyoga keltirib, tarbiyalagan, jamiyatga nafi tegib, ilm-fanni rivojlantirgan oqilu olim o‘stirgan Mag‘firat opa Mo‘minova singari ayollarimiz bugungi Yangi O‘zbekistonning tayanchidir.

Xulosa va tavsiyalar.

Umumlashma xulosalar shundan iboratki, XX-asr o‘zbek falsafasi taraqqiyotida akademik Ibrohim Mo‘minovning muhim o‘rni va xizmatlari bor. Faylasufning ijtimoiy-siyosiy qarashlarining mag‘zida komil inson konsepsiyasi va adolatli jamiyat muammosi turadi. Mutafakkir o‘z ilmiy-nazariy qarashlarini ilgari surishda Sharq donishmandlari merosiga tayanadi. Maqola natijalaridan kelib chiqib quyidagi xulosalarga keldik:

1. Bir necha ming yillik tarixiy falsafamiz XX-asrning 20-40 yillarida inqirozga yuz tutishining asosiy sababi sho‘ro mafkurasini majburan xalq ongiga singdirish maqsadida milliy merosga o‘rganishga to‘siq qo‘yilishi, faylasuf, ijodkorlarga nisbatan zulm-zo‘ravonlikning avj olishi, sobiq sovet mafkurasiga zid har qanday g‘oyaning rad etilishi, milliylik bilan bog‘liq xolis fikr egalarining xalq dushmani sifatida qatag‘on qilinishi bo‘ldi.

2. O‘zbekiston falsafiy fikrlari taraqqiyotining cho‘qqisida Alisher Navoiy falsafasi turadi. Bu falsafa so‘fizmning naqshbandiya tariqatidan oziqlangan bo‘lib, insoniylik mohiyatini odamning faoliyatidan izlovchi, ilohiylik va insoniylik o‘rtasida ko‘prik bo‘luvchi, fano va baqo, suvrat va siyrat, zohiriy va botiniy dunyolar haqida bahs yurituvchi, inson tafakkuri va ma’naviyati qudratini yorqin ifodalovchi falsafadir.

[4] Ziyoyev H. Amir Temurni “oqlashda” Ibrohim Mo‘minovning roli. 1974. 39-b;

[5] Xayrullayev M. M. Ibrohim Mo‘minovning katta ilmiy jasorati. (Amir Temurning O‘rta Osiyo tarixida tutgan o‘rni va roli kitobida 5-b). - T.; Fan, 1993.

3. O‘zbekiston falsafasi sharq falsafasining tarkibiy qismiga kiruvchi va o‘zbek xalqining o‘ziga xos tafakkur tarzining ifodasidir. Uning tarixiy ildizlari qadimgi Turon va Turkistondagi xalq og‘zaki ijodiga oid hikmatlar, dostonlar, maqol va rivoyatlar, xalq baxshilarining og‘zaki ijodiy merosi, mutafakkirlarning falsafiy asarlari, muqaddas tangriga e’tiqod va Avestodagi ezgulik g‘oyalari, tariximizda o‘tgan moniylik, mazdakiylik, buddizm, yahudiylik hamda xristianlik dinlaridan kirib kelgan hikmatlar, islom falsafasi va islom dinining muqaddas kitoblari, kubroviylik, yassaviylik va naqshbandiya ta’limotlari tamoyillariga, xalqimizning istilochilarga qarshi kurashlarda tayangan vatanparvarlik g‘oyalari va ma’naviy-axloqiy qadriyatlariga borib taqaladi. Bu falsafa jahon falsafiy merosi durdonalaridan oziq oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. “Fan va turmush” jurnali. – T., 1968. 9-son. 2 b.
2. Valiyev Q. Jonkuyar ustoz. O‘zbekistonda ijtimoiy fanlar. 1998 ¹12, 61 b.
3. http://www.gglit.uz/
4. Ziyoyev H. Amir Temurni “oqlashda” Ibrohim Mo‘minovning roli. 1974. 39 b;
5. Xayrullayev M. M. Ibrohim Mo‘minovning katta ilmiy jasorati. (Amir Temurning O‘rta Osiyo tarixida tutgan o‘rni va roli kitobida 5-b). -T.; Fan, 1993.
6. N. Ibodova. Ziyo distributed from tezguzar. 2020. August. Journal NX. Indiya.
7. Ibodova Nasiba Komilovna. Ibrahim Muminov’s Scientific and Philosophical Heritage and Subjective Approaches to His Scientific Activity Under the Rule of the Former Ideology. International Journal on Integrated Education. https://www.neliti.com/journals/ijie. 2022. June. Indonesia.
8. N. Ibodova. Ahmad Donishning taraqqiyparvarlik qarashlari. Ilm sarchashmalari. 2021-yil. Dekabr.
9. N. Ibodova. Ibrohim Mo‘minov talqinida Alisher Navoiy merosi. “Духовное наследие Алишера Навои источник общечеловичесний ценностей”. Бухара. 2022.
10. N. Ibodova. Ibrohim Mo‘minov ilmiy-falsafiy merosi va sobiq mustabidlik mafkurasi hukmronligi davrida olimning ilmiy faoliyatiga subyektiv yondashuvlar. Suv va yer resurslari jurnali. Buxoro. 2022.
11. N. Ibodova. Abu Rayhon Beruniy ilmiy asarlari tahlili. Filologiyaning zamonaviy muammolari. To‘plam. Toshkent. 2022.
12. N. Ibodova. Ibrohim Mo‘minov ilmiy merosida Ali Qushchi talqini. Filologiyaning zamonaviy muammolari. To‘plam. Toshkent. 2022.
13. N. Ibodova. Mustabid davrda Amir Temur faoliyatini o‘rganishdagi Ibrohim Mo‘minovning o‘rni. Turkiy xalqlar filologiyasida fundamental tadqiqotlar va innovatsion ta’lim texnologiyalari. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya. Nukus. 2022.
14. N. Ibodova. Alisher Navoiy merosi Ibrohim Mo‘minov tadqiqi va talqinida. O‘zbekiston Xotin-qizlar “Olima” uyushmasining 30-yillik yubileyiga bag‘ishlangan

Barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda xotin-qizlarning roli. Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman. Toshkent. 2022.

IRFONIY BILIMLAR XAZINASI

Isaqova Zamiraxon Ruhitdinovna, falsafa fanlari doktori (DSc), professor v.b.
Namangan davlat universiteti, O‘zbekiston.
e-mail: ms.outstanding@mail.ru
Tojiboeva Mushtariybonu Tojiboy qizi, O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti o‘qituvchisi.
e-mail: tojiboyevamushtariybonu22@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada bayoz janri, uning tuzilishi, bayoz san’atining yashovchanligi ilmiy-falsafiy tahlil etilib, namanganlik Mulla Muhammad Obid Namangoniy tomonidan tuzilgan “Tuhfat ul-obidin va anis ul-oshiqin” bayozi ilk bor ilmiy muomalaga kiritilgan. Shuningdek, bayozda XIX asrda yashagan ma’rifat shaydosi, namanganlik Mavlono Yormuhammad Muxlis Namangoniy hamda Obid Namangoniyning ijod namunalari irfoniy talqin etilib, bayozning yoshlar ma’naviy kamolotidagi o‘rni va ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: bayoz, Tuhfat ul-obidin, irfon, ma’rifat, ilohiy ishq, axloqiy ideal, hol, maqom, nafs tarbiyasi, kamolot yo‘li.

АКАДЕМИК ИБРАХИМ МУМИНОВ: МОЙ ПЕРВЫЙ УЧИТЕЛЬ – МОЯ МАМА

Аннотация. в данной статье отражены воспоминания академика Ибрагима Муминова, заложившего краеугольный камень узбекской философской школы, и его родителей, уважаемой сестры Магфират. Также были проанализированы исследования ученого о развитии науки.

Ключевые слова: Ибрагим Муминов, ученый, наука, мыслитель, женщина, мать, эпоха Возрождения, ученые, человеколюбивая порода, прогрессивный мыслитель, нация.

TREASURY OF IRFAN KNOWLEDGE

Annotation. The article scientifically and philosophically analyzed the genre of bayaz, its structure, the viability of bayaz art, for the first time introduced into scientific circulation the bayaz “Tuhfat ul-abidin va anis ul-ashikin”, compiled by Mulla Muhammad Obid Namangani. The works of Mavlana Yarmuhammad Mukhlis Namangani and Obid Namangani, who lived in the 19th century, were also

interpreted in an irfanic way, the role and significance of bayaz in the spiritual maturity of youth was revealed.

Keywords: bayaz, Tukhfat ul-Abidin, irfan, divine knowledge, divine love, moral ideal, maqam, spiritual station, education of nafs, path of improvement.

Kirish. Bayoz[1] ikki va undan ortiq shoirlarning she’rlari jamlangan to‘plam bo‘lib, asosan lirik janrdagi asarlardan tarkib topgan. Ilk bayozlar arab she’riyati rivojlangan davr (VIII-X asrlar)da yuzaga kelgan bo‘lsa, Turkistonda bayozchilik X - XV asrlar she’riyati ta’sirida vujudga kelgan. XVIII-XIX asrlarga kelib, bayozlar mundarijasi va mazmun ko‘lami bilan san’at asari darajasida mukammallashgan.

Bayozlar devondan farqli, muayyan qoidalar zanjiridan xoli, ya’ni uning bob va paragraflari bo‘lmagan. Shoirlar ijodi sharhlanmagan. Qaysi shoirning she’rini bayozga kiritish uni tuzuvchining ixtiyorida bo‘lib, biror g‘oya yoki dunyoqarashni targ‘ib qilishga qaratilmagan. Bayoz sarbayoz, lirik she’rlar, xotima va ilovadan tarkib topgan bo‘lib, shoirlar nomi bayoz mundarijasi sifatida berilgan. Ayrim bayozlarga xalq og‘zaki ijodi namunalari, musiqiy asarlardan parchalar, ham kiritilgan. Bayozlar maxsus kotib, naqqosh, sahhof tomonidan buyurtmachi talabiga ko‘ra, turkiy yoki fors-tojik tillarida tuzilgan. Shu tariqa bayozlar haqiqiy san’at asariga aylanib, o‘ziga xos Buxoro, Xorazm, Toshkent, Farg‘ona bayoz maktablari vujudga kelgan[2] . Bayozlar hozirga qadar o‘z ahamiyatini yo‘qotmagani shundaki, Turkiston xalqlari adabiyoti tarixida turmush sharoiti og‘irligi tufayli devon tuzmagan shoirlar ko‘p bo‘lgan. Bayozlar tufayli shoirlar ijodini tanqidiy o‘rganishga qo‘l urilgan bo‘lsa, hali nomi chiqmagan ko‘plab shoirlarning ijodini o‘rganishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Tadqiqotning uslubiy asosini ilmiy bilishning ob’ektivlik (xolislik), tarixiylik, vorisiylik, sistemalilik, germenevtika, interpretatsiya, retrospektiv va qiyosiy tahlil usullari tashkil etadi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Istiqlolning ne’mati islomiy qadriyatlar, jumladan, ajdodlar ma’naviy merosiga ijobiy munosabat hosilasidirki, qariyb unutilayozgan ko‘hna merosga “jon” ato etildi. Jumladan, bayozlar turkiy xalqlar adabiyoti tarixi hamda maxsus devon tuzmagan shoirlar ijodini o‘rganishda muhim manba sanalgan. Ulardan biri Mulla Muhammad Obid Namangoniy tomonidan tuzilgan “Tuhfat ul-obidin va anis ul-oshiqin” bayozi ilk bor ilmiy muomalaga kiritilgan bo‘lib, tolmas va fidoyi insonlar, falsafa fanlari nomzodi, dotsent Muhammadrahim aka Safarboev hamda filologiya fanlari nomzodi Sultonmirzo Rahimov tomonidan nashrga tayyorlanib, 2019 yilda Navro‘z nashriyotida chop etilgan[3] .

---

[1] Bayoz – arabcha – oq, oqlik, asarning oqqa ko‘chirilgan nusxasi. Turli shoirlar she’rlaridan terilgan to‘plam.

[2] Bu haqda yana qarang: Hamidova M. Qo‘lyozma bayozlar – adabiy manba. – Toshkent: 1981. – B. 8.

[3] Muhammad Obid Namangoniy. Tuhmat ul-obidin va anis ul-oshiqin // Nashrga tayyorlovchi, tadbil va so‘zboshi muall. f.f.n., dots. M. Safarboyev, fil.f.n. S. Rahimov. – Toshkent: Navro‘z, 2019. – 240 b.

Ilk bayozlar mashhur shoirlarning she’rlaridan tuzilgan. Ko‘pincha bayozlarning tarkibida ko‘p shoirlarning she’rlari ketma-ket joylashtirilgani uchun kitob ko‘chiruvchilar bir shoirning she’rlarini boshqa shoirning she’rlariga aralashtirib yuborishgan. Hozirga qadar Abul Ali ibn Sino bilan Umar Xayyomning she’rlari jamlangan bayozlarda haqiqiy muallif kim ekanligi noma’lumligicha qolgan. Bundan anglashiladiki, bayoz tuzish muallifdan juda katta mahorat va jiddiy mas’uliyat talab etgan. Shu ma’noda, “Tuhfat ul-obidin” barcha bayozlar uchun namuna bo‘la oladi. Bayoz mudrasa talabalari uchun “xrestomatiya”, she’riyat muhiblari uchun “ishq daftari” bo‘lib xizmat qilgan.

Mulla Muhammad Obid Namangoniy mazkur bayozni tuzishda o‘zi tanlab olgan shoirlarning ijodiga murojaat qilib, har bir shoirning nomini alohida keltirgan.

“Tuhfat ul-obidin” bayozi 1908-yilda Toshkentda Mulla Hasan Orifjonov litografiyasida chop etilganligi e’tiborga olinsa, asar qariyb bir asrdan so‘ng o‘quvchilarga havola etilmoqda.

“Tuhfat ul-obidin” ikki qismdan iborat bo‘lib, birinchi qismida irfoniy bilimlar sohibi, XIX asrda yashagan ma’rifat shaydosi, namanganlik Mavlono Yormuhammad Muxlis Namangoniy (vaf. 1888 y.)ning ma’rifatni tarannum etgan 66 ta g‘azal, muxammas, musaddas, mustaxzod, munojot, musamman, mutassa’, mu’ashshar, nasihat, hamdlari kiritilgan. Bayozning ikkinchi qismida debocha, Obid Namangoniyning ijodi namunalari hamda o‘sha davrning ko‘zga ko‘ringan mashhur shoirlar Tamkin, Amir, Mashrab, Jomiy, Umidiy, Kamiy Namangoniy, Fazliy, Sohib, Ko‘hiy, Mavlono Shavqiy, Nodir, Ado, Muhiy, Xodimiy, Sayyido, Sodiq, Mavlono Majzub, Zaluliy Namangoniy, Furqat, Muqimiy, G‘oziy, Mahzun, Navoiy, Misriy, Kotib, Xaziniy, Nisbatiy, Nodim, Ramziy Namangoniy, Majrux, Ozariy, Nusrat, Nodira, Shohidiy, Xilvatiy, Solihning kabi diltortar she’rlari va muxammaslari jamlangan.

O‘zbek mumtoz adabiyoti bepoyon chamanzorga qiyoslansa, uning har bir namoyandasi ifori, go‘zalligi, maftunkorligi bilan farqlanib turadigan gul misoli. Ulardan biri hozirga qadar o‘z tadqiqotchisini topa olmagan, to‘liq tadqiq etilmagan irfoniy bilim sohibi, XIX asrda yashagan ma’rifat shaydosi, namanganlik Mavlono Yormuhammad Muxlis Namangoniy (vaf. 1888 y.)dir. Muxlis Namangan shahrida tug‘ilgan bo‘lsa ham, vatanidan yiroqda yashagan. Avval tahsil maqsadida Buxoroda ta’lim olgan. “Devonbegi” madrasasida mudarrislik qilgan. Haj amalini ado etish uchun bir necha yil Afg‘oniston, Turkiya, Arabiston mamlakatlarida umrguzaronlik qilgan.

Muxlis o‘z davrining fozil va orif kishisi bo‘lgan, uning ijodiy merosi rang-barang va ko‘p qirrali, diniy-ma’rifiy, axloqiy-falsafiy ahamiyatga ega. Muxlisning devoni hozirga qadar topilmagan bo‘lsa ham, uning “Tuhfat ul-obidin”ga jamlangan 58 ta turkiy va 8 ta forsiy tilda yozilgan 66 ta ijod namunasi (22 ta g‘azal, 29 ta muxammas, 4 ta musaddas, 3 ta mustaxzod, 2 ta munojot, 2 ta musamman, 1 ta mutassa’, 1 ta mu’ashshar, 2 ta nasihat) shoirning shaxsiyati, dunyoqarashi, diniy-tasavvufiy va falsafiy qarashlari haqida muayyan fikrga kelishga imkon yaratadi.

Inson ko‘ngli irfon xazinasi, ilohiy sirlar tilsimidir[4]. Inson shu sababli buyukdir. Irfon ilohiy sirlarni qalb bilan anglab etish bo‘lib, unga erishgan valiylar “orif” deb ulug‘langan. Ilohiy mohiyatga etish uchun inson muayyan talablarni bajarishi, o‘zining botiniy olami, qalbini har xil dunyoviy qusurlardan forig‘ etishi, ma’naviy bosqich yoki maqomdan o‘tishi darkor. Ulardan muhimi nafs muolajasidir. Nafs insonning o‘zligi, botinida idora etuvchi, jismi, moddiy borlig‘i, hayoti uchun foydali manfaatini qo‘riqlash va qo‘llash maqsadida faoliyat ko‘rsatuvchi “men”ligidir[5] .

Nafs ko‘yida “zavq ila ahli jahon” istagan, “suhbati shirin zabon” istagan, “el aro bir imtihon” istagan, “ohu fig‘on” istagan Obid Namangoniyning dil ohanglarida nafs malomat qilingan:

Kecharga ayshu rohatdin, qani, bizlarga ximmat yo‘q,
Vujuding iksir o‘lsa, zavq ila ahli jahon istar[6] .

“Tuhfat ul-obidin”ning irfoniy manzarasi chuqur falsafiy mushohadani talab etadiki, unda tasavvufning asosiy g‘oyaviy maslagi bo‘lgan ilohiy ishq va axloqiy ideal jozibador badiiy tilda mahorat bilan talqin etilgan, ishq manbai haqidagi ilmi irfon timsol va majozlar vositasida tasvirlangan. Haq va haqiqat, ilohiy ishq, pok axloq haqidagi ezgu g‘oyalar ilhom ta’sirida irfoniy g‘oyalarga aylanib, ma’rifat va haqiqatning ming bir ma’nosi bir nukta (hikmat)da jamlangan. Bu shoir Ado tilida quyidagicha jaranglagan:

Bog‘a kirsak sumbulu gul birla nargisdin uzub,
Zulf birlan ul yuzu ul chashmi shahlodin gapir[7] .

Tasavvufda bandaning Allohga intilishi, Allohni anglash yo‘lidagi riyozatlari “ishq”ning oliy maqomidir. Yor (Alloh) ishqi bilan dardga to‘lgan ko‘ngil hamisha shavqqa to‘lib, yonib turadi. Haqqa bo‘lgan ishq azaliy va abadiydir. Zero, ishq Odam atodan meros qolgan. Ishq muhibning vujudini qamrab olsa, u faqat ma’shuqa (Alloh)ni o‘ylaydigan, boshqa narsa ko‘ngliga sig‘maydigan bo‘lib, nafaqat g‘ayrni, balki o‘zligini ham unutadi. Majzub Namangoniy ishq ummoniga sho‘ng‘iganida o‘zini “ishq o‘tiga cho‘mgan samandaru” jonu dilini Haqqa topshirgan “qalandar”, etti iqlimni zabt etgan “Iskandaru bebolu bepar” qush misoli ifoda etadi:

Dayr piri, boda ichsang, zarra maydin manga ot...
May xumoridin chu arshi ro‘zi Mahsharman bugun[8] .

Fazliy Namangoniy nazarida ishq tili saboning “bog‘”, sarvning “sarvira’no”, pistayu bodomning “handonpista”, ko‘ngilning “majnun”, muammoning “nuktadon”, zuhdning “zohid”, mayning “rind”, jomi musaffoning “oyna” haqida so‘z ochganida ayon bo‘ladi:

Ey mudarris, ishq darsini raumuzidur daqiyq,

---

[4] Muhammad Obid Namangoniy. Tuhfat ul-obidin va anis ul-oshiqin // Nashrga tayyorlovchi, tabdil va so‘zboshi muall.: f.f.n., dots. M. Safarboev, fil.f.n. S. Rahimov. – Toshkent: Navro‘z, 2019. – B. 23-146.
[5] Jo‘shon M. Tasavvuf va nafs tarbiyasi. – Toshkent: Cho‘lpon, 1998. – B. 13.
[6] Muhammad Obid Namangoniy. Tuhfat ul-obidin va anis ul-oshiqin // Nashrga tayyorlovchi, tabdil va so‘zboshi muall. f.f.n., dots. M. Safarboev, fil.f.n. S. Rahimov. – Toshkent: Navro‘z, 2019. – B. 150.
[7] Muhammad Obid Namangoniy. Tuhfat ul-obidin va anis ul-oshiqin // Nashrga tayyorlovchi, tabdil va so‘zboshi muall. f.f.n., dots. M.Safarboev, fil.f.n. S.Rahimov. – Toshkent: Navro‘z, 2019. – B. 151.
[8] Muhammad Obid Namangoniy. Tuhfat ul-obidin va anis ul-oshiqin // Nashrga tayyorlovchi, tabdil va so‘zboshi muall. f.f.n., dots. M.Safarboev, fil.f.n. S.Rahimov. – Toshkent: Navro‘z, 2019. – B. 1591.

Muxtasar qil ushbu so‘zni sharhi osodin gapur[9] .

Ishqning ming bir jilosi gul ishqida nola qilayotgan bulbulning nolasi emas, “hajr aro fig‘on” qilayotgan Nodir Namongoniyning g‘azalida go‘zal ifoda etilgan:

Ko‘ngulga solg‘on ul hajr ichra xurshidi jahonimdur,
Chiqargon dudi ohim qomati sarviravonimdur[10] .

Xoja Ahmad Yassaviy ishqni borliqni bilishning,

Alloh ma’rifatini anglashning eng maqbul yo‘li deb bilib: “Har ne qilsang oshiq qilg‘il Parvardigor”[11] deydiki, xazinovoz bilan diydasini “giryon” etgan, o‘sha gulchehraning yodi bilan “afg‘on” etgan, ohu nolasi bilan siynasini “chok” etgan, dardnoki bilan dilini “kon” etgan, so‘zlariga sharhi “hijron” etgan, barcha qushlarni ovoziga “hayron” etgan bulbuldan Kamiy Namangoniy ishqning rangini so‘raydi:

Agar bir gul firoqi birla nolon o‘lsang nechun,
Vujudung bo‘yla xokistarga pinhon etding, ey bulbul[12] .

Ko‘hiy Namangoniyning iltijosida Majnundek g‘amg‘usor, Jayhundek yoshlari toshqin, ma’shuqining ozoridan shikasta holga kelgan, hajr vodiysida gunogun, benavo, mahzun, zaif oshiq namoyon bo‘ladi:

Shahanshahlarga lozimdur xabar olmoq gadolardin[13] .

Misriy Namangoniy visoli tashnasini bir kelib ketishga undaydi:

Gadolar holiga rahm aylamoqqa o‘zgadan yo‘qtur,
O‘shal masnadnishin, albatta, sulton bir kelib ketsun[14]

“Asiri ishq o‘lgan” Furqat esa “g‘urbatda nolon”, “bag‘ri so‘zon”, “dili vayron”, “hasratda nolon”, “yuragini dog‘langan”, “bag‘rini qon aylagan” yorini “nigoro”, “dilnavozim” deb undan shifo umid qiladi:

Kecha-kunduz fikru zikrimsan xayolim, ey habib,
Sandin o‘zga ishq bemoriga yo‘q hoziq tabib,[15]

Nafsga qarshi kurash, nafsni engish, “hol” va “maqom” (“iqom” – ma’naviy mavqe)dan birma-bir o‘tish xuddi “sirot ko‘prigi”dan o‘tish kabidir. Bu yo‘l shunisi bilan ahamiyatliki, “maqom”lardan birini zabt etmasdan ikkinchi “maqom”ga o‘tish yoxud bitta “maqom”da uzluksiz qolish ko‘zlangan maqsadga olib bormaydi. Xurosonlik Abulqosim Abdulkarim Qushayriy (vaf. 1072 y.) “maqom” haqiqatini

---

[9] Muhammad Obid Namangoniy. Tuhfat ul-obidin va anis ul-oshiqin // Nashrga tayyorlovchi, tabdil va so‘zboshi muall. f.f.n., dots. M.Safarboev, fil.f.n. S.Rahimov. – Toshkent: Navro‘z, 2019. – B. 152.

[10] Muhammad Obid Namangoniy. Tuhfat ul-obidin va anis ul-oshiqin // Nashrga tayyorlovchi, tabdil va so‘zboshi muall. f.f.n., dots. M.Safarboev, fil.f.n. S.Rahimov. – Toshkent: Navro‘z, 2019. – B. 156.

[11] Ahmad Yassaviy. Hikmatlar. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyot va san’at nashriyoti, 1991. – B. 104 - 105.

[12] Muhammad Obid Namangoniy. Tuhfat ul-obidin va anis ul-oshiqin // Nashrga tayyorlovchi, tabdil va so‘zboshi muall. f.f.n., dots. M.Safarboev, fil.f.n. S.Rahimov. – Toshkent: Navro‘z, 2019. – B. 152.

[13] Muhammad Obid Namangoniy. Tuhfat ul-obidin va anis ul-oshiqin // Nashrga tayyorlovchi, tabdil va so‘zboshi muall. f.f.n., dots. M.Safarboev, fil.f.n. S.Rahimov. – Toshkent: Navro‘z, 2019. – B. 160.

[14] Muhammad Obid Namangoniy. Tuhfat ul-obidin va anis ul-oshiqin // Nashrga tayyorlovchi, tabdil va so‘zboshi muall. f.f.n., dots. M.Safarboev, fil.f.n. S.Rahimov. – Toshkent: Navro‘z, 2019. – B. 169.

[15] Muhammad Obid Namangoniy. Tuhfat ul-obidin va anis ul-oshiqin // Nashrga tayyorlovchi, tabdil va so‘zboshi muall. f.f.n., dots. M.Safarboev, fil.f.n. S.Rahimov. – Toshkent: Navro‘z, 2019. – B. 169.

tafakkur qilib, “bandaning takror asosida sifat holiga etkazgani odob va axloqdirki, unga riyozat, mujohada bilan erishiladi”[16] deb ta’riflagan.

Mavlono Shavqiyning ko‘ngil izhorida hayot haqiqati mujassam: har kimdan vafo umid qilish nodonlik. Ahdi yolg‘on munofiq. Etti o‘lchab bir kesgan inson pushaymon bo‘lmaydi. G‘amsiz odamning o‘zi yo‘q. Har bir uzuk taqqan kishi Sulaymon bo‘la olmagani kabi, musulmonlik zohiru botinda birdek bo‘lishdir:

Dilingni rost tutgil, zohiru botinda suvdek bo‘l,
Ayo, Shavqiy, budur fahm aylasang rasmi musulmonlig‘[17] .

Xaziniy dunyoning ishlarini tafakkur qilib, inson otliq buyuk sarkarning qilayotgan ishlari g‘alati ekanidan taajjubga tushadi. Shoir nazarida besh kunlik dunyoga bog‘u bo‘stonning, kafandan boshqasini olib keta olmaydigan oxirat dunyosiga baland ko‘shku ayvonning, bir tug‘ilmoq bir o‘lmoq tayin bo‘lgan holda behuda, toatsiz yurishning, bandalik talab qilgani holda ayshu ishratga berilib, g‘aflatda umr o‘tkazishning, o‘lgandan ibrat olmay, xuddi o‘lmaydigandek bema’ni yashashning, o‘lim haqligini bilgan holda g‘aflatda yotishning, besamar o‘tgan kundan armonsiz o‘lishning ma’nisi yo‘q:

Muddaiylar sanga derlar: “Har na aytg‘oning g‘alat”[18] .

“Tuhfat ul-obidin”da aynan nafs tarbiyasi ishqdan keyin etakchi o‘rinlardan birini egallagan. Muxlisning ijodida bu yaqqol ko‘rinadi. Muxlis ijodida malomatdan ko‘ra, pand-nasihat kuchli ifoda etgan. Shoir insonni pir etagidan mahkam tutib, ilohiy haqiqat siriga etishga, ishq otashining samandari bo‘lishga, qurbat hosil qilishga, tarkidunyo qilishga, himmatni baland tutishga, tavba qilishga, ibodatga, ziroatga, Qur’on o‘qishga, bandalik qilishga chaqirgan:

Mis erursan sohibi iksir topib kimyoga et,
Misli Majnun Layli deb, eldin chiqib sahroga et,
Bul tajarrud misli Iyso qurbi omannoga et,
Tarkidunyo qilgilu sarmanzili uqboga et,
Sajdaga boshingni ko‘ygil “Rabbiyal-a’lo”ga et[19]

“Tuhfat ul-obidin”dan joy olgan tasavvufiy-orifona she’rlar insonni zalolatdan kaytarib, hidoyatga yo‘llashga xizmat qilganki, bayozni o‘z davrining milliy tarbiya maktabining namunali “darsligi” deb e’tirof etish o‘rinli. Bayozdan o‘rin olgan ko‘plab she’rlar kuyga solinib, mashhur xofizlar tomonidan ijro etilgan.

Xulosa (**Conclusion**). “Tuhfat ul-obidin”da jamlangan she’rlarning mazmun-mohiyatida islomiy odob-axloq mezonlari to‘liq aks etgan. Bugungi kunda maktablarda milliy tarbiya tizimini takomillashtirish hukumat darajasiga ko‘tarilgan ekan, yosh avlod ongi va tafakkuriga “Tuhfat ul-obidin” kabi o‘lmas asarlarda ilgari surilgan g‘oyalarni singdirish muhim va zarurdir. Olomon madaniyatining ta’siri

---

[16] Abdulkarim ibn Abulkasim Kushayri. Risalya Kushayri. – Baku: Dergyax yayo‘no‘, 1999. – S. 67.

[17] Muhammad Obid Namangoniy. Tuhfat ul-obidin va anis ul-oshiqin // Nashrga tayyorlovchi, tabdil va so‘zboshi muall. f.f.n., dots. M. Safarboev, fil.f.n. S. Rahimov. – Toshkent: Navro‘z, 2019. – B. 159.

[18] Muhammad Obid Namangoniy. Tuhfat ul-obidin va anis ul-oshiqin // Nashrga tayyorlovchi, tabdil va so‘zboshi muall. f.f.n., dots. M. Safarboev, fil.f.n. S. Rahimov. – Toshkent: Navro‘z, 2019. – B. 174.

[19] Muhammad Obid Namangoniy. Tuhfat ul-obidin va anis ul-oshiqin // Nashrga tayyorlovchi, tabdil va so‘zboshi muall. f.f.n., dots. M. Safarboev, fil.f.n. S. Rahimov. – Toshkent: Navro‘z, 2019. – B. 50.

shiddat bilan avj olayotgan, inson ongiga u xohlamagan g‘ayriinsoniy g‘oya va nazariyalarni singdirishni bosqichma-bosqich amalga oshirishning mashhur kontseptsiyasi bo‘lgan “Overton oynasi”[20] ni qo‘llash kabi xavf-xatarlarning oqilona echimi irfoniy bilimlar xainasi bo‘lgan mumtoz adabiyot namunalaridir. Ayni pallada kelajak avlodni o‘tmish ma’naviy meros orqali tarbiyalash kechiktirib bo‘lmas zaruriyatdir.

Hassos tarjimonlar, falsafa fanlari nomzodi, dotsent Muhammadrahim aka Safarboev hamda filologiya fanlari nomzodi Sultonmirzo Rahimovlarning tarjimani amalga baholarga loyiq oshirishdagi xizmatlari oliy. Matndagi arab va forsiy, shuningdek, turkiy so‘zlarning ma’nolari to‘g‘ri anglashilishi uchun so‘zlarning o‘zbekcha tarjimasi matn ostiga havola qilingan. Qur’on oyatlari va hadislarning mohiyatini to‘la tushunish uchun izohlar bilan boyitilgani kitobning ilmiy va amaliy qimmatini oshirishga xizmat qiladi.

Takliflar (Recommendations). Irfon ahlining ijodiy merosi rang-barang va ko‘p qirrali, diniy-ma’rifiy, axloqiy-falsafiy ahamiyatga ega bo‘lish bilan birga, eng muhimi, hech kimnikiga o‘xshamaydigan, takrorlanmas ma’naviy meroslari nafaqat o‘z davri afkor ommasi, balki kelajak avlod uchun ham daxldordir. Ularning insoniylikka chaqiriqlari uyg‘oq qalbdan otilib chiqqan so‘z gavharlaridir.

“Tuhfat ul-obidin” XVIII-XX asr boshlaridagi o‘zbek, tojik va boshqa xalqlar adabiyoti tarixini o‘rganishda muhim qo‘llanma bo‘lish bilan birga, devoni mavjud bo‘lmagan mumtoz shoirlarning ijodini o‘rganish, aniqlik kiritish, tadqiq etish, talqin qilishda noyob manbadir.

“Tuhfat ul-obidin”da o‘rin olgan Tamkin, Sohib, Kamiy Namangoniy, Kuhiy, Xodimiy, Obid Namangoniy, Zaluliy Namangoniy, Mahzun, Misriy, Kotib, Nisbatiy, Ramziy Namangoniy, Sayyid, Sodiq Ozariy, Nusrat, Shohidiy kabi shoirlarning ijodini o‘rganish, ularning ijtimoiy-falsafiy qarashlarini tahlil qilish, ular ilgari surgan gumanistik va tasavvufiy g‘oyalarning umumbashariy ahamiyatini ochib berish, ularning O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Qo‘lyozmalar instituti manbalar xazinasi va dunyo kutubxonalarida saqlanayotgan asarlarini topish, tadqiq etish, yangi talqindagi tadqiqotlar bilan she’riyat muxlislarini bahramand etish muhimdir.

[20] Overton oynasi – jamiyatga butunlay yot bo‘lgan, jamoatchilik tomonidan keskin rad etiladigan g‘oya va nazariyalarning bosqichma-bosqich muayyan streotip va taktikalar asosida jamiyat ongiga singdirish va jamiyatning qadriyatlarini butkul yo‘q qilishning olti bosqichli texnologiyasi. Bu kontseptsiyani ishlab chiqqan amerikalik yurist J. Overton (vaf. 2003 y.) xotirasiga shunday atalgan. Bu haqda qarang: Верещагин О., Белова Н. Фрейманалитика: опыт эпистемологического исследования // Ученые записи Орловского государственного университета – Scientifik notes of Orel State University. – Орел, 2015. ¹ 6 (69). – С. 302-305.

YANGI O‘ZBEKISTONDA SIYOSIY O‘ZGARISHLAR ZAMIRIDA DEMOKRATIK JARAYONLARINING YUKSALISHI VA XALQ ISHONCHINING TA’MINLANISHI

Kurbanov E., Guliston davlat universiteti, “Tarix” kafedrasi katta o‘qituvchi, e-mail: eldor_gdu@mail.ru
Ochilov I., Guliston davlat universiteti, talaba.

Annotatsiya. maqolada jaxon xamjamiyatida bo‘lgan kabi O‘zbekistonda ham demokratik sohada katta o‘zgarishlar sodir bo‘lganligi, davlat va jamiyat o‘rtasida siyosiy masofa kamayib borishi, davlatning demokratlashuvi masalasidagi siyosiy kontseptsilar taxlil qilingan. Qolaversa yurtimizda davlatning fuqarolar orasida ishonchini ortishiga sabab bo‘lgan islohotlar, dinamik o‘zgarishlar tadqiqotlar natijasida yoritib berishga xarakat qilingan.

Kalit so‘zlar: siyosat, jamiyat, samarali islohotlar, siyosiy makon, siyosiy etakchi, muloqot demokratiyasi, Xalq qabulxonasi.

ПРОЦВЕТАНИИ ДЕМОКРАТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ И ОБЕСПЕЧЕНИЕ ДОВЕРИЯ НАРОДА В ОСНОВЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПЕРЕМЕН В НОВОМ УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация. в статье анализируется тот факт, что в демократической сфере Узбекистана, а также в мировом сообществе произошли большие изменения, политическая дистанция между государством и обществом сокращается, а политические концепции по вопросу демократизации состояние. Более того, в результате исследований были предприняты попытки выяснить реформы и динамические изменения, которые вызвали рост доверия к государству среди граждан в нашей стране.

Ключевые слова: политика, общество, эффективные реформы, политическое место, политическое лидерство, диалог, демократия, Народная приемная.

PROSPERITY OF DEMOCRATIC PROCESSES AND ENSURING PEOPLE’S TRUST AT THE BASIS OF POLITICAL CHANGE IN THE NEW UZBEKISTAN

Annotation. the article analyzes the fact that great changes have taken place in the democratic sphere in Uzbekistan, as well as in the world community, the political distance between the state and society is decreasing, and the political concepts on the issue of democratization of the state. Moreover, as a result of the researches, the

reforms and dynamic changes that caused the increase of the trust of the state among the citizens in our country were tried to be clarified.

Keywords: politics, society, effective reforms, political place, political leader, dialogue democracy, People's Reception.

Kirish.

Siyosat – o‘z tabiatiga ko‘ra, jamiyatdagi barcha voqea va hodisalar, birinchi navbatda, undagi jarayonlarning yo‘nalishi, xususiyatlarini ko‘rsatib turuvchi, ayni paytda mamlakat hayotining strategik maqsadlarini ifodalab turuvchi muhim hodisadir. Ayni paytda, ko‘pchilik dunyo olimlari xulosa qilayotganlaridek, siyosatning eng muhim jihatlaridan biri bu uning dinamik mohiyatga ega ekanligidadir.

Nemis olimi T.Shabert ta’biri bilan aytganda: “Odamlar ijodiy mavjudotlardir va siyosat odamlar ijodining mahsulidir. Odamlar siyosat bilan shug‘ullanar ekanlar, tinimsiz yaratib boradilar. Siyosat bu – sof ijod mahsulidir. Siyosat universal hodisadir” [1, 25-26].

Shu bois ham jamiyat miqyosida siyosat omili mohiyati, institutsional asoslari va g‘oyalarida o‘zgarishlarning ro‘y berishi mamlakat hayotining barcha jabhalarida, birinchi navbatda jamiyat siyosiy tizimining faoliyat tartibida va siyosiy hokimiyatni amalga oshirish printsiplarida jiddiy ravishdagi yangilanishlarga sabab bo‘ladi.

Asosiy qism. Demokratik taraqqiyotni o‘zining bosh maqsadi sifatida belgilab olgan mamlakatda demokratiyaning yangi manbalarini izlab topish va siyosiy amaliyotga kiritish uchun yangi va yanada kengroq o‘lchamdagi imkoniyatlar ochilib boradi.

Chunki, “ko‘pchilik olimlar g‘oyasiga ko‘ra, aslida har qanday rivojlanish siyosiy o‘zgarishlar zaminida ro‘y beradi va yuksalish jarayonlarini anglatadi” [1, 322 b.].

Yuksalish – demokratiya va demokratlashuvning eng muhim sharti hisoblanadi. Jamiyatda izchillikda davom etadigan yuksalish hodisasi tufayli fuqarolarning demokratlashuv mohiyatiga ega bo‘lgan siyosiy o‘zgarishlardagi ishtiroki uchun shart-sharoitlar kengayib boradi.

Tahlillardan ma’lum bo‘layoganidek, yangilangan “siyosiy makon”ning vujudga kelishi o‘z navbatida “yangi “siyosiy vaqt”ning, jarayonlar ro‘y berayotgan eng zamonaviy bosqichning amal qilishiga asos soladi” [2, 56-58 b.].

Demak, yangi davr rivojlanishining yangi bosqichini boshlanishni jamiyat hayotini keskin zamonaviylashtirish, demokratik taraqqiyot borasida yangi siyosiy g‘oyalarni real asoslar bilan ilgari surish imkoniyatlarini ochib beradi.

Shuning uchun ham siyosiy g‘oya omili siyosiy o‘zgarishlar ro‘y berishining eng muhim bunyodkor kuchi bo‘lib xizmat qiladi. Sababi, siyosiy g‘oya o‘zining funktsional asoslariga ko‘ra, jamiyatning siyosiy, ijtimoiy asoslari, strategik maqsadlarini yangilashning mafkuraviy zaminlarini ifodalab beradi. Shuning uchun ilgari surilayotgan siyosiy g‘oyaning mazmun-mohiyati yangi demokratik taraqqiyot manfaatlarini qanchalik darajada o‘zida chuqur ifodalay olsa, demokratiyaning yangi pog‘onaga ko‘tarilishi uchun imkoniyatlar ko‘lami ortib boradi. Jumladan, bugungi

kunda jahon miqyosida yana o‘zining ahamiyatini tiklab borayotgan liberal siyosiy g‘oyalar turli mamlakatlar, jamiyatlarda demokratiyaning yangi jihatlarini ochilishida o‘ziga xos asos bo‘lib ham xizmat qilmoqda.

Demokratiyaning ko‘z ilg‘amas tomonlarini ilmiy jihatdan oydinlashtirishga tinimsiz intilib kelayotgan olim F.Zakariya e’tirof qilganidek: “Keng ko‘lamli demokratlashuv uchun liber xarakterdagi islohot bosqichi zarur bo‘ladi” [3, 148].

Bundan tashqari jamiyatning demokratlashuv jarayoni davlatning o‘rni ham yuqori. Zero demokratiyaning gullashi va tarannum etishi uchun kuchli davlat ta’siri va uning istagi zarurdir [4, 30].

Davlat salohiyati bilan demokratiya hamda mamlakatdagi demokratlashuv jarayoni o‘rtasida kuchli aloqadorlik mavjud. Ularning har ikkisi o‘zaro bir-birlarining ko‘magi bilan jamiyatning eng yaqin talablarini hisobga olgan holda rivojlana oladi. Bunday rivojlanishning mohiyatini asosan, davlat strategik imkoniyatlari kuchayishi, jamiyatda inson erkinliklari, haq-huquqlari va ijtimoiy adolat printsiplarining kengayib borishi tashkil etadi. Ushbu qonuniyat zamonaviy demokratik yuksalishning etakchi asosi bo‘ladi.

Yuqorida zikr etilgan fikrlarni mantiqiy davomi sifatida aytib o‘tish lozimki, siyosiy g‘oyaning jamiyat demokratlashuvi va umuman milliy yuksalish manfaatlaridan kelib chiqib ilgari surilishida siyosiy lider, yetakchi omilining roli va ahamiyati beqiyos darajada kattadir. Tahlillar buni ko‘rsatib turganidek, siyosiy yetakchi faoliyatida jamiyat rivojini ta’minlashning yangi va ilmiy asoslangan siyosiy yuksalish resurslarini ishga tushirib yuborilishi bilan mamlakat miqyosida yuzaga chiquvchi siyosiy o‘zgarishlar jarayonlari jamiyat kompleks va konstruktiv rivojlanishining bosh manbaiga aylanadi. Demak, demokratiya g‘oyalarini o‘zida tobora chuqurroq ifoda etadigan davlat va uning siyosati oxir-oqibatda demokratik siyosiy o‘zgarishlarning kafolatli manbai bo‘lib xizmat qiladi.

Har qanday davlat siyosatining namoyon bo‘lishi uning fundamental asosi, davlat siyosatining zamini, huquqiy manbai bo‘lgan qonunlarning yuqori darajada bajarilayotganligi bilan chambarchas bog‘liq. Davlat siyosatining samaradorligi kuchi ham uning falsafiy, kontseptual, strategik asoslarining demokratik huquqiy maydonda o‘zaro hamkorlikda amal qilishiga qarab namoyon bo‘ladi.

Siyosiy liderning davlat, jamiyat va uni taraqqiy ettirish borasidagi siyosiy g‘oyalari hamda ularni bevosita amalga oshirish bo‘yicha qabul qiladigan eng dolzarb siyosiy qarorlarining demokratiya qadriyatlari va qoidalari bilan uzviylashuvi mamlakatni riojlanishi, siyosiy o‘zgarishlarning faqat va faqat samara beruvchi demokratik yangilanishlar tomon yo‘nalishini tashkil etib boradi.

Chunki, “siyosiy lider yetakchi davlat, jamiyat hayotiga doimiy ravishda va hal qiluvchi ta’sir o‘tkaza oluvchi shaxsdir. G‘arb olimi F.Fidler tomonidan siyosiy yetakchilikning samarali modeli ham asoslab berildi” [5, 208].

Jamiyatlarni yuksaltirishning mazkur muhim qonuniyatlariga tayangan holda, bizning mamlakatimizda 2016 yilning dekabr oyidan boshlab shu davrga qadar, ya’ni 25 yil davomida mustaqil demokratik rivojlanish bo‘yicha erishilgan yutuqlar, siyosiy-ijtimoiy zaminlarga tayanilgan holda, ya’ni milliy tiklanish bosqichining

muhim samaralari negizida yurtimiz miqyosidagi yangi, eng zamonaviy siyosiy g‘oyalarni o‘zida ifoda etuvchi siyosiy o‘zgarishlar boshlandi.

O‘z navbatida, mazkur jarayonlar demokratik yangilanishlar, demokratiyaning g‘oyaviy va institutsional faktorlarini yuksak darajada rivojlantirish bo‘yicha yanada kuchliroq imkoniyatlarni ochilishiga zamin yaratdi.

Ma’lumki, 2016-yilning 4-dekabr kuni O‘zbekiston Respublikasi Prezidentligiga yangi demokratik saylov o‘tkazildi. Izchil demokratizm printsiplariga tayanib o‘tkazilgan mazkur saylov mamlakatimiz Konstitutsiyasining 96 hamda 117-moddalariga, “O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Saylovi to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonunning 8-moddasi, shuningdek, “Markaziy saylov komissiyasi to‘g‘risida”gi Qonunning 5 hamda 9-moddalari normalariga monand ravishda o‘tkazildi.

Ma’lumki, saylovlarda mamlakatimizda amalda bo‘lgan to‘rtta siyosiy partiyalar o‘z nomzodlari bilan ishtirok etdilar. Yuksak konstitutsiyaviylik, oshkoralik, halollik va raqobat asosida o‘tkazilgan ushbu saylovda Tadbirkorlar va ishbilarmonlar harakati – O‘zbekiston liberal-demokratik partiyasi tomonidan ko‘rsatilgan nomzod “Shavkat Miromonovich Mirziyoyev 15 million 906 ming 724 ovoz, ya’ni saylovda ishtirok etgan saylovchilar umumiy sonining 88,61 foiz ovozi bilan g‘alaba qozondi” [6].

Aytish mumkinki, mazkur tarixiy ahamiyatga ega bo‘lgan, mamlakatimiz hayotiga buyuk siyosiy o‘zgarishlarni olib kirilishiga asos solgan saylovlar ayni paytda “barcha fuqarolarni yana bir marta siyosiy va ijtimoiy sinovdan o‘tkazdi. Ularning mamlakat taqdiriga, Vatan istiqboliga va har bir inson kelajagiga befarq emasligini, ovoz berish mas’uliyatini chuqur his etganligini ko‘rsatdi... Prezidentlikka nomzod Sh.Mirziyoyev saylovchilar bilan uchrashuvda o‘zining nomzodlik dasturini e’lon qildi. Ushbu dastur o‘zining serqirraligi, ijtimoiy hayotning barcha sohalarini qamrab olganligi, xalqchil va samimiyligi, ichki va tashqi siyosatda esa qat’iy pozitsiyaga ega ekanligi bilan yaqqol ko‘zga tashlandi” [7, 7-8 b.].

Demokratiya va uning gumanistik g‘oyalarini izchil rivojlantirishning beqiyos katta manbai bo‘lib xizmat qilgan ushbu saylov, yurtimizda demokratik siyosiy-ijtimoiy yuksalishning, davlat siyosati zamonaviylashuvining muhim tamal-toshi bo‘lib xizmat qildi.

Saylov natijalarining biz, avvalo, vatandoshlarimizning O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan demokratik islohotlarga, yaqin va olis istiqbol uchun belgilab olingan strategik taraqqiyot dasturimizga bergan xolis va haqqoniy bahosi, deb qabul qilamiz” [8, 6].

Mamlakatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyevning O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishishi tantanali marosimiga bag‘ishlangan Oliy Majlis palatalarining Qo‘shma Majlisidagi mazkur nutqida kelgusida yangi demokratik O‘zbekistonni barpo qilishning kontseptual siyosiy g‘oyalari, strategik yo‘nalishlari nihoyatda ilmiy, real tarzda asoslandi. Demokratiya rivojlanishning izchil siyosiy Dasturi ifodalandi. Va ayni paytda Prezidentimizning siyosiy yetakchi sifatidagi innovatsion g‘oyalari, xalq manfaatlari, inson ehtiyojlarini demokratiya printsiplari, imkoniyatlariga asoslanib ta’minlashning davlat siyosatida ifodalanuvchi konkret

yo‘llari ko‘rsatib berildi” [7, 9]. Yurtboshimizning faoliyatida xalqona boshqaruv, xalqqa yaqinlik hissi, ularning kundalik tashvish va quvonchlariga sherik bo‘lish tuyg‘usi ustuvorlik qiladi. Bu davlat bilan jamiyat, davlat rahbari bilan fuqarolar maqsadlarining teranligiga, ular orasidagi munosabatlarning uyg‘unligiga olib keldi. Mamlakatda Ishonch parametrlarining kommunikativ ko‘priklari barpo etildi desak xato bo‘lmaydi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi talablarini qat’iy va so‘zsiz bajarish, qonun ustuvorligini ta’minlash, mamlakatimizda kelajakda amalga oshiriladigan islohot va o‘zgarishlarning huquqiy asoslarini yanada takomillashtirish, eng muhimi mamlakatda adolat tamoyilini so‘zda emas, amalda ko‘rsatish xarakatining yangi davri boshlandi. Zero bu borada, sohibqiron Amir Temur bobomizning “Adolat har bir ishda hamrohimiz va dasturimiz bo‘lsin!” [9] degan chuqur ma’noli so‘zlari mamlakatning barcha fuqarolari uchun hayotiy e’tiqodga aylandi.

Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kontseptsiyasini amalga oshirishda ilgaridek, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari – mahallalar, shuningdek, nodavlat notijorat tashkilotlar, erkin va xolis ommaviy axborot vositalari faol o‘rin egallaydi.

Aholi bilan doimiy muloqot qilish, uning qonuniy talablari, so‘rov va takliflarini hamda ularning hayotida ijobiy o‘zgarishlarni bugungi kunni o‘zida amalga oshirish maqsadida Prezident Sh.Mirziyoyev **“nou-xau”**si hisoblangan davlat va uning fuqarolari o‘rtasidagi real “kommunikatsiya tizimi” deb tan olingan Xalq qabulxonasi va Virtual qabulxonalarning joriy etilishi demokratiya printsiplariga qo‘yilgan yangi qadamdim.

Yurtboshimiz xulosa qilganidek: “haqli savol paydo bo‘ladi: odamning manfaatini ta’minlash uchun avvalo u bilan gaplashish, muloqot qilish kerak emasmi? Muloqot va manfaat degan tushunchalar o‘zaro chambarchas bog‘liq emasmi? Shu ma’noda, biz – el-yurt ishonch bildirgan rahbarlar xalqimiz bilan avvalo o‘zimiz muloqot qilmasak, uning dard-u muammolarini eshitib, o‘zimiz hal etmasak, jamiyatimizning ijtimoiy kayfiyatidan doimo xabardor bo‘lib yashamasak, bizning o‘rnimizga chetdan keladigan, qo‘shtirnoq ichidagi “mehribonlar”, albatta, topiladi...Shu bois odamlarning og‘irini engil qilish, aholining davlat idoralariga ishonchini mustahkamlash maqsadida har bir hududda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Xalq qabulxonalari va Virtual qabulxona tashkil etilganidan xabardorsiz, albatta” [10, 199-200 b.].

Xalq qabulxonalari nisbatan qisqa muddat ichida o‘zining samarador ekanligini namoyish etdi. Ayni paytda, fuqarolarning demokratik manfaatlarini qondirish borasida ancha to‘planib qolgan muammolarni ham ko‘rsatib berdi hamda ularni xal qilish mexanizmi, demokratiyaning muhim instituti va vositasi sifatida o‘zini namoyon qildi.

Boshqa bir muhim jihat shundaki, mamlakatimizda “Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonunining yangi tahrirda qabul qilinishi fuqarolar murojaatlari bo‘yicha demokratik imkoniyatlarning huquqiy asoslarini yanada mustahkamlab berdi.

Mamlakatimizda siyosiy o‘zgarishlar, yangilanishlar jarayonlarini keng ko‘lamli va jadal ravishda yuz berishida eng zamonaviy siyosiy g‘oya mahsuli sifatida e’tirof qilingan O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi 2017 yilning 7 fevralida qabul qilingan PF-4947-son Farmoni besh ustuvor yo‘nalishida hamda Harakatlar strategiyasini izchillik asosida amalga oshirilishi bilan respublikamizda to‘liq yangi mazmun-mohiyatiga ega bo‘lgan innovatsion siyosiy o‘zgarishlar ro‘y bera boshladi. Harakatlar strategiyasiga muvofiq, jamiyatimizda zamonaviy dunyo taraqqiyotining “postmodern” davriga xos bo‘lgan, ayni paytda mamlakatimiz ijtimoiy xususiyatlaridan kelib chiquvchi va XXI asr talablariga mos bo‘lgan rivojlanishning yangi eshiklari ochildi.

O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasining qabul qilinishi bilan yurtimizda boshlangan zamonaviy davlatchilik siyosatini amalga oshirish jarayonlari bilan demokratiyaning amal qilishi va rivojlanishi uchun xizmat qilishi lozim bo‘lgan jamoat tashkilotlari va siyosiy partiyalarning institutsional salohiyatini yuksaltirish bo‘yicha strategik chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

So‘nggi yillarda keng ko‘lamli islohotlarning natijasida mamlakatimizda Yangi O‘zbekistonni barpo etishning zarur siyosiy-huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy va ilmiy-ma’rifiy asoslari yaratildi.

Jahon miqyosidagi murakkab jarayonlarni va mamlakatimiz bosib o‘tgan taraqqiyot natijalarini chuqur tahlil qilgan holda keyingi yillarda **“Inson qadri uchun”** tamoyili asosida xalqimizning farovonligini yanada oshirish, iqtisodiyot tarmoqlarini transformatsiya qilish va tadbirkorlikni jadal rivojlantirish, inson huquqlari va manfaatlarini so‘zsiz ta’minlash hamda faol fuqarolik jamiyatini shakllantirishga qaratilgan islohotlarning ustuvor yo‘nalishlarini belgilash maqsadida “Harakatlar strategiyasidan–Taraqqiyot strategiyasi sari” tamoyiliga asosan yettita ustuvor yo‘nalishdan iborat 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi ishlab chiqildi [12].

Xulosa qilib aytganda, so‘nggi yillarda mamlakatimizda davlat siyosatining demokratik asoslari hamma jabhada izchil yangilanib bormoqda. Bu borada jamiyat hayotini yanada erkinlashtirish, davlat siyosatining shakllanishi va amalga oshirilishida jamoatchilik tashkilotlarining ishtirokini kengaytirish, demokratik institutlarning faoliyatini tashkil qilish tamoyillarini takomillashtirish uchun muhim qadamlar tashlandi.

Jamiyatda keng ko‘lamli va zamonaviy demokratik islohotlarning amalga oshirilishi uchun bevosita mamlakat siyosiy tizimi va siyosiy hokimiyatni amalga oshirish printsiplaridan jamiyatda demokratiya manfaatlari va ehtiyojlariga yo‘naltirilgan siyosiy o‘zgarishlar jarayonlariga asos solinishi hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Мельвиль А., Алексеева Т. и др. Политология. - М.: “МГИМО”, 2008. 624 стр.
2. Назарчук А. Социальное время и социальное пространство в концепции сетевого общества//Вопросы философии. 2012. №9.
3. Полис. 1999. №2..
4. Kurbanov E.E. Modern foundations of democratization of state institutions. // Paradigmata poznani.Praga.I.2022.
5. Ачкасов В., Гуторов В. Политология. - М.: Высшее образования, 2006. 980 стр.
6. Xalq so‘zi. 2016-yil 6-dekabr. N 241 (6676).
7. Jo‘rayev N. Tamaddunga da’vat. - T.: “O‘zbekiston” MCHJ. 2018. – B.261.
8. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. - T.: “O‘zbekiston”, 2016. 56 b.
9. https://yuz.uz/news/sohibqiron-siymosiga-ehtirom-yohud-adolat-har-bir-ishda-hamrohimiz-va-dasturimiz-bolsin
10. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. - T.: “O‘zbekiston”, 2017. 592 b.
11. “Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasining Qonuni (yangi tahriri). 2017 yil 11 sentyabr // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi – Lex.Uz. https://lex.uz/docs/3336169
12. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni. (Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 29.01.2022 y., 06/22/60/0082-son, 18.03.2022 y., 06/22/89/0227-son, 21.04.2022 y., 06/22/113/0330-son).

SIYOSAT SOHASIGA OID KATEGORIYALARNI ANGLASHNING ILMIY-TEXNOKRATIK MAZMUNI

Nurbekova Elnora, Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston, Milliy Universiteti Ijtimoiy fanlar fakulteti, Siyosatshunoslik yo‘nalishi 2-kurs talabasi

Anotatsiya. Jamiyat ijtimoiy guruhlar, qatlamlar, individlar, tabaqalar, sinflar birlashuvidan, jipslashuvidan tarkib topar ekan, uni boshqarish uchun ma’lum siyosatni olib borishni taqozo etadi. Chunki ma’lum tanlab olingan siyosatni yurgizish orqali sotsial subekt hisoblangan davlatda ijtimoiy tartib, barqarorlik, ijtimoiy bahamjihatlik, tinchlik, adolat kabi qoida-qonunlar o’rnatiladiJamiyat ijtimoiy guruhlar, qatlamlar, individlar, tabaqalar, sinflar birlashuvidan, jipslashuvidan tarkib topar ekan, uni boshqarish uchun ma’lum siyosatni olib borishni taqozo etadi. Chunki ma’lum tanlab olingan siyosatni yurgizish orqali sotsial subekt hisoblangan davlatda ijtimoiy tartib, barqarorlik, ijtimoiy bahamjihatlik, tinchlik, adolat kabi qoida-qonunlar o’rnatiladi.

Kalit so‘zi: siyosat, siyosiy hayot, siyosiy jarayon, siyosiy munosabat, siyosat turlari (adolatli, adolatsiz), siyosat funksiyalari, siyosiy barqarorlik, nisbiylik, o’zgaruvchanlik, iqtisodiy siyosat, ijtimoiy siyosat, huquqiy siyosat, demografik siyosat, milliy siyosat, ekologik siyosat, kadrlar siyosati.

SCIENTIFIC AND TECHNOCRATIC CONTENT OF UNDERSTANDING CATEGORIES RELATED TO THE FIELD OF POLITICS

Anotation. As society is made up of social groups, strata, individs, classes, Class unification, cisplatin, it assumes the conduct of certain policies to govern it. Because by carrying out certain selective policies, a state considered a social subect will establish regulations such as social order, stability, social cohesion, peace, justice, which, as long as society is made up of social groups, layers, individs, classes, Class unification, chipslaying, will have to carry out certain policies to control it. Because by carrying out certain selective policies, the social subect state establishes such rules as social order, stability, social cohesion, peace, justice.

Keyword: politics, political life, political process, political attitude, types of politics (fair, unfair), policy functions, political stability, relativity, volatility, Economic Policy, Social Policy, Legal Policy, demographic policy, national policy, environmental policy, personnel policy.

НАУЧНО-ТЕХНОКРАТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ПОНИМАНИЯ КАТЕГОРИЙ, ОТНОСЯЩИХСЯ К СФЕРЕ ПОЛИТИКИ

Аннотация. Поскольку общество складывается из объединения, слияния социальных групп, слоев, индивидов, классов, классов, оно требует проведения определенной политики, направленной на его управление. Потому что, проводя определенную избирательную политику, в государстве, которое считается социальным субъектом, устанавливаются такие правила, как социальный порядок, стабильность, социальное разделение, мир, справедливость, поскольку общество состоит из объединения, объединения социальных групп, слоев, индивидов, классов, классов, оно требует проведения определенной политики для управления. Потому что, проводя определенную избирательную политику, в государстве, которое считается социальным субъектом, устанавливаются такие правила, как социальный порядок, стабильность, социальный обмен, мир, справедливость.

Ключевое слова: политика, политическая жизнь, политический процесс, политические установки, типы политики (Справедливая, несправедливая), функции политики, политическая стабильность, относительность, изменчивость, экономическая политика, социальная политика, правовая политика, демографическая политика, национальная политика, экологическая политика, кадровая политика.

Siyosat-davlatni boshqarish san’ati. Siyosat turli ijtimoiy-siyosiy intlar, ijtimoiy qatlamlar, tabaqa va guruhlar o‘rtasidagi munosabatlar bilan bog’liq. Uning mohiyatini davlat hokimiyati shakllari, uni amalga oshirish va boshqarish tashkil etadi. Siyosat keng ma’noda jamiyatning siyosiy tizimi, siyosiy hayoti, davlat hokimiyati, uning ichki va tashki faoliyati, siyosiy tashkilotlar va harakatlarning hokimiyatga munosabati, uni boshqarishda siyosiy manfaatlarni amalga oshirishning ustuvor yo‘nalishlarini o‘zida ifoda etadi. Shunga ko‘ra adolatli va adolatsiz, xolis va noxolis, insonparvar yoki inson manfaatlariga zid siyosat, demokratik va avtoritar Siyosat ko‘rinishlarini boshqaruvda kuzatish mumkin [1].

Qadimda siyosatga jamiyat va shahar-davlat (polis)ni boshqarish to‘g‘risidagi fan (Platon va Aristotel) sifatida qaralgan bo‘lsa, hozirgi vaqtda siyosat deganda davlatni boshqarishning vazifa va maqsadlari hamda bu maqsadlarni amalga oshirish uchun mavjud yoki zarur bo‘ladigan ijtimoiy-siyosiy intlar, jamoat boshqarishdagi ishtiroki tushuniladi. Amaliy siyosat odamlarning saylovchi, deputat va vazir va hokazolar, sifatida davlat hayotida faol ishtirok etishini anglatadi.

Siyosat o‘z ta’sir etish obyektiga ko‘ra 2 ga: ichki va tashqi siyosatga bo‘linadi. Siyosat ijtimoiy hodisa sifatida jamiyat hayoti sohalari: iqtisodiy, ijtimoiy, milliy, ilmiy-texnikaviy, ekologiya, madaniyat, harbiy va boshqa sohalarni qamrab oladi. Shu tarzda iqtisodiy siyosat, ijtimoiy siyosat, milliy siyosat, demografik siyosat, agrar siyosat, texnikaviy siyosat, ekologik siyosat, madaniy siyosat, kadrlar siyosati, harbiy siyosat va boshqa yo‘nalishlarda namoyon bo‘ladi. Siyosat subyektlari orqali ham ifodalanadi. , davlat siyosati, partiyalar va jamoat birlashmalari va harakatlari siyosati va hokazo [2].

Siyosatni tushunishga turli xil yondoshuvlar bor. Ular teologik, tabiiy, sotsial, ratsional-tanqidiy yo‘nalishlarda siyosatning tabiatini tushunish va tushuntirish bilan bog‘liq qarashlardir. Mustabid Sovet davrida Siyosatni ijtimoiy-sinfiy nuqtayi nazardan tushunish, uning ustuvor yo‘nalishini belgilasa muayyan ijtimoiy qatlam (proletariat) manfaatidan kelib chiqqan holda baholash odat bo‘lgan. Bunday yondashuv siyosatning mohiyatini noxolisona tushunishga olib keldi va inson siyosatning passiv obyektiga aylantirildi. Natijada inson siyosat bilan emas, balki siyosat inson bilan shug‘ullana boshladi. Oxir oqibatda siyosat sinfiy manfaatlar asosida haddan tashqari mafkuralashib ketdi. Siyosat demokratik, umuminsoniy tamoyillardan ajratilib, milliy-ma’naviy xususiyatlarni hisobga olmaydigan holga keltirildi, asl mohiyatiga zid bo‘lgan ma’no kasb etdi. Siyosat «boshqarish san’ati»ga emas, aksincha, zo‘rlik, ta’qib etish vositasiga aylandi. Davlat boshqaruvida manfaatlar uyg’unligi buzildi. Siyosiy hayotda «davlat – jamiyat inson» munosabati qaror topib, davlat manfaati jamiyat va inson manfaatidan ustun bo‘lib qoldi.

Siyosatshunoslik - jamiyatning siyosiy hayoti va siyosiy munosabatlarini hamda jahon siyosatining namoyon bo’lish yoki ta’sir etish xususiyatlarini o’rganuvchi fandir. Jamiyatni boshqarish va undagi muammolarni hal qilishga daxldor bo’lgan davlat, siyosiy partiyalar va harakatlar, xalqaro siyosiy tashkilotlar, jamoat tashkilotlari, shuningdek, ijtimoiy guruhlarning siyosiy faoliyati ham siyosatshunoslikning predmetini tashkil etadi. Siyosatshunoslikning fan sifatidagi o’ziga xos jihati shundaki, u barcha ijtimoiy jarayonlarni siyosiy hokimiyatga nisbatan o’rganadi. Shuning uchun ham aynan “Siyosiy hokimiyat’’ kategoriyasi siyosat fenomenining mohiyat mazmunini to’liq ochib beradi [4].

Siyosatshunoslik kategoriyalari:

Siyosat, Siyosiy hokimiyat, Siyosiy jarayonlar, Siyosiy hayot, Siyosiy munosabat, Siyosiy faoliyat, Siyosiy partiyalar, Siyosiy tashkilot, Siyosiy institutlar, Siyosiy tizim, Siyosiy ong va madaniyat, Siyosiy qadriyatlar, Xalqaro siyosiy munosabatlar, Siyosiy qatnashuv, Siyosiy begonalashuv, Jahon siyosati, Geosiyosat.

Mustaqillik tufayli O‘zbekiston Respublikasining davlat siyosati yangicha ma’no va mazmun kasb eta boshladi. Bu siyosat avvalo, O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga asoslanmoqda. O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti, Vazirlar Mahkamasi, Oliy Majlis siyosiy intlar faoliyati orqali amalga oshirilmoqda. Mamlakatimizda demokratiyaning umuminsoniy prinsiplariga rioya qilinishi, ularga ko‘ra inson, uning hayoti, erkinligi, sha’ni, qadrqimmati va boshqa daxlsiz huquqlari oliy qadriyat hisoblanadi. Bu hol bugungi O‘zbekistonda olib borayotgan siyosatning asosiy mohiyatini, uning insonparvar siyosat ekanligini belgilaydi.

Rejim - atamasining zamonaviy akademik ishlatilishi ommabop va jurnalistik foydalanishga qaraganda kengroq bo'lib, "hukumat (kundalik qarorlarni qabul qiladigan va o'zgartirish oson) va davlat (bu murakkab byurokratiya bir qator majburiy funktsiyalar).Global tadqiqotlar va xalqaro munosabatlarda rejim tushunchasi nom berish uchun ham ishlatiladi. Xalqaro tartibga solish agentliklari (xalqaro rejim), bu milliy hukumatlar nazoratidan tashqarida. Shunday qilib, ba’zi

mualliflar institutlar va rejimlarni bir-biri bilan bog'liqligini anglagan holda analitik ravishda ajratib turadilar: [5]

Demokratiya – (qadimgi yunoncha, “xalq hokimiyati“) – barcha insonlar tenglik bilan kollektiv qarorga kelish imkoniga ega siyosiy tuzum hisoblanadi. Demokratiyada fuqarolar erkinligi va tengligi qonunlarda mustahkamlangan, xalq hokimiyatchiligining vosita va shakllari amalda o‘rnatilgan va yuzaga chiqarilgan bo‘ladi. Demokratiya davlat bilan inson munosabatlarini belgilaydi.

Avtoritarizm - (lotincha, “hokimiyat”) – davlatni idora qilish usuli. Avtoritarizmda siyosiy hokimiyat hukmdor shaxsning yoki yetakchining siyosiy irodasi va qarorlari asosida amalga oshiriladi.

Totalitarizm - (lot. totalis – yaxlit, to‘liq) - davlat boshqaruv shakllaridan biri (totalitar davlat). Totalitarizmda jamiyat hayotining barcha sohalari ustidan davlatning yalpi, to‘la (total) nazorati o‘rnatiladi, konstitutsiyaviy huquq va erkinliklar tugatiladi, bir shaxs, ijtimoiy guruhning (harbiylarning yoki bir partiyaning) yakkahokimligiga so‘zsiz bo‘ysuniladi, muholafat va o‘zgacha fikrlovchilar qatag‘on qilinadi (20-asrning 20-yillari oxiridan boshlab fashistlar Italiyasidagi, natsistlar Germaniyadagi totalitarizmning turli shakllari, SSSRdagi kommunistik rejim, Ispaniyadagi frankizm va boshqalar) etatizm, avtoritarizmni oqlovchi siyosiy tafakkur yo‘nalishi. 20-asrning 20-yillaridan Totalitarizm Germaniya va Italiyadagi fashistlarning rasmiy mafkurasiga aylangan.

Siyosatda rejim - bu boshqaruv shakli yoki qoidalar, madaniy yoki ijtimoiy normalar va boshqalar. Bu hukumat yoki muassasa faoliyatini va uning jamiyat bilan o'zaro ta’sirini tartibga soladi [6].

Tarkibi:

1) foydalanish
2) manbalar:
3) iqtiboslar
4) manbal

Rejimlarni institutlar yoki institutsionalizatsiya qilingan amaliyotlarga kiritilgan protokollar va me'yorlar to'plami sifatida ta’riflash mumkin – davlatlar kabi rasmiy yoki "liberal savdo rejimi" kabi norasmiy – ommaviy ravishda qabul qilingan va nisbatan bardoshli.

Avtoritar davlatda g‘ayridemokratik, avtoritar rejim hukmronlik qiladi. Avtoritar rejimdagi davlatlar uchun fuqarolarning huquq va erkinliklari cheklangan yoki

butunlay tugatilganligi, muxolifatdagi partiya va boshqa tashkilotlarning ta’qiqlanganligi, saylab qo‘yiladigan davlat organlarining roli cheklanganligi va ijro etuvchi hamda farmoyish beruvchi davlat organlarining roli kuchaytirilishi, davlat boshlig‘i va hukumatning qo‘lida hokimiyat vakolatlarining to‘planishi, parlament va boshqa davlat hokimiyat organlarining rolini yo‘qqa chiqarilganligi xosdir.

Avtoritar rejimning eng xavfli shakllaridan biri fashizmdir. Fashistik rejim 20 - asrning 30-40-yillarida g‘arb mamlakatlarida (Germaniya, Italiya) paydo bo‘lib, u yerda mavjud bo‘lgan demokratik huquq va erkinliklarni yo‘qqa chiqardi va muxolif partiya va tashkilotlarni terroristik usulni qo‘llab yanchib tashladi. Fashizmga

ijtimoiy asosni hokimiyatga intiluvchi kuchlar va aldangan ishchi, dehqonlar qatlami yaratdilar.

Fashistik rejimlarni paydo bo‘lishiga jamiyatning ichida ijtimoiy-sinfiy ziddiyatlarning keskinlashuvi, hukmron sinfning siyosiy hokimiyatini inqirozi sabab bo‘ladi. Inqirozlar natijasida hukmron tabaqa o‘z hukmronligini laberal-demokratik usullar orqali ta’minlay olmaydi, shu sababli hokimiyatni qo‘ldan boy berishdan qo‘rqib terroristik usullarni qo‘llashga o‘tadi. Ularga misol qilib, ikkinchi jahon urushi boshlanishi oldidagi Germaniya va Italiyadagi fashistik rejimlarni ko‘rsatish mumkin. Bu mamlakatlarda mavjud bo‘lgan fashistik rejimni xususiyatlariga quyidagilarni ko‘rsatish mumkin: aholini kam ta’minlangan qatlamini himoya qilishni ro‘kach qilib boshqaruvni repressiv usullarini qo‘llash; ommaviy axborot vositalari orqali g‘ayrikommunistik va g‘ayrisemit g‘oyalarni targ‘ib qilinishi; xalq farovonligi uchun g‘amxo‘rlik qilish to‘g‘risidagi yolg‘on shiorlarni tarqatish; fashist rahbarlari siyosatiga qarshi bo‘lganlarga davlat miqyosida kurash olib borish; hukmron doiralarning armiya, politsiya va boshqa repressiv kuchlarga tayanishi; Germaniya va Italiya fashistlari yo‘lboshchilarining daxlsizligi, dohiylikka da’vogarligi va hokazo [8].

Bu sanab o‘tilganlardan tashqari, fashistik rejimning yana bir qator o‘ziga xos xususiyatlari mavjud. Ulardan eng muhimi ijro etuvchi hokimiyatning qonun chiqaruvchi hokimiyatdan mutlaq ustunligidir. Ijro etuvchi hokimiyatning mutlaq ustunligi “tub islohotlar”ni o‘tkazish, “millatlar birligi” uchun kurashish, “haqiqiy” demokratiyani o‘rnatish, qonuniylik va adolatni tantanasi uchun kurashish kabi shiorlarni o‘rtaga tashlash bilan ta’minlandi. Bunda parlament faoliyat yuritishni to‘xtatadi va siyosiy jihatdan betaraflashadi. Parlament o‘zining qonunlarni yaratish vakolatidan mahrum bo‘ladi.

Siyosiy munosabatlar - bu jamiyatning siyosiy hayoti va uning siyosiy hayoti va uning siyosiy jarayonlaridagi uzluksiz harakatda bo’lgan siyosat subyektlari va ularning obyektiga ta’sir qiluvchi harakatlarning umumiy ifodasi va ularning birligidir.

Hozirgi kunga kelib insoniyat qanchalik ijtimoiy, milliy, siyosiy, irqiy, diniy va boshqa belgilardan kelib chiqqan xilma-xil to’siqlar bilan turli guruhlarga ajratib tashlangan bo’lmasin, xalqlarning turmush tarzlarining hammasi bitta sayyora-Yerda istiqomat qiladilar, hamma uchun bir umumiy bo’lgan muhitda hayot kechiradilar.Bunday muammolarni hal qilish ko’pchilik mamlakatlar va xalqlar oldida turgan vazifalarga aylanib bormoqda.Xalqaro siyosiy munosabatlarning rivojlanishi bu munosabatlarda kelib chiqadigan turli xildagi ziddiyatlarga va ularni hal qilishga bog’liqdir [9].

Hozirgi davrda xalqaro siyosiy munosabatlarda mavjud bo’lgan ziddiyatlar quyidagilardan iborat.

1) Xalqaro siyosiy munosabatlarda mavjud bo’lgan muammolar bilan ularni hal qilish imkoniyatlari o’rtasidagi ziddiyatlar;

2) Har bir mamlakatning milliy manfaatlari bilan ularning baynalminal manfaatlari o’rtasidagi ziddiyatlar;

3) Xalqaro siyosiy munosabatlarda ishtirok qiluvchi sub‘ektlarning manfaatlari o’rtasidagi ziddiyatlar;

4) xalqaro siyosiy munosabatlarni tartibga solish bilan uning imkoniyatlari o’rtasidagi ziddiyatlar.

Xalqaro maydondagi hamkorlik ilg‘or dunyo tajribasini o‘rganish, xorijiy mamlakatlar bilan aloqalarni yo‘lga qo‘yish orqali O‘zbekistonni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish bo‘yicha vazifalarni hal qilishga yordam berishi kerak, bu mamlakatda maksimal qulay amaliy va investitsion muhitni shakllantirishga o‘z hissasini qo‘shadi.

Bu borada Respublika tashqi siyosiy strategiyasi xorijiy mamlakatlar bilan savdo-iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirish, xorijiy investitsiyalarni, ilg‘or texnologiyalarni ishlab chiqarishga jalb etish, mahalliy eksport geografiyasini kengaytirish sohasida yangi qirralarni ochdi. Siyosiy jarayonlar va siyosiy munosabatlardagi ziddiyatlar yo’qolib ketmaydi, ular bu sohadagi muammolarning hal qilinishiga qarab yangidan paydo bo’laveradi va shu tariqa bu sohada rivojlanish, taraqqiyotga erishib borilaveradi [10].

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Otamurodov S., Ergashev I., Akramov Sh., Qodirov A. Politologiya: O‘quv qo‘llanma. – T., 1999.

2. Politologiya: Ma’ruzalar matni. V. S. Kim, J. Baxronov.-T., 2000. – 15-40.

3. Pugachev V. P., Solovyev A. I. Siyosatshunoslikka kirish: O‘quv qo‘llanma. - T., 2004. – B. 6482, 184-201.

4. B. Ahmedov. Temur tuzuklari. – T., 1991. – B. 3-16.

5. Odilqoriyev X. T., Razzoqov D. X. Siyosatshunoslik. O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyat nashriyoti. -T., 2009, - B. 5-32.

6. O‘zbekiston Respublikasining Konstitusiyasi. – T., 2017. – B. 15-36.

7. O‘zbekiston Respublikasining «Jamoat tashkilotlari to‘g‘risida»gi 1991-yil 15 - fevral qonuni // O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. – T., 1991. - №4; 1992. ¹9.-363-m.; 1997.№4-5. 126-m.; 1998.-¹3.-38-m.

8. O‘zbekiston Respublikasining «O‘zbekiston tashqi siyosatining asosiy prinsiplari to‘g‘risi»gi 1996-yil 26-dekabrdagi qonuni // O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. –T., 1997. - №2.

9. O‘zbekiston Respublikasining «Davlat boshqaruvini yangilash va yanada demokratlashtirish hamda mamlakatni modernizasiya qilishda siyosiy partiyalarning rolini kuchaytirish to‘g‘risida»gi Konstitusiyaviy qonuni // Halq so‘zi. 2007. 12 - aprel. №71.

10. Karimov I. A. Xavfsizlik va barqaror taraqqiyot yo‘lida. T6.-T., 1998. – B. 31-261.

PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL CORRECTIONAL ACTIVITIES IN FUTURE TEACHERS

Allambergenov Salamat Jaqsibayevich, Karakalpak State University named after Berdaq 3nd year student.

Abstract. Pedagogical technologies are a collection of instructional strategies, technologies, and practices aimed at enhancing the learning experiences of students. These technologies are particularly important in the development of professional correctional activities in future teachers. In this article, we will explore the significance of pedagogical technologies in the context of correctional activities for future teachers.

Keywords: future teachers, activities, circles, development, pedagogical technologies, literature, methods, modern education.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA KASBIY TO‘GARAKLAR FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR

Annotatsiya. Pedagogik texnologiyalar-bu o‘quvchilarning o‘quv tajribalarini oshirishga qaratilgan o‘quv strategiyalari, texnologiyalari va amaliyotlari to‘plamidir. Ushbu texnologiyalar kelajakdagi o‘qituvchilarda kasbiy to‘garaklar faoliyatini rivojlantirishda ayniqsa muhimdir. Ushbu maqolada biz kelajakdagi o‘qituvchilarda kasbiy to‘garaklar faoliyati rivojlantitishida pedagogik texnologiyalarning ahamiyatini o‘rganamiz.

Kalit so‘zlar: bo‘lajak o‘qituvchilar, faoliyat, to‘garaklar, rivojlanish, pedagogik texnologiyalar, adabiyot, metodlar, zamonaviy ta‘lim.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ В ФОРМИРОВАНИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-КОРРЕКЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Аннотация. Педагогические технологии представляют собой совокупность педагогических стратегий, технологий и практик, направленных на расширение учебного опыта учащихся. Эти технологии имеют особое значение в развитии профессиональной коррекционной деятельности будущих педагогов. В данной статье мы исследуем значение педагогических технологий в контексте коррекционной деятельности будущих учителей.

Ключевые слова: будущие учителя, деятельность, кружки, развитие, педагогические технологии, литература, методика, современное образование.

Introduction. Correctional activities refer to the provision of support and guidance to individuals who have been excluded from society due to their criminal behavior. Such individuals require specialized care to help them re-enter society and become productive members of society. Correctional activities require a unique set of skills, including emotional intelligence, patience, perseverance, and empathy, to name a few. It is through the integration of pedagogical technologies that these skills can be developed in future teachers.

Many schools and colleges now offer courses in correctional activities, and these courses can benefit significantly from the use of pedagogical technologies. These technologies can be used to provide students with an interactive and immersive learning experience, which can help to develop their critical thinking skills and provide them with the knowledge they need to work as correctional officers.

One of the significant benefits of pedagogical technologies is that they reduce the gap between theory and practice. Technologies such as simulations and virtual reality can provide students with a realistic experience of working as a correctional officer. They can learn how to make quick decisions, handle difficult situations, and communicate effectively with inmates. Additionally, these technologies can be used to simulate different scenarios, allowing students to develop their problem-solving skills and make informed decisions.

Another advantage of pedagogical technologies is that they can be used to cater to different learning styles. Students who prefer visual learning can benefit from the use of videos and animations, while those who prefer auditory learning can benefit from podcasts and audio recordings. Meanwhile, other students can benefit from interactive learning materials that allow them to engage with the subject matter at their own pace.

Literature analysis. Pedagogical technologies play a crucial role in the development of professional correctional activities in future teachers. These technologies provide effective tools and approaches to address the diverse needs of students, including those with learning disabilities, behavioral issues, or special educational needs. Here are some pedagogical technologies that can support the development of professional correctional activities.

Inclusive Education: Inclusive education focuses on providing equal opportunities for all students, regardless of their abilities or disabilities. Future teachers can be trained in inclusive education strategies, such as differentiated instruction, Universal Design for Learning (UDL), and assistive technologies. These approaches help create inclusive classrooms where every student can actively participate and learn at their own pace.

Assistive Technologies: Assistive technologies encompass a wide range of tools and devices that support students with disabilities in their learning process. Future teachers should be familiar with various assistive technologies, including screen readers, text-to-speech software, speech recognition tools, adaptive keyboards, and alternative communication devices. Understanding how to integrate these technologies into the classroom can enhance the learning experience for students with special needs.

Behavior Management Systems: Future teachers need to develop effective behavior management strategies to address challenging behaviors in the classroom. Positive Behavior Intervention and Supports (PBIS) is a widely used approach that focuses on creating a positive learning environment and teaching appropriate behaviors. Technology-based behavior management systems, such as behavior tracking apps or online behavior charts, can help monitor student behavior, provide feedback, and reinforce positive actions.

Virtual Learning Environments: With the advancement of technology, virtual learning environments have become increasingly relevant. These platforms offer opportunities for personalized and flexible learning experiences. Future teachers can utilize virtual learning environments to provide individualized instruction, access to resources, and interactive activities that cater to the diverse needs of students.

Data-Driven Instruction: Data-driven instruction involves analyzing student data to inform instructional decisions. Future teachers should be trained in using assessment tools and data analysis techniques to identify learning gaps, monitor progress, and make informed interventions. Educational software and digital platforms can assist in collecting and analyzing student data, enabling teachers to customize their teaching approaches and provide targeted support to students who require additional assistance.

Collaborative Learning Tools: Collaborative learning promotes teamwork, communication, and problem-solving skills. Future teachers can leverage various collaborative learning tools, such as online discussion forums, collaborative document editing platforms, and video conferencing applications. These technologies facilitate collaboration among students and encourage active participation, especially for students who may face challenges in traditional classroom settings.

Research methodology. Collaborative Learning Tools: Collaborative learning promotes teamwork, communication, and problem-solving skills. Future teachers can leverage various collaborative learning tools, such as online discussion forums, collaborative document editing platforms, and video conferencing applications. These technologies facilitate collaboration among students and encourage active participation, especially for students who may face challenges in traditional classroom settings.

It is important for future teachers to receive comprehensive training and professional development in these pedagogical technologies. Integrating these approaches into teacher education programs can enhance their ability to address the diverse needs of students and promote inclusive and effective correctional activities in the classroom.

Development of the pedagogical bases of formation of the modern teacher both as professional and as the creative person possessing pedagogical skill becomes one of key problems. From the point of view of development future teachers' pedagogical skill one of the important stages is the efficiency of the development and holding classes on the example of the course Pedagogics. These classes provide formation of future teachers' personal qualities which are significant for their future professional activity, and also knowledge, the abilities providing pedagogical skill. The classes

projected on the basis of productive pedagogical technology is included in the content of experimental work as classes of innovative type. Results of experiment proved the efficiency of this technology.

Currently, in modern educational conditions, teaching methods are going through a complex period associated with the transformation of educational goals, the development of a new generation of state educational standard, built on a competency-based approach. Difficulties also arise in the base curriculum as hours are reduced to study individual subjects. All these cases entail new pedagogical research in the field of methodology of teaching subjects, the search for innovative tools, forms and methods of teaching and education, which are associated with the development and introduction of modern educational and information technologies into the educational process. The main goal of secondary vocational education is to prepare a competitively qualified specialist in the labor market, capable of effective professional activity in his specialty.

Currently, in modern educational conditions, teaching methods are going through a complex period associated with the transformation of educational goals, the development of a new generation of state educational standard, built on a competency-based approach. Difficulties also arise in the base curriculum as hours are reduced to study individual subjects. All these cases entail new pedagogical research in the field of methodology of teaching subjects, the search for innovative tools, forms and methods of teaching and education, which are associated with the development and introduction of modern educational and information technologies into the educational process. The main goal of secondary vocational education is to prepare a competitively qualified specialist in the labor market, capable of effective professional activity in his specialty.

The basis of education should not be academic subjects, but methods of thinking and acting. At a high level, it is necessary not only to release a trained specialist, but also to develop new technologies, adapt it to the conditions of a particular production environment, independently enter the stage of training. making management decisions.

Based on the experience of using innovative methods in pedagogical activity, some of their advantages can be distinguished: they help students teach active methods of mastering new knowledge; give the opportunity to master a high level of personal social activity; create conditions in the educational process that students cannot learn; stimulate student creative activity; help to bring reading closer to the practice of everyday life,

At the present stage, education is aimed, first of all, at developing the personality, increasing its activity and creative abilities, and, consequently, at expanding the use of students' independent work, self-control, self-control methods. active forms and methods of training can be achieved only when there is interest in all this.student science. Cognitive interest is an intellectual and emotional attitude to the learning process, the student's desire to learn, the performance of individual and general tasks, interest in the activities of the teacher and other students.

Analysis and results. Cognitive activation is a continuous process of motivation for targeted learning. A modern teacher in his activities should use various methods of activation, combining various forms, methods, teaching tools that stimulate the activity and independence of students, introduce innovative pedagogical technologies into the educational process. Graduates of secondary specialized vocational training institutions are placed with high requirements for admission to higher education institutions or employment. They need to be able to adapt to a complex modern world: they need not only the knowledge gained, but also the ability to find them themselves, to feel as capable people in any area in order to successfully establish themselves in life, to think creatively. . The teacher will be able to achieve good success in gaining knowledge only by increasing his interest in his science.

To do this, it is necessary to use a system of methods aimed at independently mastering knowledge and skills by students in the process of active cognition, and not at providing ready-made knowledge by students, memorizing and repeating them. activity. Some traditional teaching techniques and methods are one of the reasons for this loss of interest. To promote students ' interest in learning science, it is also necessary to use traditional methods of teaching using methods that contribute to motivating students to practical and mental activities; the formation and development of cognitive interests and abilities; the development of creative thinking, as well as elements of innovative technologies (problem-based, student-oriented educational elements, information and communication technologies, etc.). The success of training and the strength of knowledge are directly proportional to the level of development of students ' cognitive interests in science.

An important aspect of the lesson for the student is the understanding of the need for personal interest in obtaining knowledge so that students can feel their competencies not only as a result, but throughout the entire learning process. influence of education on the development of the personality of the student. Therefore, the modern lesson should be built in the combination of specially organized classes and simple interpersonal contacts, therefore, through a personal communication plan in the lesson, the age, psychological characteristics of students are taken into account: their willingness to expand their circle.

Communication is sympathy for adult problems, a desire for self-affirmation. Modern educational technologies help to achieve the set goals, for example: technology for differentiating the level of Education; Group Technologies; computer teaching technologies; game Technologies; Technology for problematic and research learning; technologies for intensifying training based on schematic and symbolic models of educational material; collaborative pedagogy.

Conclusion. Pedagogical technologies can play a significant role in the development of professional correctional activities in future teachers. These technologies can provide an interactive and immersive learning experience, cater to different learning styles, and reduce the gap between theory and practice. As such, it is important for institutions that offer correctional activities courses to integrate these technologies into their curriculum to ensure that their students are fully equipped with

the skills required to improve the lives of those who have been excluded from society.

References

1. Muslimov N. A. Problems of a systematic approach to pedagogical activity // vocational education. 2004. – № 3. – B. 24.
2. Muslimov N. A. Methodological principles and technologies for creating an electronic textbook // Infocom.UZ., 2004. – № 7. – B. 62-66.
3. Muslimov N. A., Qulieva Sh. H. Problematic situations in the implementation of a systematic approach to the process of training teachers of vocational education. – T.: Science and technology, 2007. – 54 b.
4. Olimov Q., Farova L., Halimov E. et al. Methodology for teaching special subjects. - T.: Science, 2004. – 120 b.
5. Explanatory Dictionary of pedagogy // J. Hasanboev, X. To‘raqulov, M. Heydarov, O. Hasanboeva, N. Usmanov. - T.: Science and technology, 2009. – 672 b.
6. O‘. Q. Tolipov., M. Usmanboeva. Applied foundations of pedagogical technologies. - T.: Science, 2006. – 262 b.
7. Holikov A. Pedagogical skill, - T., 2011 yil.
8. Munavvarov A. Q. Pedagogy. - T., 2016 yil.
9. Gaibullaev N., Khabirov R., Mamatqulova R., Toshmurodova Q., Pedagogical lecture text. - T., 2016.
10. B. Ziyomuhammedov, fundamentals of pedagogical skill, - T. 2019 yil.

CHIZMACHILIK DARSLARIDA O‘QUVCHILARNING FAZOVIY TASAVVURLARNI RIVOJLANTIRISH

Bo‘riboyeva Dilraboxon Norboy qizi, Guliston davlat universiteti tayanch doktorant. e-mail: dilraboxonboriboyeva@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada chizmachilik darslarida o‘quvchilarning fazoviy tasavvurlarni rivojlantirish hamda unga doir metodik tavsiyalar yoritilgan. Maqolani ilmiy jihatdan yortishda ayrim interfaol metolarni mazmuni mohiyati hamada ayrim interfaol metodlarni qo‘llanishi bo‘yicha ilmiy-metodik didaktik tavsiyalarmizni bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: bilim, ko‘nikma, malaka, fazoviy tasavvur, geometrik jism, chizmani o‘qish, tahlil qilish, konstruksiyalash

РАЗВИТИЕ ПРОСТРАНСТВЕННОГО ВООБРАЖЕНИЯ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ РИСОВАНИЯ

Абстракт. В данной статье описано развитие пространственного воображения учащихся на занятиях по рисованию и методические рекомендации по этому поводу. В научном пояснении статьи описана сущность содержания некоторых интерактивных методов и наши научно-методические дидактические рекомендации по использованию некоторых интерактивных методов.

Ключевые слова: знания, умения, компетенции, пространственное восприятие, геометрическое тело, чтение чертежей, анализ, построение.

DEVELOPMENT OF SPATIAL IMAGINATION OF STUDENTS IN DRAWING LESSONS

Abstract. This article describes the development of students’ spatial imagination in drawing classes and methodical recommendations about it. In the scientific explanation of the article, the essence of the content of some interactive methods and our scientific-methodical didactic recommendations on the use of some interactive methods are described.

Keywords: knowledge, skills, competence, spatial perception, geometric body, drawing reading, analysis, construction

Kirish. Bugungi kunda jahonda ta’limga grafik yondashuv asosida bitiruvchilarning raqobatbardoshligini oshirish, o‘quvchilarning grafik faoliyatini rivojlantirish orqali ijodiy ta’lim jarayonini loyihalashtirishning zamonaviy metodik

ta’minotini yaratish, ularda grafik faoliyat sohalariga yo‘naltirilgan grafik qobiliyatlarini rivojlantirish, shuningdek ta’lim sifatini ta’minlash jarayonidagi ijtimoiy rolini oshirish masalalari dolzarb yo‘nalishlardan biri sifatida tadqiq etilmoqda. Ana shu nuqtai-nazardan ilg‘or xorijiy tajribalar asosida chizmachilik darslarida o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatini milliy va jahon ta’lim tajribasiga asoslangan tashkiliy-pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish muhim o‘rin tutadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili.

Agar o‘qituvchi o‘quvchini grafik qobiliyatlarini shakllantirish bilan chizma chizishni o‘rgatishni boshlasa, dastlabki bosqichda (oddiy geometrik jismlarni chizish, chiziq turlarini o‘rganish va h.k.) o‘quvchilarning aqliy faoliyati rivojlanadi.

Agar o‘qitish jarayoni shu tarzda tashkil etilsa, o‘qituvchi barcha e’tiborni chizmalarni o‘qishga hamda o‘rgatishga qaratsa vaziyat ijobiy tomonga o‘zgaradi, birinchi darsdanoq o‘quvchida qizg‘in fikrlash ishi talab etiladi. Shuning uchun eng samarali usul o‘quvchilarni parallel ravishda chizmalarni o‘qish va chizishga o‘rgatishdir. Biz ushbu xulosaga 5110800 - Tasviriy san’at va muhandislik grafikasi ta‘lim yo‘nalishi talabalarining o‘quv amaliyoti davrida amaliyotchilarni amaliyot o‘tayotgan muassasalarda o‘tkazilgan eksperimental ishlar asosida keldik. Umumiy o‘rta ta‘lim maktablarda chizmachilikni tizimli ravishda o‘rganish davrida o‘quvchilar kuzatish, tahlil qilish, o‘lchash va qurish sohasida yetarli tajribaga ega bo‘ladilar.

Kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki tasviriy san’atga ixtisoslashgan maktablarning o‘quv dasturlariga muvofiq chizma chizishni muntazam o‘rganishni boshlaguniga qadar maktab o‘quvchilari quyidagilar bilan tanishishlari kerak:

 asosiy geometrik shakllar (tekis va hajmli);

 asosiy geometrik jismlarning tasvirlarini tekislikda bajarish;

 eskiz va texnik rasmni bajarish usullari, eskiz va texnik rasmni belgilangan o‘lchamlarga muvofiq elementar qismlarni ajratish va tayyorlash jarayoni;

 chizmalarni asosiy geometrik konstruktsiyalar bilan ishlash;

 detalning barcha elementlari formasini aniqlash va elementlarni fikran birlashtirib, detal formasini yaxlit tasavvur etish;

 ishchi chizmasining barcha shartliliklarini o‘qish;

 detalning ayrim elementlari formasini aniqlashga yordam beruvchi diametr (Ø), radius (R), kvadrat (□), qiyalik ( ), konuslikning ( ) shartli belgilariga e’tibor berish kerak va b.

Shunday qilib, chizma chizishni o‘rgatishning dastlabki bosqichida o‘quvchilar 1-9 sinflarda mashg‘ulotlar natijasida olgan bilim va ko‘nikmalariga tayanishi zarur.

Ammo, bu bilim hali ham yetarli emasligini hisobga olib, chizma chizishning dastlabki darslaridanoq uni kengaytirish va chuqurlashtirish zarur.

Kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, adabiyotlarda “chizmani o‘qish” tushunchasining turli ta‘riflari mavjud. Masalan, Chizmachilik fanidan pedagogika oliy o‘quv yurtlari talabalari uchun prof. Г. А. Владимирский (Буравсев tahriri ostida) muallifligidagi «Chizmachilik» nomli qo‘llanmada to‘g‘ri burchakli proyeksiyalar tizimida chizma bo‘yicha unda tasvirlangan oddiy geometrik shakllarni aniqlashga yordam beruvchi asosiy belgilarni ko‘rsatadi. Ushbu qo‘llanmaning 87-betida «Uch proyeksiya

tizimida chizmada faqat to‘g‘ri chiziq kesmalarining borligi, tasvirlangan jism tekis yoqli formaga ega, shu bilan birga to‘g‘ri chiziq kesmalari yoqlarning kesishish chiziqlari yoki agar yoqlar proeksiyalovchi tekisliklarda yotgan bo‘lsa, yoqlarning proeksiyalari ekanini ko‘rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi

O‘quvchilarning fazoviy tasavvurlarini shakllantirish va u bilan bog‘liq bo‘lgan malakani oshirish grafik faoliyatining eng muhim tarkibiy qismidir. Zero, hech bir o‘quv fani fazoviy tasavvurni chizmachilik fanidan rivojlantira olmaydi.

Ilmiy-metodik adabiyotlarda fazoviy tasavvur, fazoviy tushuncha, xotira obrazlari, xayoliy obrazlar, fazoviy tafakkur kabi so‘zlarni ko‘p uchratish mumkin.

Bu so‘zlar mazmuniga ko‘ra har xil mohiyat kasb etadi, chunki tasavvur tafakkurdan, tafakkur esa tushunchadan keskin farq qiladi. Chizmachilik darslarida bu so‘zlarni qo‘llashda jism proeksiyalarini yasash bilan narsaning fazoviy qiyofasini tasavvur etishni tushunamiz. Buyumlar va ularning fazoviy munosabat va xususiyatlarini anglash bilan bog‘liq bo‘lgan bu tushunchalar o‘quvchilarda tasodifan sodir bo‘lmay, balki grafik tasavvurni o‘rgatish jarayonida chizmachilik o‘qituvchisining yordami bilan hosil bo‘ladi.

Ko‘pgina detallarning shakli geometrik jismlarning yig‘indisi yoki ularning ayrmasidan tuzulganligi uchun ularni geometrik tushunchalar bilan aniqlanishi bejiz emas.

O‘quvchi buyumning shakli (qiyofasi) haqida aniq bir fikrga kelishi uchun geometrik jismlar va ularning o‘zaro bog‘lanishlari haqida aniq tasavvurga ega bo‘lishi kerak.

Fazoviy tasavvur o‘zi nima? Berilgan jismning shaklini, o‘lchamlarini, qismlarini hamda uning fazoda tutgan o‘rnini fikran qayta tiklashga **fazoviy tasavvur** deyiladi. Fazoviy tasavvurlar jismning xotirada shakllangan obrazi yoki xayoliy obrazlari orqali fikran kishi ongida qayta tiklanadi. Ushbu xususiyatiga ko‘ra psixologlar fazoviy tasavvurlarni ikkiga ajratadilar: **xotira obrazlari va xayoliy obrazlar**.

Predmetni xotirada mavjud tushunchalar orqali qayta ishlamasdan taxminiy ko‘rinishda tasavvur qilishga **xotira obrazi** deyiladi.

Xayoliy obrazlar esa xotira obrazidan farq qiladi. Bunda jism to‘g‘risida xotirada mavjud obrazlar fikran qayta ishlanadi va jism yangi farazlar bilan boyitilgan holda tasavvur qilinadi. O‘z navbatida xayoliy obrazlar hosil bo‘lishiga qarab ikkiga bo‘linadi: a) fikran qayta ishlash natijasida hosil bo‘lgan **xayoliy tasavvur obrazlari**; b) **ijodiy tasavvur obrazlari.**

Xayoliy tasavvur obrazlari berilgan materiallar (chizma, tavsif, yaqqol tasvir)ni fikran qayta ishlash natijasida hosil bo‘lgan yangi obrazdir. Chizmachilik darslarida jismning shaklini uning chizmasi asosida fikran tasavvur qilish, tavsifi bo‘yicha jismni tasavvur etib, uning tasvirini hosil qilish, detalni berilgan ikkita proeksiyasi bo‘yicha tasavvur etib, uchinchi proeksiyani yasash fikran qayta ishlash natijasida hosil qilingan xayoliy tasavvur obrazlar asosida amalga oshiriladi. Yaqqol tasviri bo‘yicha detal chizmasini hosil qilish, tasavvur etish asosida uning yig‘ma

chizmalarini, qurilish chizmalarini va sxemalarni o‘qish ham fikran qayta ishlash natijasida hosil qilingan xayoliy tasavvur obrazlarini maxsulidir.

Quyidagi berilgan mashqlarni bajarish ham o‘quvchilarda fazoviy tasavvurni shakllantirish jarayonini faollashuviga yordam beradi. O‘quvchiga detalning berilgan ikkita ko‘rinishiga asosan uchunchi ko‘rinishini chizish hamda uning yozma tafsifini bayon etish topshiriladi. Bu xildagi mashqlarni bajarganda o‘quvchilarning fazoviy tasavvurida hosil bo‘lgan obrazlarni yozma tarzda bayon etish malakalari oshadi. Yoki, yaqqol tasviri berilgan detalni og‘zaki tahlil qilib, uning qirralari, yoqlarini alohida-alohida tasvirlash va detal uchlarini tegishli harflar bilan belgilash topshiriladi. Bu mashqlarni bajarganda o‘quvchilar yaqqol tasvirda berilgan uchlar-nuqtalar ekanligini, qirralar to‘g‘ri chiziq kesmalari, yoqlar esa tekislik bo‘laklari ekanligini anglab etadilar. Detalning tavsifiga yaqqol tasvirini va shu asosda uning chizmasini chizishga doir misollar echganda o‘quvchilar matndagi ma’lumotlarga tayanib, detal elementlarini tasavvur qiladi va detal obrazini ko‘z oldiga keltirib uning tasavirini chizadi. Ana shunday tasvirlarni almash-tirishga doir mashq va masalalar echish o‘quvchilar fazoviy tasavvurlarining qo‘zg‘aluvchanligini rivojlantirishga yordam beradi. Ayniqsa, chizmada detalning fazoviy vaziyati va shaklini o‘zgartirishga doir mashqlar o‘quvchilarning fazoviy tasavvurlarini rivojlantirish bilan birga ularning texnik ijodini o‘stirishga sezilarni yordam ko‘rsatadi. Hozircha bunday mashq va masalalar metodik adabiyotlarda yetarlicha emas.

Tasvirlarni almashtirishga doir bunday mashqlarni bajarish o‘quvchilar fazoviy tasavvurini rivojlantirish bilan birga kelgusida ularni oliy o‘quv yurtlari va kasb-xunar kollejlarida grafik fanlardan muvaffaqiyatli dars berishlariga zamin hozirlaydi.

Ijodiy tasavvur obrazlari - bular yangi obrazlar bo‘lib, ularni yaratishda chizma, sxema, tavsif kabi topshiriqlar va yo‘llanmalar berilmaydi. Ijodiy tasavvur jarayonida shunday yangi obrazlar shakllanadiki, ularni amalda joriy etish natijasida yangi mashinalar loyihasini ixtiro etish, yangi san’at va badiiy adabiyot asarlarini yaratish mumkin bo‘ladi.

Oliygoh o‘quvchilari faoliyatida bunday tasavvur obrazlariga misol qilib oliygoh chizmachilik kursida tavsifi bo‘yicha konstruksiyalashga doir berilgan turli topshiriqlar va ularni echish uchun zarur bo‘lgan barcha chizmalarni bajarish talab etadigan ijodiy xarakterdagi masalalarni ko‘rsatish mumkin.

Bunday yangiliklar bizlarning iqtisodiy va madaniy boyliklarimiz rivojiga katta hissa qo‘shadi. Ijodiy tasavvur etish konstruktor, ixtirochi, arxitektor, musavvir va yozuvchi kabi ijodkorlarga xosdir.

Fazoviy tasavvur oliygohda o‘qitiladigan geometriya, matematika, chizma geometriya, perspektiva, qalam tasvir, rang tasvir, kopozitsiya va shu kabi fanlarni o‘zlashtirishda muhim rol o‘ynaydi.

Oliygohda chizmachilik fanini o‘qitish jarayonida o‘quvchilarda fazoviy tasavvurlarni etarli darajada rivojlantirmay turib, bu fanni talab darajasida ularga o‘rgatib bo‘lmaydi.

Mazkur fanni o‘quvchilar chuqur egallasalar, oliygohda o‘qitiladigan boshqa fanlarni tez va oson o‘zlashtiradilar. Shu sababli ham o‘quvchilarning fazoviy tasavvurlarni rivojlantirish oliygohda o‘qitiladigan chizmachilik kursining dolzarb masalasi hisoblanadi. Masala mohiyati oliygohlarning chizmachilik o‘quv dasturida o‘z aksini topgan. Bu masalani hal etish uchun ko‘rsatmali vositalar, kompyuter texnikasi, shuningdek darslik, o‘quv hamda metodik qo‘llanmalarida etarli materiallar mavjud. Masalani muvaffaqiyatli hal etish esa chizmachilik o‘qituvchisining bilim, malaka va mahoratiga bog‘liq bo‘lib, undan shu soha bo‘yicha ilmiy izlanishlar olib borishni taqazo etadi.

O‘quvchilarning fazoviy tasavvur qilish qobiliyatini rivojlantirish ta’lim-tarbiya jarayonida olgan bilim, ko‘nikma va malakalarni amalda mustahkamlovchi omil bo‘lib, u o‘quvchini ma’naviy rivojlantirishga olib keladi.

Chizmachilik fanni o‘qitishdan **maqsad** – bo‘lajak o‘qituvchilarni zamonaviy pedagogik fanlarning nazariy asoslariga doir bilimlar bilan qurollantirish.

Fanning **vazifasi** – talabalarni Kadrlar tayyorlash milliy dasturi asosida g‘oyaviy-mafkuraviy tarbiyalash va ta’limni samarali tashkil etishga o‘rgatish, pedagogik faoliyatni to‘la anglay olish qobiliyatini shakllantirish, pedagogik faoliyatni tashkil etishda innovatsion yo‘nalishlarni o‘rganishdan iborat.

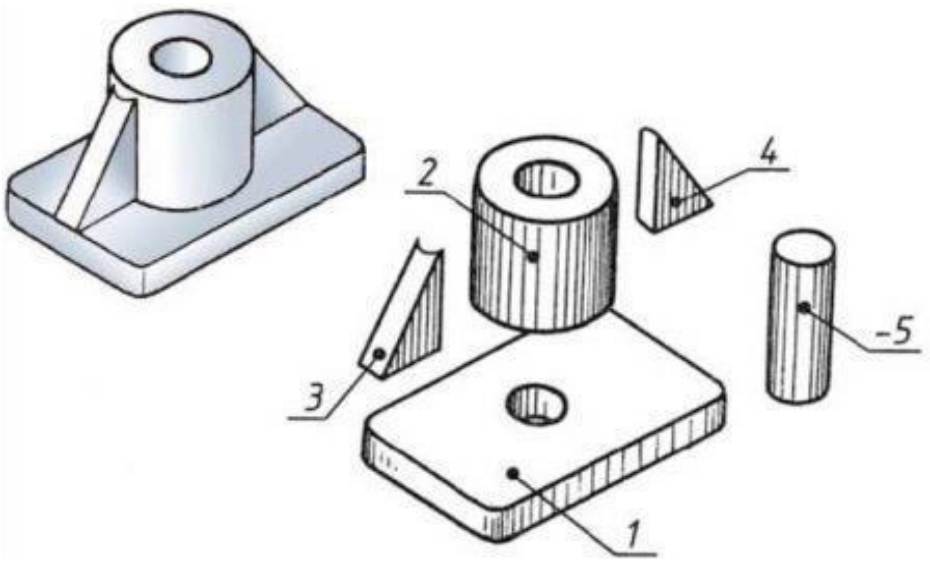
Birinchidan, fazoviy jismlarning geometrik tasavvuridan uning planimetrik tasviri (chizmasi)ga o‘tish qonuniyatlarini tadqiq qilish va o‘rganish hisoblanadi. Fazoviy jismni tekislik ustida tasvirlash, ya’ni u to‘g‘risida planimetrik tasavvur hosil qilish uchun geometrik modellashtirish jarayoni qonuniyatlarini bilish zarur.

Ikkinchidan, fazoviy jism elementlarining o‘zaro munosabatlarini uning planimetrik tasviridan qayta fazoviy holatiga ko‘chirib o‘tish qonuniyatlarini tadqiq qilish va o‘rganish hisoblanadi. Fazoviy jism to‘g‘risida aniq geometrik tasavvur hosil qilish uchun modeldan fazoga otish qonuniyatlarini bilish zarur.

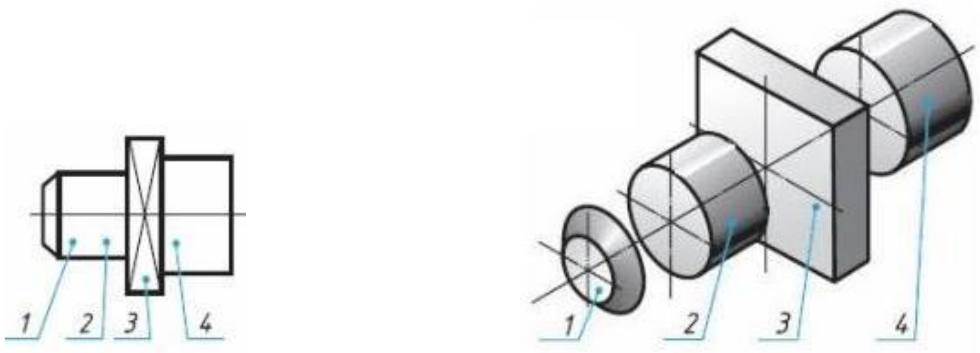
Uchinchidan, fazoviy jismga taalluqli bo‘lgan geometrik masalalarni uning tekis tasviri ustida echish usullarini tadqiq qilish va o‘rganish hisoblanadi. Qayd qilingan barcha maqsadlarda tasvir tekisligi va uch o‘lchamli fazo orasidagi bog‘liklik qonuniyatlari tadqiq qilinadi va o‘rganiladi**.** “ Grafika tarixi va taraqqiyoti” ning maqsad va vazifalari.

***Tahlil va natijalar*.**

Chizmani o‘qishni odatdagi tekis tasvir yordamida ob‘ektning fazoviy shaklini ifodalaydi, o‘lchamlari hamda uni ishlab chiqarish hamda boshqarish uchun zarur bo‘lgan barcha ma'lumotlarni aniqlash orqali shakllantirish mumkin. Shunda chizilgan chizmani o‘qish jarayoni butunlay mustaqil ikki bosqichni ob‘ektning geometrik tasvirini uning tasviridan taqdim etish (1- chizma) va ob‘ektning metrik va texnologik xususiyatlari o‘z ichiga oladi (2 - chizma, a, b). 2 - chizmada o‘quvchi ham ortogonal ham yaqqol tasvir asosida tahlil qiladi.

1- chizma, a.

a) **b)**

2- chizma, a, b.

Ba‘zi tadqiqotchilar shuni ta‘kidladiki, ob‘ektning chizmasini chizmadan chizish (yoki ob‘ektning geometrik shaklini o‘qish) o‘quvchilar uchun asosiy qiyinchilikdir. Shu sababli maktab o‘quvchilarida asosiy geometrik jismlar, ko‘pburchaklar proeksiyalar tizimidagi vizual tasvirlar va chizmalar bilan tasvirlangan buyumlar shaklida o‘qiy olish uchun ma'lum qobiliyatlarni rivojlantirish kerak.

Psixologlar ta‘kidlaganidek, maktab o‘quvchilariga o‘qitishning dastlabki bosqichida ularning fazoviy tasavvurlarini shakllanishida, ularga chizma chizishni o‘rgatish jarayonidagi zarur bo‘lgan namoyishlar, o‘quv plakatlari, modellar va texnik detallar bo‘lgan vizual ko‘rgazmali qurollar kerak. Bu borada o‘quvchilarning haqiqiy ob‘ektlarning geometrik shakllarini tahlil qilish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan bir qator mashqlar mazmunini ko‘rib chiqamiz.

Tavsiya etilgan mashqlar quyidagi vazifalarni o‘z ichiga oladi:

 asosiy geometrik jismlarning muhim va muhim bo‘lmagan xususiyatlarini aniqlash;

 asosiy geometrik jismlarning shaklini tahlil qilish (modellar bo‘yicha);

 asosiy geometrik jismlarning turlicha birikishidan hosil bo‘lgan qism shaklini tahlil qilish (modellar va mashina qismlari bo‘yicha);

 buyum yoki detalni tavsifiga ko‘ra uning ko‘rinishlari, yaqqol tasvirini tiklash;

 buyum yoki detalga tavsif yozish va b.

Xulosa va takliflar

Bunday mashqlarni bajargandan so‘ng o‘quvchilarning e’tiborini asosiy geometrik jismlarning muhim va muhim bo‘lmagan xususiyatlarini o‘rganishga yo‘naltirish ancha osonlashadi.

O‘quvchilar o‘qituvchi rahbarligida bir qator shunga o‘xshash mashqlarni bajargandan so‘ng biz individual topshiriqlarga o‘tishingiz mumkin. Mustaqil ishlarni bajarish uchun darsga o‘qituvchi tomonidan sinf o‘quvchilari soniga teng miqdorda modellar (qismlar) to‘plamini tayyorlash kerak. Amaliy ishlar uchun qismlarning geometrik shakli sodda bo‘lishi kerak (2-4 geometrik jismlardan iborat). Shundagina chizmachilik darslarida o‘quvchilarning chizmani o‘qish orqali fazoviy tasavvurini rivojlantirish osonlashadi.

Mamlakatimizda ulkan texnika o‘zgarishlari amalga oshirilmoqda. Biz texnika takomillashtirishlari va yangiliklari guvohi bo‘lmoqdamiz. Chizmachilik endilikda, ayniqsa, katta ahamiyatga ega bo‘lmoqda, chunki biz texnikani egallashga to‘la kirishdik, zamonaviy texnika vositalaridan faqatgina shaharda emas, balki qishloqlarda ham keng foydalanmoqda.

Chizmachilikni o‘qitishdagi vazifa faqat o`quvchilarda chizma asboblaridan to‘g‘ri va unumli foydalanish va chizmachilik texnikasining geometrik asoslarini egallash bo‘lmay, balki uncha murakkab bo`lmagan model shakllaridagi chizmalarni o‘qish va chizishga o‘rgatishdan iboratdir.

Hozirgi zamon ishlab chiqarishda chizmaga g‘oyat katta talablar qo‘yilmoqda. Texnikani chizmasiz tasavvur qilish xuddi tovushsiz musiqa yoki so‘zsiz adabiyot singari ma’nosizdir.

Umuman chizmalarni va xususan ishchi chizmalarni o‘qishni o`rgatish o‘qituvchi tomonidan har tomonlama qiziqtirila borilishi zarur. O‘quvchilar tekislikda fazoviy figuralarni tasvirlash tushunchasi va malakasini egallab, bu bilim va malakalarini ongli ravishda boshqa fanlarni egallashda tadbiq etadilar.

O‘quvchilarni chizma va eskizlarni o‘qish va chizishga ko‘p e’tibor berib, o‘quvchilarning amaliy faoliyatlari bilan birga fazoviy fikrlashni ham faollashtirish zarurligini esdan chiqarmaslik kerak, chunki fazoviy fikrlashni o‘rganmay turib, amaliy ishlarni ongli ravishda bajarish mumkin emas.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishlari bo‘yicha HARAKATLAR STRATEGIYaSI. – strategy.regulation.gov.uz/uz/document/

2. Ashirboev R. A. Muhandislik grafikasini o‘qitish metodikasi. – T.: Yangi asr avlodi. 2010.

3. Muxamedov O‘., Usmanboev M. H., Rustamov S. S. Ta‘limni tashkil etishda interfaol metodlar: O‘quv-uslubiy tavsiyalar -T.: O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2016. – B. 4.

4. Azizxodjaeva N. N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – T.: Cho‘lpon, 2005.

5. Raxmonov I., Qirg‘izboyeva N., Ashirboyev A., Valiyev A., Nigmanov B. Chizmachilik. – T.: “Voris-nashriyot”, 2016, - B. 456.

6. Ashirboyev A., Valiyev A., Nigmanov B. Chizmachilik. – T.: “Voris-nashriyot”. 2016, -B. 456.

7. G‘ulomova N. X., Yuldasheva D. A. Chizmachilik. Umumiy o‘rta ta’lim maktablari uchun metodik qo‘llanma.

8. Murodov Sh. K. va boshqalar. “Chizmachilik praktikumi”, – T., “TDPU”, 2009.

MINIATYURA SAN'ATINING NAFOSAT TARBIYASIDAGI ROLI. KAMOLIDDIN BEHZOD IJODI MISOLIDA

Jumaboyev Nabi Pardaboyevich, "Ijtimoiy fanlar va san'atshunoslik" kafedrasi katta o'qituvchisi, Guliston davlat pedagogika instituti
e-mail: nabijumaboyev@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada miniatyura san'ati hamda uning o'ziga xos maktablari yoritib o'tilgan. Kamoliddin Behzodning sharqona tasviriy san'at uslubi bilan tanishtirish, asarlarda vatanparvarlik va odamiylik fazilatlari, ta'lim va tarbiyaga alohida e'tibor qaratilganligi haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim va tarbiya, estetik tarbiya, qadriyat, madaniy meros, badiiy meros, tasviriy san'at, amaliy san'at, miniatyura, san'at namunalari.

РОЛЬ ИСКУССТВА МИНИАТЮРЫ В ВОСПИТАНИИ УТОНЧЕННОСТИ. НА ПРИМЕРЕ ТВОРЧЕСТВА КАМОЛИДДИНА БЕХЗАДА

Аннотация. в статье рассматривается искусство миниатюры и его специфические школы. Приводится информация о внедрении Камолиддином Бехзодом восточной живописи и художественного стиля, патриотизма и гуманитарных качеств, образования и воспитания в произведениях.

Ключевые слова: образование и воспитание, эстетическое воспитание, ценность, культурное наследие, художественное наследие, изобразительное искусство, прикладное искусство, миниатюра, образцы искусства.

THE ROLE OF MINIATURE ART IN THE EDUCATION OF ELEGANCE. ON THE EXAMPLE OF THE WORK OF KAMOLIDDIN BEHZOD

Abstract. the article deals with the art of miniature and its specific schools. Information is provided on the introduction of oriental painting and artistic style, patriotism and humanitarian qualities, education and upbringing in works by Kamoliddin Behzod.

Keywords: education and upbringing, aesthetic education, value, cultural heritage, artistic heritage, fine arts, applied arts, miniature, art samples.

Kirish. Tasviriy san'atda nafosat tarbiyasi masalasi hozirgi zamon pedagogikasida ta'lim tarbiyaning umumiy muammosi bilan bog'liq. Tasviriy san'at ijodida va idrokida intellektual asosiy qaror topshirishdan hech qachon voz

kechmaslik kerak. Tasviriy san’at mashg‘uloti, tasviriy san’atdan sinfdan tashqari ishlarni olib borish tarbiya berishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Tarbiya haqida Shayx Sa’diy o‘zining “Guliston” asarida shunday deb yozgan edi: “Kimda-kim yoshlikdan tarbiya olmasa, katta bo‘lgach baxtli bo‘lolmaydi. Xo‘l novdani istagancha bukish mumkin. Quruq novdani esa faqat olovda toblab to‘g‘rilash mumkin”. Tarbiya haqidagi bu g‘oya avlod-ajdodlarimizdan bizga etib kelgan bo‘lak meros bo‘lib, u komil insonni voyaga etkazishda muhimdir. Tarbiya tug‘ilgan kundan boshlanmog‘i lozim [1, 11-b.]. Bunda tasviriy va amaliy san’atning o‘rni beqiyos hisoblanadi. Tasviriy san’atdan turli xil tadbirlarni amalga oshirish jarayonida ularning ongi va irodasini o‘stirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga tarbiya ijtimoiy hodisa bo‘lib, insoniyat taraqqiyotining turli bosqichlarida o‘zining amalga oshirish shakliga egadir. Bugungi kunda respublikamizda ta’lim sohasida amalga oshirilayotgan tub isloxotlar o‘quvchilarni insonparvarlik, ona Vatanga muhabbat, jasorat, fidokorlik, vafo, go‘zal hulq ruxida tarbiyalash vazifasini qo‘ymoqda. Chunki bunday xususiyatlar barkamol inson fazilatidir. Mamlakatimizdagi madaniy hayotning yuksalishi esa hozirgi kunda oliy ta’limda tayyorlanayotgan tasviriy san’at o‘qituvchisi va to‘garak rahbari mutaxassislarni tayyorlashda o‘quv yurtlari oldiga o‘ta dolzarb muammolarni qo‘ymoqda. Bu muammolarni hal etish esa o‘z navbatida xozirgi zamon talablariga javob bera oladigan tasviriy san’at o‘qituvchilarini va to‘garak raxbarlarini tayyorlashni talab etadi.

***Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili*.**

Ajdodlarimiz tarixi bizdan qancha uzoq bo‘lmasin va ularning diniy e’tiqodlari o‘ziga xos bo‘lganligidan qat’iy nazar biz bilan ularni bog‘lab turadigan nozik ko‘priklar bor. U ham bo‘lsa, ular yaratgan ajoyib san’at namunalari, ularning ma’naviy qadriyatlari, umumiy dunyoqarashlarida insoniyat tafakkurining uzviy rivojlanishiga o‘z ta’sirini o‘tkazib kelgan tushunchalari va bilimlaridir. Shuning uchun ham zamonaviy tasviriy san’at o‘qituvchilarni har tomonlama tarbiyalashda, shakllantirishimizda bunday o‘tmish meros namunalariga murojat qilib turishimiz, ularni ta’lim jarayonida nafaqat o‘tmish namunasi sifatida, balki uslubiy mukammal vositalar sifatida foydalanishimiz mumkin.

Eng qadimgi tasviriy san’atdan farqli o‘laroq Markaziy Osiyo san’at maktabini Yunon san’ati bilan uyg‘unlashgan namunalaridan ko‘rish mumkin. Bu san’at maktabini Iskandar izi bo‘ylab shakllangan tasviriy san’at maktabi deb atashga asoslar bor. Ma’lumki, miloddan avvalgi 329-327 yillarda Iskandar qo‘shinlari Markaziy Osiyo hududlarini bosib olishgan. Yunon tili, madaniyati, san’ati, dini targ‘ib qilingan. Natijada yunonlashtirish vujudga kelgan [2, 104-b]. Mahalliy xalqlar tasviriy va amaliy san’ati bilan yunonilar san’ati o‘rtasida uyg‘unlashuv boshlangan, natijada yunon san’atiga xos haykaltaroshlik, devoriy rasmlar, amaliy san’at namunalari paydo bo‘lgan.

Miniatyura san’atiga kelsak, bu san’at avvalo qog‘oz bilan bog‘liq. Arab olimi Ibn Nadimning yozishicha, 87 hijriy (melodiy 706) yilda dastlab Samarqandga kelganlarida qog‘ozsozlik korxonalarini ko‘rar ekan, hayratga tushganligi haqida yozib qoldirgan [3, 19-b.]. Bunday ishlab chiqarish ustaxonalari Xiva, Qo‘qon, Buxoro, Samarqand, Toshkent va boshqa joylarda mavjud bo‘lgan. Xiva xoni Said

Muhammad o‘z saroyida bir qancha hattotlarni, mohir naqqoshlar va rassomlarni to‘plagani ma’lum bo‘lib, u kitobga ixlos qo‘ygan kishi edi. Uning katta kutubxonasi bo‘lib, shu kutubxonada qo‘lyozmalar ko‘chirilar va bezatilar edi. Bundan tashqari Buxoro xoni Amir Olimxon saroyida ham mashhur kutubxona bo‘lib, unda juda ko‘p miqdorda kitoblar to‘plangan va hattotlar shug‘ullanganlar.

Tasviriy san’atning tarbiyaviy vazifalarini yuksak mutaxassislik tayyorgarligiga ega bo‘lgan o‘qituvchi musavvirlar tomonidan amalga oshirilishi, tarbiyaning yanada mazmunli bo‘lishiga turtki bo‘ladi. Agar san’at turlari orqali estetik tarbiya olib borilmas ekan, bunday ta’lim sinadi va o‘z ta’sirini yo‘qotadi [4, 67-b.]. Bunday ta’lim-tarbiyaning mohiyatini ulug‘ mutaxassislar, olimlar, shoiru yozuvchilar, musavvir-pedogoglardan Lutfiy, Abdurahmon Jomiy, Bobur, Samarqandiy, Muzahhib, Xondamir, Behzod, Attor, Ahmad Yassaviy, Abu Nasr bin Arron, Ulug‘bek, Abdulhay, Pir Said Ahmad va boshqalar juda yaxshi tushinishgan. Pir Said Ahmad va Abdulxay kabi rassomlar Samarqanda yashab ijod etgan va ularni Osiyo miniatyurachilari qatorida eslashimiz mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi

O‘tmishdan qolgan va bizning zamonamizgacha etib kelgan tarixiy manba hamda obidalar ota-bobolarimizning juda qadim zamonlardan beri shu zaminda yashab, insoniyat taraqqiyotiga munosib hissa qo‘shganliklaridan darak beradi. Ular asrlar davomida o‘zlari to‘plagan hayotiy tajribalarni turli o‘yinlar, ertak va rivoyatlar, kuy va qo‘shiqlar, bayram va marosimlar, maqol va nasihatlar, afsona va dostonlar, noma va bitiklar vositasida kelajak avlodlarga, ya’ni bizga me’ros qoldirishgan [1, 11-b.]. Bu ma’naviy boyliklar ajdodlarimiz madaniyatining qanchalik yuksak darajada ekanini ko‘rsatadi. “Tarixiy-madaniy meros to‘g‘risida gap ketganida vorislik tamoyilini, uning milliy o‘zlikni anglashdagi o‘rnini alohida ta’kidlash lozim” [5, 18-b.]. Demak, Sharq mutafakkirlarining pedagogik merosi deganda nafaqat ular tomonidan aytilgan fikr, yozilgan manba, balki ularning asarlariga oid materialldar ham badiiy ta’lim uchun tarixiy material sifatida qo‘llanishi mumkin. Zero, “Boburnoma”ga ishlangan miniatyuralar yuksak badiiy saviyada yaratilgan, yuqori darajadagi estetik qadriyatga daxldor manba sifatida dunyoning eng nufuzli muzeylarida saqlanishi bugungi kun o‘quvchisi uchun nafaqat estetik zavq beruvchi manba, baliki milliy g‘urur tuyg‘usini tarbiyalovchi vosita sifatida ham e’tiborlidir.

Mana shunday atoqli shaxslar yashab ijod etgan davrda, Xuroson o‘lkasi poytaxti Hirotda dunyoga kelgan Kamoliddin Behzod o‘z davrining buyuk rassom va miniatyurasozi, “Moniyi soniy” (“Sharq Rafaeli”) unvoniga sazovor bo‘lib, asr nodiri, XV asr ikkinchi yarmi Hirot miniatyura maktabi asoschisi sifatida shuhrat qozondi [6, 4-b.]. O‘zining betakror go‘zal san’ati bilan Sharq xalqlari, balki butun dunyo xalqlari madaniyati tarixida sezilarli iz qoldirgan, uning taraqqiyoti uchun barakali hissa qo‘shgan. Behzod salkam bir asr hayot kechirdi. Uning hayoti va ijodi Sharq halqlari, jumladan, O‘rta Osiyo halqlari madaniyatida muhim ahamiyat kasb etadi. U o‘z ijodi davomida Sulton Muhammad, Qosim Ali, Darvish Ustod Muhammadiy, Muzaffar Ali, Yusuf Mulla, Rustam Ali, Shayxzoda Xursoniy, Shoh Muzaffar, Mirsaid Ali, Mahmud Muzahhib, Abdullo kabi ko‘plab shogirdlar

tayyorladi. Kamoliddin Behzod ijodi Hirot, Tabriz, Buxoro, Samarqand, Sheroz, Isfaxon, Istambul, Xindiston mo‘‘jaz rangtasvir maktablari rivojiga katta ta’sir ko‘rsatdi.

Behzodning asarlari yuksak qadrlanib, O‘zbekistondan tashqari, AQSh, Buyuk Britaniya, Turkiya, Rossiya, Eron, Frantsiya, Germaniya, Misr kabi bir qator mamlakatlarning kutubxonalarida avaylab saqlanmoqda [7, 143-b.]. Toshkentdagi milliy rassomchilik va dizayn instituti Kamoliddin Behzod nomiga qo‘yilgan [8, 93 - b.]. Toshkentda Kamoliddin Behzod hayoti va ijodiga bag‘ishlangan muzey bor. Behzod ijodini o‘rganish faqatgina san’atnigina emas, balki o‘sha davr tarixini o‘rganish demakdir [7, 144-b.]. Buyuk musavvirning asarlari o‘sib kelayotgan yosh avlod uchun bitmas-tuganmas xazinadir. Bu esa bizda mana shunday ajdodlarning avlodi ekanligimizdan faxrlanish, shu bilan birga zimmamizga ularga munosib voris bo‘lish mas’uliyatini yuklaydi.

***Tahlil va natijalar*.**

San’atshunoslik asoslari tasviriy va amaliy san’atdan barcha mustaqil ta’lim mashg‘ulotlarida o‘rganiladi. San’atshunoslik bo‘yicha mustaqil ta’lim mashg‘ulotlarda san’at tarixi ancha keng va chuqur o‘rgatilsa amaliy tarzdagi rangtasvir, haykaltaroshlik, grafika, shuningdek, amaliy san’atning turlari bo‘yicha tashkil etilgan to‘garaklarda uning hajmi ma’lum miqdorda torayadi. Quyida tasviriy san’at tarixi bo‘yicha mustaqil ta’lim mashg‘ulotlarining mazmuni bayon etiladi. Shuningdek, bolalar san’at asarlarining reproduktsiyalari va otkritkalarini, rassom, haykaltaroshlar haqida materiallar to‘plashga odatlantirish yaxshi natijalar beradi. Tasviriy san’atning tur va janrlari rassom va haykaltaroshlar haqida albom tayyorlashlari mumkin [9, 7-b.]. Bu ish ularni san’atga qiziqishini oshirishda, badiiy fikr doirasini kengaytirishda, badiiy tafakkurini o‘stirishda katta yordam beradi. San’at tarixiga doir mustaqil ta’lim mashg‘ulotlarida o‘qituvchi o‘zbek mashhur san’atining mustaqillik yillaridagi taraqqiyoti, jahonga mashhur o‘zbek rassomlari va ustalari, o‘zbek tasviriy va amaliy-bezak san’ati ustalarining yuksak badiiy saviyada yaratgan asarlari jahonning yirik va mashhur muzeylaridan o‘rin olganligi hamda o‘zbek xalqi bundan faxrlanishi haqida so‘zlab berishi lozim. Afrosiyob, Varahsha, Xalchayonda va boshqa yer ostidan topilgan shaharlar va uylar devorlariga ishlangan devoriy rasmlar, shuningdek haykallar nushalarini namoyish etish va Sharq uyg‘onish davrida Movarounnaxr miniatyura san’ati, Kamoliddin Behzod va uning shogirdlari tomonidan yaratilgan tengi yo‘q asarlari IX-XV asrlarda O‘zbekiston me’morchiligining noyob asarlari haqida ma’lumot berish bolalarda san’atga bo‘lgan qiziqishlarini oshiradi.

Behzod qadimgi Xurosonning katta shaharlaridan birida temuriylar poytaxti Hirotda 1455-yilda tug‘iladi. Tarixiy asarlarda yozilishicha Behzod ota-onadan juda erta etim qolib taniqli Hirot hattoti va rassomi Mirak naqqosh Xurosoniy qo‘lida tarbiya oldi. Mirak naqqosh Xuroson hukmdori Sulton Husayn (1465-1506 yy.) saroyida shoh kutubxonasining boshqaruvchisi kitobdor vazifasida ishlagan [10]. Behzod musavvir sifatida tanilgach, 1487 yil Sulton Husayn farmoni bilan saltanat kutubxonasiga rahbar etib tayinlangan. Tez orada bu joy o‘z davrining badiiy akademiyasiga aylanadi. Uni mutaxassislar “Nigor xonayi Behzod” yoki

“Behzod akademiyasi” deb atagan. Behzoddan rang-barang janrlarda ko‘plab asarlar qolgan. U Sharq tasviriy san’atini janr, mavzu, g‘oyaviy yo‘nalishi, tuzilishi, ranglar uyg‘unligi, shakl va voqealar mutanosibligi jihatdan yangi taraqqiyot cho‘qqisiga ko‘tardi, daho allomalarning shoh asarlarini, tarix kitoblarini bezadi, zamonasidagi buyuk shaxslarning aksini – portretini yaratib, tasviriy san’atimiz tarixiga portret janrini olib kirgan [11]. Behzod o‘z ishlarida Sheroz, Tabriz va Hirot miniatyura maktablarining muvaffaqiyatlari ajoyib ravishda uyg‘unlashtiriladi.

Rassom o‘zining yoshlik yillarida ishlagan ilk asarlaridayoq xatni jiddiy kuzatuvchi mohir san’atkor ekanini ko‘rsatadi. Behzod illyustrasiya qilinadigan qo‘lyozmadan shunaqa syujetlarni tanlab oladiki, bu syujetlar uningcha hayotning turli lavhalarini, mavjudotini doimo harakatda ekanini ko‘rsatish lozim. Shungacha va shundan keyingi davrlarda yaratilgan kompozitsiyalarda Behzod uncha katta bo‘lmagan juda keskin harakat va katta kenglikni o‘zida mujassamlatirgan miniatyuralarni yaratish uchun alohida bir usulni qo‘llaydi, u figuralarni miniatyura ramkalari bilan kesib qo‘yadi va ushbu usul bilan tomoshabinning hayotida harakat davom etayotganining tasavvurini tug‘diradi. Sharafiddin Ali Yazdiyning “Zafarnoma” asariga ishlangan “Xiva qal’asining qamal qilinishi” nomli asarida aniq detallarni ko‘rish mumkin. Behzodning masjid qurilishi tasvirlanayotgan asarida esa ishlarining borishini keng ko‘lamda ko‘rsatib bergan. Bu miniatyuralarga qarab turib, odam ish juda kizg‘in ketayotganini ko‘rish mumkin. Navoiyning “Farhod va Shirin” dostonida Farhod jasoratini qanchalik kuylangan bo‘lsa, Behzod ham o‘z miniatyuralarida Hirot shahrini obod qilgan nomsiz ustalar va hunarmandlarni muhabbat bilan tasvirlaydi. Sa’diyning shahri O‘rta Sharqda unga teng keladigan shahar yo‘q edi. Hirot shahri me’morchiligiga masjidlarning salobatligi bilan madrasalarni, mehmonxonalar, shifoxonalar, hammomlarning barcha qurilish binolarining aniq qurilmalari uni bezab turgan naqshinkor koshinlari kishilarni hayratga solgan. Bu yerda miniatyura va hattotlik asarlarining eng yaxshi namunalari ishlanardi. Sulton Husaynning zamondoshlari Jomiy, Navoiy, Mirxond va Xondamir chiroyli husnixat mualliflari hattot Sulton Ali, Mashhadiy Kamoliddin, Kamoliddin Behzod o‘sha paytlarda Hirotning gultojlari edilar. Sulton Husaynning o‘zi ham shoir bo‘lib, nafis san’atning nozik bilimdoni sifatida ijodkorlarga homiylik qilardi. Buyuk Behzodning shakllanishida Navoiy katta ta’sir ko‘rsatadi. Buyuk ustoz o‘zining mashhur musavvirlariga Amir Nizomiddin Alisher Navoiyning marhamati va g‘amxo‘rligi tufayligina erishdi deydi tarixchi Xondamir. XV asrning 90-yillarida Sulton Husayn Bayqaro Behzodni o‘z kutubxonasiga boshliq qilib tayinlaydi. U Sharqning buyuk yozuvchisi va shoirlarining asarlariga miniatyura chizishni buyurar edi. Sulton Husayn hattot o‘z bog‘ida Behzodga ijodxona qurdirgan. Uning ishidan zavqlanish uchun uni oldiga tez-tez kelib turar edi. Bu bilan dunyoning tashvishlarini birmuncha unutganday bo‘lardi. 1537-yilda Sulton Husayn vafot etdi. Shayboniyxon Hirotni bosib oldi. Behzod Hirotda qolib o‘z ijodini davom ettirdi. Shayboniyxon ham bilimdon xukmdor bo‘lib rassomga alohida e’tibor beradi va unga o‘z portretini chizishni buyuradi. Shayboniyxon xalokatidan so‘ng 1510-yil Hirotni shoh Ismoil bosib oladi. Behzod boshqa bir hukmdor harakatiga o‘tishga majbur bo‘ladi va safaviylar poytaxti Tabrizga boradi. Shoh Ismoil Behzod ijodini yuqori baxolaydi.

1514-yilda Childiran yonidagi jangda muvaffaqiyatsizlikka uchragan Shoh Ismoil qaytib kelib ularning ahvollarini so‘rattirgan. Bo‘ston asarida mashhur Doro cho‘pon miniatyurasi Navoiyning insonparvarlik qoyalari ta’siri ostida yaratilgan. Bu miniatyurada qoyali tog‘lar, ba’zi joylar butalar bilan qoplangan yam-yashil o‘tloq, cho‘ponlar va otlar yorqin bo‘yoqlar ostida bir-biri bilan uyg‘unlashib ketgan. Bu asarida ham Behzod baytal onasini emayotgan toychoq va qimiz quyayotgan cho‘pon bola kabi haqqoniy va hayotiy lavhalarni tasvirlaydi. Ayniqsa, cho‘pon qomati juda ta’sirchan chiqqan. Muallif yoki bosh qahramon “portreti” ichki kechinmalarini tasvirlovchi sahnalar suhbat mavzusi beriladigan bo‘ldi. Avliyolar, payg‘ambarni tasvirlash mavzulari cheklana bordi. Jang, ov jarayonlari, falsafiy mavzularga munosabat bir muncha o‘zgaradi. Mustaqil peyzaj kompozitsiyalari yo‘qoladi. Ko‘p kishilik bazm manzaralari kam figurali soqiylar bilan almashinadi. Yangi kompozitsion echimlar, sxemalar paydo bo‘ladi. Keyingi davr qo‘lyozmalarida miniatyuraning O‘rta asr uslubiga pala-partish rioya qilishi va personajlarning tarkibiy harakteristikasiga alohida-alohida urg‘u berish sezilib turiladi.

Harakterli belgi sifatida me’moriy bezak tarzida Boburiylar davri oq marmar inshootlaridan nisbatan ilgarigi yolg‘iz daraxt yoki peyzash fonini yassi perspektiv qisqartmalarsiz tasvirlovchi Eron va O‘rta Osiyo usulidan foydalanishni ta’kidlash mumkin [12, 11-b.]. Masalan, o‘rganiladigan asar personajlarining o‘rganish jarayoni to‘garak qatnashchilari uchun samarali bo‘ladi. Faqat Sharq miniatyuralaridagi qahramonlarning o‘rganish jarayoni qator tarbiyaviy, pedagogik masalalarning echimini ochib berish va hal etish imkonini beradi.

Xulosa va takliflar

Sharq miniatyura san’atida Kamoliddin Behzod va uning takrorlanmas badiiy tasviriy mahorat maktabi san’atdagi kamolot namunasi bo‘lgan bo‘lsa, Temuriylar davri ilm-fani, ayniqsa adabiyot va miniatyura san’ati yuksaklikka erishdi [13, 16-b.]. Umuman ilm-fan va madaniyatning oltin asri bo‘lib tarixga kirdi. Miniatyura san’ati asarlarini idrok etishda uning funksional vazifalari badiiy bezatilgan qo‘lyozma asarlarining tarkibiy qismi, ajralmas badiiy-grafik elementi sifatida qarash lozim. Bunday yondashish o‘quvchilarning bu durdona san’atdagi sintezni ilg‘ash, ularning hamohangligini ta’minlovchi omillarni aniqlash va tahlil kilish imkonini beradi. Jumladan, so‘z bilan tasvir birligidagi badiiy matn va badiiy tasvir sintezi, badiiy bezatilgan qo‘lyozma asarlarini yaratilishida turli kasb egalari – hattot, naqqosh, muzahhib, lovvoh va musavvirlarning ijodiy hamkorligining samarali yuksak badiiy kiymatga ega bo‘lgan, badiiy jihatdan mukammal bezatilgan qo‘lyozma asarlarini yaratilishini asosiy zamini ekanligi haqida taassurotga ega bo‘ladilar. Masalaga shu tariqa yondashish hattotlik badiiy naqqoshlik kabi miniatyura san’atiga aloqador bo‘lgan san’at turlaridan alohida mashg‘ulotlar o‘tkazish imkoni berildi. Ma’lumki, miniatyura rangtasviri ma’lum davrlarda katta shuhrat qozondi. Uning shuhrati hozirgi davrda ham ko‘pgina Sharq va G‘arb sharqshunoslarining e’tiborini o‘ziga qaratib kelmoqda. U o‘zining ishlanish uslubi, bezakdorligi bilan G‘arb san’atidan keskin farq qiladi. Shuning uchun ham Sharq miniatyura maktabi asarlarini, uning namoyondalari faoliyatini o‘rganish tasviriy san’atdan mustaqil ta’lim mashg‘ulotlari jarayonida o‘quvchilar uchun faqat turli

san’at maktablarini bilishda ahamiyatli bo‘libgina qolmay, balki Sharq san’atining o‘ziga xos xususiyatlari o‘sha davrdagi xalq hayotini bilib olishga yordam beradi. Mustaqil ta’lim mashg‘ulotlarida Sharq miniatyura asarlarini o‘rganishda o‘qituvchi Behzod va uning miniatyura maktabiga alohida e’tibor berishi, uning shogirdlari hisoblanmish Sulton Muhammad, Qosim Ali, Darvish Muhammad, Muzaffar Ali, Rustam Ali, Mir Said Ali, Maxmud Muzaxxib, shuningdek, Muhammad Murod Samarqandiy, Sa’di Buxoriy, Muhammad Nodir Samarqandiy, Ahmad Kalla va boshqalarining hayoti va faoliyati haqida to‘xtalishi o‘quvchilarni san’atga bo‘lgan qiziqishlarini yanada oshirishga yo‘l ochib beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. N. Vohidova. Sharq mutafakkirlarining ta’limiy-axloqiy qarashlari. Oliy ta’lim. 2008. 8-son.
2. S. Bulatov. O‘zbek xalq amaliy bezak san’ati. – T.: 1991.
3. Sh. K. Shoyoqubov. Zamonaviy O‘zbekiston miniatyurasi. – T:. “O‘zbekiston” nashriyoti, 2006.
4. N. Jumaboyev. Sharq miniatyura san’atining estetik tarbiyadagi o‘rni. “Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali. 1-son. 2022. https://scienceproblems.uz/index.php/journal/article/view/46.
5. V. Qo‘chqorov. Ma’naviyat va milliy o‘zlikni anglash. – T.: Akademiya, 2008.
6. O. Usmonov, A. Madrahimov. Kamoliddin Behzod. – T.: 2000.
7. N. Jumaboyev, Kamoliddin Behzodning sharqona tasviriy san’at uslubi va asarlari tahlili . “Oriental Art and Culture” ilmiy-uslubiy jurnali. 3-son. 2020. https://cyberleninka.ru/article/n/kamoliddin-be-zodning-shar-ona-tasviriy-sanat-uslubi-va-asarlari-ta-lili/viewer.
8. N. Jumaboyev. Sharq mutafakkirlarining ta’limiy-tarbiyaviy ilmiy merosini o‘rganishning zaruriyati. “UzBridge” elektron ilmiy-ommabop jurnali. 1-son. 2022. https://uzbridge.eyuf.uz/maqolalar/Jumaboev_N_2022_1_son.pdf.
9. R. Hasanov. Maktabda tasviriy san’atni o‘qitish metodikasi. – T.: 2004.
10. Behzod Kamoliddin. A. Farg‘oniy nomidagi Farg‘ona viloyat axborot-kutubxona markazi. http://ferlibrary.uz/bezod_kamoliddin
11. B. To‘rayev., A. Boboyev. Fan taraqqiyotida movarounnahrlik ulamolarning o‘rni. – T.: Imom Buxoriy xalqaro ilmiy tadqiqot markazi. https://www.bukhari.uz/?p=18379
12. O‘zbekiston Badiiy Akademiyasi “San’at” jurnali. 5-son. 2010.
13. O. Usmonov. Kamoliddin Behzod va uning naqqoshlik maktabi. – T: “Fan”, 1977.

PROVIDING KNOWLEDGE TO STUDENTS IN SPECIALIZED EDUCATIONAL INSTITUTIONS THROUGH INTERNATIONAL EDUCATIONAL PROGRAMS

Khojamova Gulsevar Abdullajanovna, 2nd stage student of Andijan State Pedagogical Institute.
e-mail: gulsevarxojamova@gmail.com

Abstract. In this article, in addition to the study of advanced foreign experiences in order to improve the quality and efficiency of education implemented in the innovative development of our country, the introduction of international standard requirements and the determination of the talent of primary school students, in the lesson International assessment of issues related to the organization of work with students who do not master and cannot master, develop programs for individual engagement with students with a loose mastery level and apply it to the field of education I tried to approach from the point of view of systems and their implementation in our country. In the article, educational technologies that serve to increase the activity of low-achieving students in the process of primary education, to create an opportunity for them to catch up with their peers, to form and develop knowledge, skills, skills and competencies in students practical application experiences are presented in an integral connection with the international PIRLS evaluation system.

Keywords: system, educational standards, individuality, gap, personal qualities, intellectual development, inability, efficiency, skill, psychological world, indicator, success, quarter, didactic, method, task educational material, cooperative work, educational processes, educational results, general potentials, final control, encouragement, positive motivation.

ОБУЧЕНИЕ СТУДЕНТОВ В СПЕЦИАЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ ПО МЕЖДУНАРОДНЫМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМ ПРОГРАММАМ

Аннотация. В данной статье помимо изучения передового зарубежного опыта в целях повышения качества и эффективности образования реализуется инновационное развитие нашей страны, внедрение требований международного стандарта и определение одаренности учащихся начальных классов, в к международной оценке вопросов, связанных с организацией работы со студентами, которые не овладевают и не могут освоить, разработать программы индивидуальной работы со студентами с неустойчивым уровнем овладения и

применить ее к сфере образования я попытался подойти с точки зрения взгляд на системы и их внедрение в нашей стране. В статье рассмотрены образовательные технологии, служащие для повышения активности слабоуспевающих учащихся в процессе начального обучения, создания им возможности догнать своих сверстников, формировать и развивать у учащихся знания, умения, навыки и компетенции. практический опыт применения представлен в неразрывной связи с международной системой оценки PIRLS.

Ключевые слова: система, образовательные стандарты, индивидуальность, пробел, личностные качества, интеллектуальное развитие, неспособность, эффективность, мастерство, психологический мир, показатель, успешность, четверть, дидактика, метод, задание, учебный материал, совместная работа, образовательные процессы, образовательные результаты, общие потенциалы, итоговый контроль, поощрение, положительная мотивация.

XALQARO TA’LIM DASTURLARI ORQALI UMUMTA’LIM MUASSASALARIDA O‘QUVCHILARGA TA’LIM BERISH.

Annotatsiya. Ushbu maqolada, mamlakatimizning innovatsion rivojlanishida amalga oshirilayotgan ta’lim sifati va samaradorligini oshirish bo‘yicha asosiy masalalar yoritilgan bo‘lib, xalqaro standartlar talablarini joriy etish hamda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining iqtidorini aniqlash maqsadida ilg‘or xorijiy tajribalarni o‘rganish bilan bir qatorda, darsda o‘zlashtirmagan va o‘zlashtira olmaydigan o‘quvchilar bilan ishlashni tashkil etish masalalarini xalqaro baholash, o‘zlashtirish darajasi past bo‘lgan o‘quvchilar bilan individual shug‘ullanish dasturlarini ishlab chiqish va uni ta’lim sohasiga tatbiq etish, tizimlar nuqtai nazaridan ularni mamlakatimizda joriy etish omillariga alohida e’tibor berildi. Maqolada boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘zlashtirishi past o‘quvchilarning faolligini oshirish, ularning o‘z tengdoshlariga yetib olish imkoniyatini yaratish, o‘quvchilarda bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirish hamda rivojlantirishga xizmat qiluvchi ta’lim texnologiyalarini amaliy qo‘llash tajribalari xalqaro PIRLS baholash tizimi bilan uzviy bog‘liq holda taqdim etilgan..

Kalit so‘zlar: tizim, ta'lim standartlari, individuallik, bo‘shliq, shaxsiy fazilatlar, intellektual rivojlanish, qobiliyatsizlik, samaradorlik, mahorat, psixologik dunyo, ko‘rsatkich, muvaffaqiyat, chorak, didaktik metod, vazifa, o‘quv materiali, hamkorlikda ishlash, o‘quv jarayonlari, ta’lim natijalari, umumiy. potentsiallar, yakuniy nazorat, rag‘batlantirish, ijobiy motivatsiya.

Introduction: After our country gained independence, great importance was attached to the fundamental reform of the education system. The 20th century of human history has passed and we have entered the 21st century. The positive change that took place in the last century was that the development of science rose to higher levels, great success was achieved in the field of education, every aspect of the education field It is no exaggeration to say that the major changes taking place in one direction have become an important factor and opportunity for reaching higher positions not only for the society, but also for the state. Many years of experience

show that it is necessary for everyone, that is, all members of society, to be involved in education. In this regard, the words of the President of the Republic of Uzbekistan, Shavkat Mirziyoyev, should always become a slogan: On the basis of the action strategy, large-scale changes are being implemented in all areas. The success of these reforms, our country's rightful place among the developed and modern countries in the world, is first of all linked to the development of science and education, and our ability to compete on a global scale in this regard..." [1].

In fact, improving the quality of education and ensuring the harmonization of education with the international assessment systems of the modern era is the most pressing issue facing pedagogues today. For this purpose, pedagogues working in educational institutions, especially elementary school teachers, attach great importance to the development of students' knowledge and their worldview in accordance with the times by bringing the spirit of the new age and a new breath to the lessons.

The implementation of innovations such as the international evaluation system "PIRLS", it is important for pedagogues to exchange experience and work together on the application of new pedagogical innovative technologies. The knowledge gained in the primary class serves as a foundation for the next level. At this time, whatever subject the child is interested in, it will be easy for him to learn this subject. The role of primary education and the subjects in it is also important in choosing a profession of the child in the future. Getting the student interested in science requires a lot of skill from the teacher. Some children in the primary school have a lower level of mastery than 30-40% of the students in the class. When working with students with a low level of mastery, taking into account the personal qualities of the student is important for their development.

International assessment systems, which are developed and put into practice as a result of high pedagogical factors in today's developed period, at the same time serve as a practical experience for free assimilating students. The immediate main task of pedagogues working in primary school is to work individually with students whose learning level in the class or group is lower than the learning level of students who study well, and during the day and week. It consists of regular monitoring, analysis and continuous control of the student's educational activity. "The use of five general directions of pedagogical technologies is justified when working with children who have difficulty adapting to school, who have lost interest in learning for various reasons, or who are more talented in practical issues than in scientific research. These are child-centered education, interactive and modern methods of teaching, didactic game, cooperative learning, and problem-based learning technologies" [2]. Achievements in the fields of science, technology, production and technology require the creation of new generation textbooks for educational institutions operating at all stages of the continuous education system.

Literature review: What are some ways to work with struggling students?

The duties of the head of the class in working with free mastering students are as follows:

1. Using spreadsheets, to determine which topics students are unable to master during the quarter and which students these are.

2. When it is determined that the teacher’s experience is not enough for students to master the topics very low, to provide them with methodical support, to attach experienced pedagogues according to the recommendation of subject teachers or method association.

3. Development of a plan based on the identified reason of the student.

4. Entering the list of students in the "Extra Training Journal" and ensuring that it is carried out.

5. Call the student’s parents and work together. (in the case of the cause, that is, if it depends on the family).

6. Reasonable organization of "class monitoring".

7. Attach to students who learn well.

Teaching independent reading is the most effective way to work with slow learners. Teaching slow learners to work independently is effective. Independent activity makes a person alert and responsive. This activity should be developed in harmony with the education of young schoolchildren. For this, first of all, it is necessary to mentally prepare students for independent activities, to instill confidence in them that they can do something and do it well.

“Types of independent work, first of all, should be carefully thought out by the teacher, directed to the educational goal and continuous. In this, the opportunity of each student should be taken into account, age characteristics, interests should not be neglected. One of the conditions for the mental development of students is to complete tasks by "remembering". In this case, special attention is paid to the ability to define the plan and choose the work method while understanding (imagining) the purpose of the work to be performed, to be able to independently find the mistakes made and to correct them» [3] It is useful to choose convenient methods, ask guiding questions, and recommend key words so that students can complete tasks quickly and correctly.

Research methodology: It is natural that students have difficulties in performing independent work with quality. Because their imagination is still bright and their vocabulary is not enough. Experiments show that children think faster when they work under the guidance of a teacher. In order not to get used to this situation, it is necessary to encourage them to think more independently. In order to attract the attention of students, mention the events in the text: "Why did it happen?", "How do you think it should have been?" by asking questions like, approving his opinion, "if you think again, you will find", "very good", "very good!" it is useful to use encouraging words such as.

If the child is satisfied with the first independent work, his interests will increase and he will start to do new types of work. The results of independent work should always be checked. Verification can be oral or written. Before writing, the child thinks, summarizes his thoughts verbally, and then begins to write them. He tries to express his opinion, make an observation about a question or issue that has been

allowed. This process appears and is strengthened on the basis of (verbal) speech. For example, a student thinks before expressing his thoughts in writing. In a whisper, he talks about the names on his own (in pedagogy, this asset is considered active). The first forms of essay writing begin with such works. The child reads the text, analyzes it orally, comes up with titles, and plans what pictures to make.

Analysis and results: Based on the observations, we can say that during the period of primary education, reading activities take the place of playing activities. Studying becomes a child's duty and social duty. "In the process of studying, he learns the skills of keeping his textbooks and school supplies in order, getting up on time, going to school at the appointed time, and completing homework assignments. The student becomes more and more responsible. Knowledge increases the child's level, ensures mental development, affects the growth of intuition and will» [4] However, even during this period, the child's attention is still unstable. In the elementary school, changes occur in the student's memory. Starting from the first grade, the student voluntarily remembers most of the educational material during the educational process. At the same time, he should always control himself. As a result, the student's memory improves and his thinking grows. 7-8-year-old children's thinking is still concrete. They only think about what they perceive or imagine. The first manifestations of logical thinking begin to form.

In the third and fourth grades, students also learn some concepts related to scientific knowledge. During this period, emotional experiences occur in the psyche of students. Elementary school students develop interest in a subject or lesson. They realize that education is a duty. A high assessment of the student's work during the lesson gives rise to emotional experiences such as mental refreshment, joy, and pride in the students. However, there are also students who are lagging behind in subjects and whose mastery is low. It is necessary for each elementary school teacher to conduct separate work with these students and identify their shortcomings in time and find a solution as possible. Therefore, a primary education teacher must be mature, sharp, diplomat, a master of his profession, a person with intellectual potential.

In primary grades, it is important to protect students from stress and various psychological influences, and to strengthen their knowledge through interesting games. The teacher's use of games that encourage students to be smart and quick and to express their thoughts correctly and clearly gives effective results.

The system of activities for the prevention of idle learning allows each student to comprehensively develop all the main components of real learning opportunities, that is, to simultaneously develop the intellectual, willful, emotional spheres of a person, his education and upbringing. should be aimed at providing, developing a positive attitude to study and to the team, forming his ability to work. Underestimating the importance of the formation of one of the real learning opportunities for the student has a negative impact on the integrity of the system. As a result, it does not lead to the successful prevention of free learning. Such a comprehensive approach can be implemented only when the school, class, group and educational activities are carried out together.

Based on the above considerations, we came to the following conclusion:

1. The evaluation assigned to a student who is a passive learner affects the formation of his personality.

2. Praising even a small success of a self-absorbing student in front of everyone, a little high evaluation, encourages him to new successes.

3. Many teachers think that parents are more to blame for the emergence of free learning. So, the fact that parents do not take care of their children at home, do not control them, and do not consolidate the learned topics in homework is a sufficient factor that causes malabsorption.

4. The emergence of free learning in primary grades is related to the insufficient development of the child's mental processes.

5. Idle mastery. Pupils have a hard time distinguishing important signs between things and events, summarizing objects into one common group.

6. Attention, memory, and thinking are difficult to develop in students who are free to learn, and such students feel the need for individual training.

7. One of the factors that cause idle learning is that the child is not psychologically ready to study at school.

8. Pupils of empty learning do not have positive learning motivation. It is known that the main component of psychological preparation is motivational preparation.

9. It is possible to eliminate idle learning by developing the knowledge processes of students who learn in a specially organized training.

10. The cooperation of the student, psychologist and parents is an important factor in eliminating idle learning.

Conclusion: "Parents and teachers should work with low-achieving students to psychologically study their interests and take additional measures to increase their interest in science. It is necessary for teachers and parents to ensure that the child grows up to be educated and intelligent, but at the same time, if there is no control and support from them, a number of problems and deficiencies will occur in the formation of the student. possible Long-term research shows that teachers and parents play an important role in the development of a child's mental potential"[5]. Teachers sometimes reprimand parents in front of the child, always to no avail, and parents, in turn, accuse teachers of incompetence in front of students; teachers themselves do not always see a way out of the existing conflict situation. The main tasks of the Pedagogical Council are focused on the following situations:

- systematization of theoretical knowledge on the subject.
- psychological-pedagogical diagnosis of poor students.
- to determine the main reasons and measures to prevent academic failure of schoolchildren.
- to determine methods, forms and methods of solving the problem of academic failure that occurs at different stages of educational activity.
- In the next stages, the teacher is obliged to report to the head of the class or directly to the student's parents about the decrease in the student's activity.
- the teacher should not lower the student's grade for his bad behavior in class, using other methods of influencing the student (persuasion, interview with a psychologist and social pedagogue)

- the science teacher is obliged to give a quarter before the end of the term, and a week before the end of the term, he determines the student's learning and his grades.

Conclusion: I start working with students individually at the beginning of the school year. And I only give lessons after the lesson when the student has missed a lot or does not understand the material. If the student did not fulfill the task conscientiously, I demand to do it again, sometimes I leave it after the lessons. In other cases, I work with each lagging student individually. I practice keeping a notebook for extra work. Depending on the nature of the mistakes, I put a card with a task written on it in the student's notebook. In order not to overload students with work, you should not give several cards at the same time. Students willingly work on their mistakes with the help of cards - assignments. Each independent work on the correction of errors is checked by the teacher and must be evaluated in the journal along with the grades for the control sheets.

References

1. I. A. Karimov. "Uzbekistan's own perspective and development path", - Tashkent, "Uzbekiston" publishing house, 1994.
2. T. Madumarov, M. Kamoldinov "Fundamentals of innovative pedagogical technology and its application in the educational process", - Tashkent, "Talqin" publishing house, 2012.
3. A. Sh. Daliyev, B. J. Boltayev, "Using a computer at school", - Tashkent, "Teacher" publishing house, 1995.
4. Hasanboyev J., Torakulov H. Pedagogy. – Tashkent. 2020.
5. Mirziyoyev Sh. M. We will resolutely continue our path of national development and raise it to a new level. - T.: "Uzbekistan" 2017, - P. 31.

A SYNERGETIC APPROACH TO ENSURING THE COMPETENCE OF FUTURE ENGLISH LEARNERS

Kuvandikova Nilufar Oblokulovna, Senior lecturer at academic lyceum of Samarkand State Medical University.
e-mail: quvandikov@rambler.ru

Abstract. Learning a foreign language is a very important issue in the formation of the III-Renaissance proposed by the leader of our country. As President Sh. M. Mirziyoev declared, learning a foreign language is a priority issue in forming so-called society. From this point of view, it is important to use the basic concepts of synergetic in ensuring the creativity of future English language teachers [5]. In this article, we have taken as a basis a synergetic approach to ensure the competence of future English language teachers. In the 70s of the 20th century, German scientist G. Haken and Belgian scientist, Nobel laureate I. Prigogine introduced a new methodology to science. G. Haken proved his views with clear evidence in his books “Synergetics” [1], and I. Prigozhin “Order from chaos”[2], (“Poryadok iz khaosa”).

Keywords: synergetics, fluctuation, bifurcation, agglutination, paradigm, fusion**.**

BO‘LAJAK XORIJIY TIL O‘QITUVChILARINING KOMPITENTLIGINI OShIRIShDA SINERGETIK YONDOShUV

Annotatsiya. Davlatimiz rahbari tomonidan taklif qilingan III-Renesansning shakllanishida chet tilini o‘rganish g‘oyat muhim masala ekanligini Prezidentimiz Sh. Mirziyoyev shu sabablarga ko‘ra chet tilini o‘rganishni ustuvor masala deb e’lon qilganligi bejiz emas. Shu nuqtai nazardan bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining kreativligini ta’minlashda sinergetikaning asosiy tushunchalaridan foydalanish muhimdir [5]. Biz ushbu maqolada bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining kompetentligini ta’minlashda sinergetik yondashuvni asos qilib oldik. XX asrning 70 -yillarida nemis olimi I. Khaken va belgiyalik olim, Nobel mukofoti sovrindori I. Prigojin fanga yangi metodologiyani olib kirdi. G. Khaken o‘z qarashlarini “Sinergetika” [1], I. Prigojin esa “Xaosdan tartib” (“Poryadok iz xaosa”) nomli kitoblarida aniq dalillar bilan isbotlab bergan [2].

Kalit so‘zlar: synergetika, fluctuatsiya, bifurkatsiya, aglutinatsiya, paradigma, fuziya.

СИНЕРГЕТИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ОБЕСПЕЧЕНИЮ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ИЗУЧАЮЩИХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Аннатация. Изучение иностранного языка – очень важный вопрос в формировании III-Возрождения, предложенного лидером нашей страны. Как президент Ш. М. Мирзиёев заявил, что изучение иностранного языка является приоритетным вопросом формирования так называемого общества. С этой точки зрения важно использовать основные понятия синергетики в обеспечении творчества будущих учителей английского языка. [5]. В данной статье мы взяли за основу синергетический подход к обеспечению компетентности будущих учителей английского языка. В 70-х годах 20 века немецкий ученый Г. Хакен и бельгийский ученый, лауреат Нобелевской премии И. Пригожин ввели в науку новую методологию. Г. Хакен наглядно доказал свои взгляды в своих книгах «Синергетика» [1], а И. Пригожин «Порядок из хаоса» [2], («Порядок из хаоса»).

Ключевые слова: синергетика, флуктуация, бифуркация, агглютинация, парадигма, фьюжн.

Introduction. Today, in our country, to take the popularization of foreign language teaching to a new level and to organize systematic work for the development of the field, the formation and development of the professional competence of future foreign language learners in the education of the growing young generation is becoming the main demand of the day. Because the teacher's professional competence and the qualities reflected in it show that the shortcomings in the process of acquiring professional competence, being able to use the acquired competences in practice, and using this competence effectively to teach and attract students, means that the teacher has sufficient skills. The goal-oriented teacher's professional training presupposes the formation of integral personal characteristics that act as direct indicators of the professional development of the teacher, which can be described with sufficient completeness with the help of the concept of "professional competence". Because one of the main requirements of the present day is to make listeners to be able to have professional skills, to be creative and at the same time to be competitive which we can be assured that in the future it will deliver mature language specialists.

Methodology. Synergetic (from the Greek "senergeia" – "cooperation", - means "harmony") - the process of self-formation (organization) in complex systems in nature, at what stage of evolution chaos plays a positive role, the emergence of order from chaos, cases of deviation from regularity (fluctuation)), explores issues such as unstable and stable situations, linear and non-linear development, multiple alternatives of development [3].

From the point of view of synergetic, every state of the social system is a state of bifurcation. This can also be applied to the phenomenon of a language with a social nature, that is, a certain type does not live forever in any language, but certain

typological changes occur in each language as a result of historical development. An example of a situation of bifurcation in the language system is the point where the tendency of elements of one type to decrease and the other type to increase is observed in the language. For example, evidence shows that in Old English the fusion tendency prevailed, but in Modern English the agglutination tendency is increasing.

The emergence of various innovations in the typological signs of the Chinese, Mongolian and Arabic languages indicates that the development of these languages is in a state of bifurcation, and later it will pass to the stage of stable development - attraction.

Fluctuation is one of the main principles of synergetics, which means a departure from a steady state that can completely take over a system and completely change its order of existence. As an example of fluctuation in linguistics, we can cite the fact that synharmonism is almost disappearing in the material of the Uzbek language. Because synharmonism is considered a general phenomenon characteristic of Turkic languages, but this phenomenon is subject to fluctuations in the Uzbek language. Or, in Uzbek language, signs of a different type - the meeting of fusion processes is considered a deviation state-fluctuation in relation to the agglutination type. Many more such examples can be found in the language system.

Today, when thinking about economic synergetics and social synergetic, it is permissible to consider that the language system, which has a diverse nature, has its own “linguistic synergetic” (linguistic synergetic). In our opinion, linguistic synergetic [5] describes the general laws of self-formation in the language, the relationship between linguistic order and linguistic chaos, typological changes in the gradual development of the language, updates, processes of transition to another quality stage, bifurcation (the division of development into 2), polyfurcation (the branching of development into several directions), is a paradigm oriented to the interpretation based on the principles of attraction (stable state of self-attractive development, like magnetic poles), fluctuation (deviation from a stable state, deviation). It is called “language development based on the synergetic paradigm”, and it is scientifically based that the language development takes place according to the laws of the synergetic paradigm. Based on the synergetic paradigm in linguistics, V. Arshinov, Ya. Svirsky, B. Gyortzel, I. A. German, G. G. Scientists such as Moskalchuk conducted special studies. The manifestation of the synergetic paradigm in the language system can be justified by the following.

Language, as an open system, develops through continuous interaction in a social environment. Language develops historically. In the process of language development, it is possible to lose existing features, acquire new features, and create new structures that are radically different from the previous state. For example, signs of Indo-European languages 2-3 thousand years ago, complex morphology characterized by fusion, such as strong synthesizing tendencies are giving way to new structures, agglutination and analytical tendencies. This situation fluctuated based on the synergetic paradigm of languages as dissipative structures. Gradually, fluctuation affected the system of agreements and as a result, the mechanism of bifurcation was

activated, analytical forms took the place of inflectional devices, and agglutination began to take precedence over fusion.

It should be noted that the type of creole and pidgin languages (the process of creolization and pidginization) is formed under the influence of language contacts based on the synergetic paradigm. In this case, a new creole or pidgin language is formed according to the concept of dissipation (dissipate means “dispersion”, one of the main principles of synergetic, which means the emergence of a new structure from one structure). In the process of creolization, the language acquires a new typological system, on the basis of fluctuation, bifurcation, dissipation, the language moves from one order to another, in which the corporate influence of two or more languages becomes important. But it should be emphasized that it is impossible to predict when the process of transition to a new level of quality will occur.

In the history of linguistics, there are different views on the evolutionary development and dynamics of language. Initially, in the 11th century, three development phases - amorphous - agglutinative - flective stages are shown. By the 20th century, it was determined that the stadial development of languages takes place in the form of inflection - agglutination - amorphism. If this issue is approached from the point of view of the synergetic paradigm, some of its problematic aspects will be solved. Considering the development of linguistic types as a “linear” direction from simple to complex, in our opinion, is considered a one-sided approach. If we observe the changes in linguistic types, it becomes clear that they have a “non-linear” development trajectory. This condition can be compared to a curved sinusoid, gradually it develops according to the dynamics of a “curve”. Fusion linguistic type is considered a priority for Turkish languages, especially Uzbek, but this instability is not insignificant for the language system. Because in the linguistic synergetic paradigm, such facultative processes, unstable situations are considered to be of great importance, they can be positively evaluated as creating a basis for the formation of new order and structures. In this regard, E. N. Knyazeva writes: “Instability leads to radical updates in open systems”. In general, if there is no instability, then development is a burden. Restlessness means development, or in other words, progress is based on restlessness, random situations, fluctuations. In this sense, the linguistic types in the language are continuously changing from stable to unstable or vice versa.

The English language is at the point of bifurcation: fusion and agglutination is called a trend, in which the fusion language is tested and the places where agglutination is observed are analyzed on the example of the English language [4]. By analyzing agglutination in a fusion language and fusion in an agglutinative language, we aimed to prove from a practical point of view that languages have a polytypological character and that languages develop on the basis of a synergetic paradigm. In the later periods of language development, the process of strengthening of agglutinative-analytical signs is observed in English. This is also confirmed by factual data. In English, the agglutination type is active in the following places:

I. Agglutination in the process of water formation:

1. In noun-forming suffixes: -er, read/erqreader-ness, kind/nessqkindness; -hood; child/hood; -dom; king/domqkingdom; -ceiling; friend/shipqfriendship.

2. Adjectives in adjectives: -able; change/ableqchangable: al; form/alqformal; -ent: insist/entqinsistent: -ful: doubt/fullqdoubtful; -work: child/work; -less: hope/lessqhopeless: -ous; dangerous/ousqdangerous.

3. Verbal suffixes: -ly: fluent/lyqfluently; -wise: clock/wiseqclockwise; -ward: down/wardqdownward; home/wardqhomeward.

4. Verb-forming suffixes: en; deep/enqdeepen; trace; symbol/izeqsymbolize: modern/izeqmodernize; ideal/izeqidealize.

5. Prefixes: anti-: anti/freezeqantifreeze; bi-: bi/lingualqbilingual; co-: co/authorqc0-author; counter-:counter/attackqcounter-attack; dis-: dis/satisfactionqdissatisfaction; en-: en/richqenrich; hyper-: hyper/textqhypertext; inter-: inter/nationalqinternational; mis-: mis/understandqmisunderstand; non-: non/smokerqnonsmoker; over-: over/estimateqoverestimate ;poly-: poly/syllabicqpolysyllabic; post-: post/warqpostwar; pre-: pre/schoolqpreschool; re-: re/writeqrewrite; sub-: sub/wayqsubway; ultra-: ultra/violetqultraviolet; un-: un/doqundo; under-: under/linequnderline.

II. Agglutination in the forming process:

6. The plural form of nouns is formed by the agglutination method with the help of the suffix –s (-es), and only more nouns have the meaning of grammatical plural on the basis of fusion. In this case, the tendency of agglutination takes precedence over fusion: book/sqbooks; like dayQsqdays.

7. Genitive case: John’s car_John’s car.

8. Degree-forming additions in adjectives and adverbs formants -er and -est: strong/erqstrongest, clean/estqcleanest.

9. Number generating formants: four/teenqfourteen, seven/tyqseventy.

10. In the verbs, the third person singular form of the present simple tense (Present Simple Tense) suffix –s (es): read/sqreads, discuss/esqdiscusses.

11. Continuous tense form of verbs: read/ingqreading, sing/ingqsinging.

12. In English, the past tense form of regular verbs is agglutinated based on the tendency of agglutination. It should be noted separately that the main part of the verbs in the English lexicon is the main part of the correct verbs, and the incorrect verbs are more than 250. Thus, in English, the tendency of agglutination is more important than fusion in forming the past tense form of verbs. The Oxford Dictionary Thesaurus & Word power Guide, published in 2007, lists 271 irregular verbs. 140 of them are fused verbs in their pure state, 87 are incorrect verbs resulting from reduplication of fused verbs based on the method of prefixation (based on the addition of prefixes such as for-, mis-, out-, re-, un- to some of the 140 verbs), Some of the 44 are irregular verbs, some of which have been changed by the suppletive method, some of them have been combined on the basis of agglutination, and some have not been changed at all. So, in English, agglutination is more dominant than fusion tendency.

Summary.

1. Synergetics as a new paradigm of science explains the mysterious world, where laws such as dissipation, bifurcation, fluctuation, nonlinear development, coevolution explain the reasons for the existence and development of complex systems, in particular, the language system. In any language, the observation of other linguistic types along with the dominant linguistic type means “synergetics” in the language. After all, synergetics means the Greek synergeia – “cooperation”, “harmony”. It seems that every language develops on the basis of positive "cooperation" of several types.

2. As a result of the spread of various linguistic and non-linguistic influences in the language, new signs, morphological and syntactic structures appear. In particular, the presence of elements of fusion in Turkish languages, the meeting of agglutination and analytical tendencies in Indo-European languages, the development of the tendency of agglutination side by side with isolation in Chinese and Vietnamese languages, the formation of creole and pidgin languages as a result of the corporate influence of two or more languages are evidences that the language is a dissipative system., shows that it develops on the basis of a synergistic paradigm for the calculation of various effects. It can be called a unique linguasynergetic paradigm.

3. The stadial development of linguistic types in the language has a “non-linear” development trajectory, that is, one linguistic type dominates for a certain time, in the course of historical development, it develops according to the “curved line” dynamics based on the laws of fluctuation, bifurcation, and polyfurcation of synergetics. In a certain period of time, the former dominant linguistic type is replaced by a facultative linguistic type, and later this type also gives way to another linguistic type. In this way, linguistic types have a development trajectory based on the main principles of the synergetic paradigm, such as stability-instability, priority-disorder, order-disorder.

4. From the point of view of the synergetic paradigm, the morphological structure and typological signs of languages are not criteria that indicate the level of people’s thinking, worldview and rational development. In the history of religion, peoples who speak a language with a dominant linguistic type have created a high civilization and culture. An attempt to prove the “cultural decline” at a certain stage of history on the basis of typological characteristics of languages is considered a non-scientific (quasi-science, pseudo-science) approach to the issue.

5. Today, synergetics should fulfill the function of “metascience” (Greek meta- “after”, “after all sciences”), its laws have gained universality, and all sciences consider it “theirs” and use them. American scientist T. Kun wrote in his work “Structure of scientific revolution” (“Scientific revolution structure”) that the revolution in science is measured by the change of the approach to the phenomenon and the renewal of the paradigm. In this sense, synergetics can be accepted as a scientific paradigm of the 20th-21st centuries as a methodological basis for almost all scientific fields, as well as linguistics.

References

1. Хакен. Г Синергетика: Иерархии неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах: Пер. с анг.- М.: Мир, 1985. - 23 с.

2. Николис Г., Пригожин И. Познание сложного. Введение: Пер. с анг. – М.: Мир, 1990. -344с.

3. Knyazeva E. N., Kurdyumov S. P. Synergetics of Osvania. Synergetic behavior. – Moscow: KomKniga, 2005. – 240 p.

4. Rakhimov A. U. Researching the linguistic type of fusion based on a quantitative and synergistic approach (in the example of the Uzbek language) – Tashkent.: 2009. 8 pages (Study of fusion language type on the basis of quantitative and synergetic approach (on the example of Uzbek language).

5. Safarov Sh. Language theory and lingvomethodology. – Tashkent: 2015. (Language theory and lingvomethodology).

6. Khakimova D. H. Professional competence of the foreign language teacher.https // cyberleninka.ru article professional-compet.

MUSIQA TERMINLARINING SEMANTIK VA TARIXIY-ETIMOLOGIK XUSUSIYATLARI

Qazaqova Nozima Abdulboqiyevna, NamDU katta o‘qituvchisi, PhD
Musaboyeva Zulxumor Baxtiyorovna, NamDU magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada musiqa terminlarining tarixiy-etimologik xususiyatlari tahlil qilinadi. Terminlarning semantik jihatlari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: semantik maydon, termin, tarixiy-etimologik qatlam, uslub, tur, janr, tushuncha maydoni, turkiy xalqlar.

СЕМАНТИЧЕСКИЕ И ИСТОРИКО-ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ МУЗЫКАЛЬНЫХ ТЕРМИНОВ

Аннотация. В данной статье анализируются историко-этимологические особенности музыкальных терминов. Освещаются семантические аспекты терминов.

Ключевые слова: семантическое поле, термин, историко-этимологический пласт, стиль, тип, жанр, понятийное поле, тюркские народы.

SEMANTICAL, HISTORICAL-ETYMOLOGYCAL FEATURES OF MUSIC TERMS

Abstract. This article analyzes the historical and etymological features of musical terms. The semantic aspects of the terms are covered.

Keywords: semantic field, term, historical-etymological layer, style, type, genre, conceptual field, Turkic nations.

Kirish.

O‘zbek xalqi turkiy xalqlarning bir tarmog‘i, qadimiy tamaddunning bir qismi sifatida ming yillar davomida shakllanib, taraqqiy etib kelayotgan xalq sifatida tadrijiy takomillashuv yo‘lini bosib o‘tayotgan xalqlardandir. Xalqimiz asrlar osha dunyo madaniyati taraqqiyotiga salmoqli hissa qo‘shib kelmoqda. Ming yilliklar davomida xalqimiz jahon xalqlari bilan hamnafas tarzda bir qator ijtimoiy tuzumlarni boshidan kechirdi. Bir qator bosqinchiliklar qurboniga aylandi. Shuningdek, barcha xalqlar, millat va elatlar bilan hamkorlikda, ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy, madaniy, ma’naviy aloqadorlikda mamlakatimiz taraqqiy etib kelmoqda. Ayniqsa, bugungi globallashuv jarayonida barcha sohalarda jahon bilan integratsiya jarayoni kuchayib bormoqda. Shuningdek, san’at va madaniyat sohasida ham shu integratsiyani kuzatishimiz mumkin. Bu esa tilimizdagi musiqa san’ati leksikasida so‘nggi chorak

asr mobaynida sifat va miqdor o‘zgarishlarini yuzaga keltirdi. Masalan, zamonaviy san’at va madaniyat, musiqaning turli yo‘nalishlariga oid termin va so‘zlar tilimizga kirib keldi. Masalan, *rok, rep, jaz, orkestr, xor, trio, duet, mikrofon, reper, opera, saundtrek, kvinta, kvarta, pianino, fortepiano, estrada* kabi. Biroq xalqimizning asrlar osha sayqallanib kelgan musiqa san’ati o‘z o‘rnini yo‘qotgani yo‘q. Milliy musiqa san’atiga xos terminlar ham katta qatlamni tashkil etadi. Ayni vaqtda milliy o‘zligimizni anglash, madaniyatimizni har tomonlama rivojlantirish, xalqimiz, avvalo, yosh avlodimizni yuksak insoniy tuyg‘ular ruhida tarbiyalash, uning estetik didi va tafakkurini shakllantirishda maqom san’atining keng imkoniyatlaridan yetarlicha foydalanish, mazkur yo‘nalishda chuqur ilmiy-nazariy tadqiqotlar, o‘quv-uslubiy adabiyotlar yaratishda uning terminologiyasini o‘rganish muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, bugungi kunda “O‘zbek tilini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi” da nazarda tutilganidek, sohaviy lug‘atlarni yaratish dolzarb sanalayotgan davrda musiqa san’ati terminlarini jamlash va lingvistik tahlil qilish ham dolzarb masalalardan hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Ma’lumki, mamlakatimizda musiqaga e’tibor azal-azaldan mavjud. Musiqa va uning o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganish o‘tmishda *ilmi musiqiy* deb yuritilgan. Ilmi musiqiyning muammolar tizimi musiqaning kelib chiqishi, uning ijtimoiy, ma’naviy, tarbiyaviy ahamiyati, kuy turlari (alhon) va janrlari, nag’ma, bu’d, jins, jam, iyqo, intiloqot (intonatsiya), ta’lif (ijod, kompozitsiya), cholg’ushunoslik (sinoatil-olat) va boshqa masalalardan tarkib topib, ularni o‘rganishda riyoziyot, ilmi tabiiy, handasa, mantiq va boshqa fanlar qonun-qoidalari, isbot vositalari keng tatbiq etilgan [2]. 20-asrning boshlaridan ilmi musiqiy Yevropa va jahon musiqashunosligining ilg’or uslubiy tamoyillari bilan boyitilib, zamonaviy musiqa sharqshunosligining tarixiy, uslubiy negizi va tarkibiy qismi sifatida rivojlangan [2; 8].

O‘zbekistonda keng qamrovli musiqshunoslik 20-asrdan rivoj topa boshladi. Keyingi davrda o‘zbek musiqashunosligi, asosan, musiqa merosini keng miqyosda to‘plash va tadqiq qilish masalalariga oid yirik asarlar, tadqiqotlar, to‘plamlar yaratildi [4].

Musiqa terminlari tilshunoslik nuqtayi nazaridan dastlab Fitratning “O‘zbek klassik musiqasi va uning tarixi” asarida tahlil qilingan. Olim garchand oz oldiga musiqa terminlarini organishni emas umuman musiqa sanatini organishni maqsad qilgan bolsa ham, asarda koplab terminlarning etimologiyasiga toxtalib otgan. Jumladan, olim tanbur, nay, qoshnay, qobiz, maqomning bir qator terminlari kelib chiqishi haqida fikr-mulohazalarini bayon qilib otadi [2].

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Tadqiqot mavzusini yoritishda tavsiflash, qiyoslash, zidlash, umumlashtirish, semasiologik va onomasiologik tahlil, uzviy tahlil, assotsiativ tahlil usullaridan foydalaniladi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Termin so‘zi lotincha terminus dan olingan bo‘lib, uning birinchi lug’aviy ma’nosi «chek, chegara»dir. Uning ikkinchi ma’nosi muayyan fan, texnika, san’at va boshqa sohalarga taalluqli bo‘lgan maxsus leksikani anglatadi. O‘zbek tiliga «termin» so‘zi XX asrning 40-50 yillarida kirib kelgan. Bu davrdan oldin «istiloh» va «atama» so‘zlaridan foydalanilgan [1, 24].

Termin tushunchasi nafaqat tilshunoslarni, balki turli soha mutaxassislarini qiziqtiradigan masaladir. Ularning har biri termin masalasiga o‘z sohalaridan kelib chiqqan holda yondashadilar va bu narsa pirovardida terminning umumiy ta’rifini qabul qilish masalasini yechishga monelik qiladi. Zero, termin tilning qonun-qoidasi jihatidan tilshunoslikning, ifodalagan tushunchasi jihatidan turli sohalar ob’ekti hisoblanadi.

Tildagi lugaviy birliklar, shu jumladan musiqaga oid terminlar ham oz mavzu guruhlariga kora semantik maydonni tashkil qiladi. Malum bir arxisema (umumiy sema) asosida birlashuvchi soz va iboralar majmuiga semantik yoki tushuncha maydoni deyiladi. Ozbek tiliga musiqa semantik maydoni doirasida milliy musiqa sanati terminlari alohida mavzuiy guruhni tashkil etadi. Ozbek tilining milliy musiqa sanati terminologiyasi tarkibiga milliy musiqa sanatiga xos cholgular, kuy va qoshiqlar bilan, ularni ijro etish bilan bogliq leksemalar, shuningdek, maqomchilikka oid leksemalar kiradi. Masalan, *rubob, dutor, doirachi, sozanda, xonanda, tor, kosaxona, kuy* kabi.

Musiqa inson madaniyatida va jamoaviy hayotda o‘ziga xos o‘ringa egadir. U dam olish va ko‘ngil ochish paytlari, turli marosim, bayram, bazm va sayillar, diniy va rasmiy tadbirlar, ommaviy va harbiy yurishlar, sport mashqlari va mehnat jarayonida muayyan vazifalar bajaradi. Shuning uchun musiqa asarlari o‘z mazmuniga muvofiq holda bir nechta uslub, tur va janr guruhlariga ajratiladi va shunga xos terminologiya yuzaga kelgan. Buni quyidagicha aks ettirish mumkin:

Maishiy va boshqa sharoitlar bilan bog‘liq janrlar nomlari	**Estetik ta’sir ko‘rsatishni aks ettiruvchi terminlar**
Alla, zikr, marsiya, sarbozcha, vals, marsh, polka	*Ashula, cholg‘u, kuy, maqom yo‘llari, konsert, romans, ariya, balet, qo‘shiq*
Diniy musiqa, yoshlar musiqasi, maishiy musiqa, ommaviy musiqa, harbiy musiqa, kamer musiqa, xor musiqasi	

Terminlar tarixiy-etimologik jihatdan o‘z qatlam va o‘zlashma qatlamga ajratiladi. O‘z qatlamga oid terminlar qadimiy bo‘lib, o‘z ichki imkoniyatlarimiz asosida yuzaga kelgan. Masalan: *aytim, aytim yo‘li, alla, alyor, qo‘shiq, kuy, lapar* kabi.

O‘zbek adabiy tilidagi musiqaga oid leksikaning juda katta qismini o‘zlashma qatlamga mansub lug‘aviy birliklar tashkil etadi.

O‘zlashtirish – bir tildan ikkinchi tilga ma’lum til elementlarining ko‘chishi, kirishidir. O‘zbek tiliga arab, fors-tojik va yevropa tillaridan anchagina musiqiy terminlar o‘zlashtirilgan.

O‘zbek tilidagi musiqaga oid o‘zlashma terminlarni 3 guruhga bo‘lish mumkin:

1. O‘zbek tiliga arab tilidan tilidan o‘zlashgan musiqa terminlari. *mug‘anniy, hofiz, maqom, mashshoq, avj, savt, xalfa* kabi.
2. O‘zbek tiliga fors-tojik tilidan o‘zlashgan musiqa terminlari: *dutor, sato, tor, harrak, dugoh, segoh, tarona, sozanda, navozanda, saraxbor, suvora, mavrigi* kabi.

3. Yevropa tillaridan o‘zlashgan musiqa terminlari: *akapella, akkordeon, akustika, alt, artikulyatsiya, arfa, balet, opera, simfoniya, pianino, gitara, xor* kabi.

Arab tilidan o‘zbek tiliga kasb-hunar nomlarining o‘zlashtirilishida quyidagi omillar yetakchi sabab bo‘lgan:

1. Arablar istilosi.
2. Islom dinining keng tarqalishi.
3. Arab yozuvining qo‘llana boshlaganligi.
4. Madrasalarda arab tilining o‘qitilishi.
5. Turkiy-arab ikki tilliligining tarkib topganligi.
6. Olimu suqarolarning arab tilida ijod qilganligi va boshqalar.

Arab tilidan musiqaga oid terminlarning o‘zlashtirilishi o‘tmishda faol bo‘lgan, hozir esa bu jarayon deyarli to‘xtagan.

Fors-tojik tilidan o‘zbek tiliga kasb-hunar nomlarining o‘zlashtirilishida quyidagi omillar yetakchi sabab bo‘lgan:

1. O‘zbek va tojik xalqlarining qadimdan bir hududda, bir xil ijtimoiy tuzum, iqtisodiy va madaniy-ma’naviy muhitda yashab kelayotganligi.
2. O‘zbek-tojik va tojik-o‘zbek ikki tilligining keng tarqalganligi.
3. Tojik va fors tillarida ijod qilish an’analarining uzoq yillar davom etganligi.
4. Qo‘qon xonligi va Buxoro amirligida tojik tilining alohida mavqega ega bo‘lganligi.
5. Adabiyot, san’at, madaniyat, urf-odatdagi mushtaraklik va boshqalar [7, 191].

Quyida ayrim fors-tojikcha o‘zlashma leksemalarni tahlil qilib o‘tamiz.

Suvora. Xorazmda “Suvora” nomi bilan ma’lum va mashhur ashula turkumlari mavjuddir. Suvora so‘zi fors – tojikcha bo‘lib, “otliq” ma’nosini bildiradi. Xorazmda suvora ashula yo‘llarining ikki turkumi mashhur bo‘lib, ular bilan bog‘liq bir qator onomastic birliklar ham yuzaga kelgan: *Savti Suvora I, Savti Suvora II, Savti Suvora III, Chapandozi Suvora, Yakparda Suvora, Hushparda Suvora, Kajhang Suvora* kabi.

Xonanda oti *“kuyla”* ma’nosini anglatadigan tojikcha *xondan* fe’lining xon hozirgi zamon asosidan *–anda* qo‘shimchasi bilan hosil qilingan hozirgi zamon sifatdoshi shakliga teng bo‘lib, *“ashulachi”* ma’nosini anglatadi [9, 242].

Musiqaga oid ayrim terminlarning yuzaga kelishida metafora asos bo‘ladi. Masalan, *avj, quloq, harrak, kosa, dasta, hofiz, g‘ajirnay* kabi.

Xulosa va takliflar. Musiqa san’ati bilan bog‘liq terminlar tilimizda alohida semantic maydonni tashkil etadi. Ular tarixiy-etimologik jihatdan rang-barang bo‘lib, o‘z qatlamga oid terminlar ancha qadimiy. Musiqaga oid terminlarni jamlash va tahlil qilish tilimizning milliy-madaniy xususiyatlarini ochib berishga ham xizmat qiladi. Chunki musiqa milliy xususiyatlarni aks ettiruvchi manbalardan biri sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Аҳадова М. Терминми, атамами, истилоҳ? // Филология масалалари. – Тошкент, 2007. -№ 4. – Б. 24-27.

2. А. Фитрат. Ўзбек классик мусиқаси ва унинг тарихи. –Toshkent, 1993.
3. Ўзбек халқ мусиқаси. 1-9-жildлар. – Toshkent, 1955-66;
4. Ражабов И. Мақомлар масаласига доip, Toshkent, 1963;
5. Кароматов Ф. Ўзбек халқ мусиқаси мероси. 1-2-жildlar. – Toshkent, 1978-83;
6. Кароматов Ф. Ўзбек чолғу мусиқаси. – Toshkent, 1972.
7. Жамолхонов Ҳ. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Тошкент: Талқин, 2005. – Б. 191.
8. O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. – B. 856. www.ziyouz.com
9. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати.– Тошкент: Университет, 2003. 3-ж. -Б. 242.

BO‘LAJAK TASVIRIY SAN’AT O‘QITUVCHILARINING METODIK TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISHNING DOLZARB MASALALARI

Xayrov Rasim Zolimxon o‘g‘li, p.f.b.d., dotsent Guliston davlat pedagogika instituti.
e-mail: xayrov@mail.ru

Annotatsiya. Maqolada bo‘lajak tasviriy san’at o‘qituvchilarni metodik tayyorlash nazariyasi va uning o‘ziga xos xususiyatlari tahlil qilinib, mazkur masalaga doir metodik tavsiyalar taqdim etilgan. Maqolada metodik tayyorgarlikning maqsadi, vazifalari, ahamiyati ko‘rsatilgan. Bo‘lajak tasviriy san’at o‘qituvchilarning metodik tayyorgarligini shakllantirish modeli bosqichlari, o‘quv jarayonida fanlar integratsiyasidan foydalanish zarurligi ilmiy asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: metodik, mutaxassislik, o‘qituvchi, metodika, talaba, tasviriy san’at, model, integrativ, ta’lim, tarbiya, kredit.

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕТОДИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА

Аннотация. В статье проанализирована теория методической подготовки будущих учителей изобразительного искусства и ее особенности, представлены методические рекомендации по данному вопросу. В статье изложены цель, задачи, значение методической подготовки. Дается научное обоснование этапов формирования модели методической подготовки будущих учителей изобразительного искусства, необходимости использования интеграции предметов в учебном процессе.

Ключевые слова: методический, специальность, учитель, методика, студент, изобразительное искусство, модель, интегративный, образование, воспитание, кредит.

TOPICAL ISSUES OF IMPROVING THE METHODOLOGICAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS OF FINE ARTS

Abstract. The article analyzes the theory of methodological training of future teachers of fine arts and its features, presents methodological recommendations on this issue. The article outlines the purpose, objectives, and significance of methodological training. The scientific substantiation of the stages of the formation

of the model of methodological training of future teachers of fine arts, the need to use the integration of subjects in the educational process is given.

Keywords: methodical, specialty, teacher, methodology, student, fine art, model, integrative, education, upbringing, credit.

Kirish.

Mamlakatimizda ta’lim sohasini rivojlantirish, jahon miqyosidagi ilg‘or va amaliyotda o‘zini oqlagan, talabaning faolligiga asoslangan metodlarni qo‘llab-quvvatlash masalalariga davlatimiz tomonidan ustuvor ahamiyat qaratib kelinmoqda. Shu ma’noda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8 oktyabrdagi PF-5847-sonli, O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasinida[1] “... o‘quv jarayonini amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga yo‘naltirish, bu borada o‘quv jarayoniga xalqaro ta’lim standartlariga asoslangan ilg‘or pedagogik texnologiyalar, o‘quv dasturlari va o‘quv-uslubiy materiallarni keng joriy etish” kabi ustuvor yo‘nalishlar belgilangan [1. 2-b.].

O‘qituvchining kasbiy tayyorgarligini metodik tayyorgarliksiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Pedagogika fanidagi metodik tayyorgarlik o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligining eng muhim qismi sifatida talqin etiladi, bu metodik faoliyatga tayyorgarlikni shakllantirishning doimiy boshqariladigan jarayoni va metodik tayyorgarlik kasbiy tayyorgarlikka nisbatan integrativ xususiyatga ega.

Tasviriy san’at o‘qituvchisining metodik tayyorgarligining bugungi kundagi mazmuni pedagogik jihatdan moslashtirilgan fanlar va tasviriy san’at asoslarini o‘rganadigan fanlar tashkil etadi. Bu bo‘lajak tasviriy san’at o‘qituvchisining ta’lim mazmunida o‘quvchilarning tasviriy faoliyatlari, tasvirlash mahorati va qobiliyatlarini rivojlantirish yo‘nalishi bo‘yicha bilim berish va dastlabki tasviriy savodxonlikni shakllantirishga qaratilgan.

Adabiyotlar tahlili

Oliy ta’lim muassasalarida malakali mutaxassislarni tayyorlashda metodik tayyorgarlik tamoyili muhim o‘rinni egallaydi. Bo‘lajak tasviriy san’at o‘qituvchilarini tayyorlashda B. M. Nemenskiy, Z. N. Novlyanskaya, N. N. Rostovtsev. L. B. Ro‘lova, E. V. Shoroxov, M. V. Dolgix, G. S. Fedkov kabi pedagog-olimlar shug‘ullanishgan [6. 15-b.]. Respublikamizda tasviriy san’at o‘qituvchilarini tayyorlashda R. Xasanov, B. Oripov, S. Bulatov, A. Sulaymanov, B. Boymetov, S. Abdirasilov, U. Nurtoev, N. Oydinov, oxirgi yillarda bo‘lajak tasviriy san’at o‘qituvchilarini kasbiy-metodik va kompetenlik tayyorgarligi bo‘yicha K. Gulyamov, N. Yadgarov, R. Xayrov, S. Azimov, H. Sultanov, Sh. Oydinov, N. Yuldasheva, M. Sharipjanov, Sh. Qobilov, O. Jabborovalarning qator tadqiqotlarida ko‘rishimiz mumkin [7. 2-b.].

O‘qituvchining kasbiy faoliyatining metodik jihatlari nafaqat yosh avlodni o‘qitish usullarini tahlil qilish va asoslash bilan cheklanib qolmay, balki o‘quvchilarni o‘quv fani orqali ta’lim bilan birga tarbiya jarayonini ham o‘z ichiga oladi. Shuning uchun bo‘lajak tasviriy san’at o‘qituvchilarini metodik tayyorlash vazifalari mos ravishda kengaytirilishi kerak [5. 65-b.].

[1] O‘zbekiston respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini. Lex.uz. 2020.

Maqolaning asosiy maqsadi - bo‘lajak tasviriy san’at o‘qituvchilarini metodik jihatdan tayyorlash modelini ishlab chiqish va uning ahamiyatini o‘rganish.

***Tadqiqot metodologiyasi*.**

Tasviriy san’at va muhandislik grafikasi ta’lim yo‘nalishi bo‘yicha bakalavrlar tayyorlash milliy malaka ramkasi, kasb standartlaridan kelib chiqib kunduzgi va sirtqi ta’lim yo‘nalishlarida amalga oshiriladi. O‘qitish kredit-modul tizimi asosida tashkil qilinadi. Kunduzgi ta’limda 3 yil, sirtqi ta’lim 5 yil bo‘lishi mumkin. Bakalavriat o‘quv dasturi 180 kredit birligini tashkil etadi [5. 75-b.].

Xususan, tasviriy san’at va muhandislik grafikasi ta’lim yo‘nalishi bo‘yicha bakalavr kasbiy faoliyati:

- pedagogik;
- ilmiy tadqiqot;
- ma’naviy-ma’rifiy;
- tashkiliy-boshqaruv turlariga bo‘linadi.

Metodik tayyorgarlik tasviriy san’at va muhandislik grafikasi bakalavriat ta’lim yo‘nalishining malaka talabalarida belgilab berilgan bo‘lib, bo‘lajak tasviriy san’at o‘qituvchisining faoliyat turidan qat’iy nazar uning kasbiy-metodik tayyorgarligi ikkita asosiy tarkibiy qismni mujassalashtiradi. Ular:

1. Bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy-metodik tayyorgarlik darajasini aniqlovchi nazariy bilimlari tizimi.

2. Bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy-metodik tayyorgarligini amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan amaliy ko‘nikma va malakalar tizimi.

Bo‘lajak tasviriy san’at o‘qituvchisining metodik tayyorgarligini shakllantirish modeli. Pedagogik adabiyotlarni o‘rganish, oliy ta’lim muassasalari tizimidagi ko‘p yillik pedagogik faoliyat va olib borilgan tadqiqotlar natijasida biz metodik tayyorgarlikni shakllantirish modelini o‘zaro bog‘liqligi bo‘yicha beshta qismga (bosqichlarga) bo‘ldik: **1) nazariy; 2) amaliy; 3) tahliliy; 4) harakatli; 5) faoliyat.**

Nazariy qism maktabda tasviriy san’at va uni o‘qitish metodikasi kursi bo‘yicha nazariy materiallarni o‘rganish, uni batafsil o‘quv faoliyati va dars ishlanmalarini yozishda dastlabki qo‘llashi bilan bog‘liq.

Amaliy qism maktab o‘quv dasturi bo‘yicha pedagogik tasvirlash ishlarini va unga taqdim etiladigan tasviriy san’at materiallari bilan ishlash texnologiyalari bilan bog‘liq.

Tahliliy qism bo‘lajak tasviriy san’at o‘qituvchilarini metodik tayyorgarlik qismi bo‘lib, unda ta’lim muassasalari tizimidagi o‘quv jarayonlari, dasturlar, o‘quv rejalar, maktab darsliklari, ko‘rgazmali qurollar va boshqalarni tahlil qilishga o‘rgatishga qaratilgan. Shu bilan birga, biz o‘quv materiali mazmunining dolzarbligi, uning hayot bilan bog‘liqligi, maktab o‘quvchilarining yosh xususiyatlariga muvofiqligi, o‘quv materialini taqdim etishda mantiq va izchilikga alohida e’tibor qaratiladi; talaba o‘zing va kursdoshlarining darslarini tahlil qilish, ulardan xulosa chiqarish, sub’ektiv

tajribasini oshirish, talaba o‘zining metodik tayyorgarligini shakllantirishga, o‘quv jarayoni natijalarini bashorat qilishga qaratilgan [8. 26-b.].

Metodik tayyorgarlik modelini shakllantirishning harakatli qismida bo‘lajak tasviriy san’at o‘qituvchilari tomonidan maktab o‘quvchilarini o‘qitish va tarbiyalash bo‘yicha metodik harakatlarini o‘zlashtirishga qaratilgan. U quyidagi ko‘nikmalarni o‘z ichiga oladi: a) o‘quv jarayoniga tayyorgarlik ko‘rish; b) o‘quv materialini maktab o‘quvchilari uchun tushunarli tilda yoritish, mavzu yuzasidan savollar berish, tinglash, korrektsiyalash va o‘quvchilarning javoblarini umumlashtish (bunga quyidagilar kiradi: o‘quv ko‘rgazmali qurollarini namoyish etish, yangi materialni tushuntirishning qulay usullarini qo‘llash, o‘quv materialini hayot bilan bog‘lash va hokazo); v) sinfda ta’lim jarayonini tashkil etishda qulay psixologik muhitni yaratish; g) sinfda turli hil vaziyatlarga hozir javob bo‘lish; d) o‘quvchilarning mustaqil ishlariga rahbarlik qilish va mavzu bo‘yicha dars yoki ta’lim-tarbiya tadbirlarini umumlashtirish.

Metodik tayyorgarlikni shakllantirish modelining faoliyat qismi olingan bilim va ko‘nikmalarni tasviriy san’at darslarida, birinchi navbatda amaliy mashg‘ulotlarda metodologiyaga muvofiq (batafsil rejalar-xulosalar tuzilgandan so‘ng) pedagogik amaliyot davrida (umumiy o‘rta ta’lim maktablarining tasviriy san’at darslarida) qo‘llash bog‘liq.

Bunga quyidagilar kiradi: 1) umumiy o‘rta ta’lim maktabi tasviriy san’at bo‘yicha o‘quv dasturi bilan ishlash qobiliyati; 2) maktab o‘quvchilarining o‘quv faoliyatini rejalashtirish qobiliyati; 3) dars uchun o‘quv materialini tanlashda sinf o‘quvchilarini individual xususiyatlaridan kelib tabaqalashtirish; 4) sinfda keng ko‘lamli naturali qo‘yilmalarni tashkil etish, tasviriy san’at ko‘rgazmasiga, tabiat qo‘yiniga ekskursiyalar tashkil etish qobiliyati; 5) darsning o‘quv maqsadlari va vazifalarini belgilash va ularga ta’lim jarayonida erishish; 6) sinfda turli xil o‘quv, ma’naviy-madaniy tadbirlarini tashkil etish va o‘tkazish qobiliyati; 7) maktab o‘quvchilarining badiiy va ijodiy faoliyati mahsulotlarini tahlil qilish qobiliyati; 8) darsni umumlashtirish qobiliyati; 9) o‘quvchilar tasviriy san’atdan tanlovlar, viktorinalarni tashkil qilish va hokazolar qobiliyati.

Bu erda asosiy holat talabalarning o‘quv materialini individual psixologik xususiyatlariga muvofiq tushunishlari, bilim, ko‘nikma va malakalarni o‘zlashtirish qobiliyati, ayni vaqtda uni maktab o‘quvchilari bilan ishlash uchun zarur bo‘lgan shaxsiy tajribasi sifatida idrok etish, anglash, tushunish, qabul qilishga tayyorligi. Shuning uchun bo‘lajak tasviriy san’at o‘qituvchilarini metodik tayyorlashda biz talabalar bilan individual ishlashga alohida ahamiyat beramiz [4. 3-b.].

Shunday qilib, bo‘lajak tasviriy san’at o‘qituvchilarining metodik tayyorgarligini shakllantirish modeli, bizning pozitsiyamizga ko‘ra, talabalarni ularning mavjudligidan ko‘ra mazmunli bilim va amaliy metodik ko‘nikmalar bilan qurollantirishni o‘z ichiga oladi; sub’ektiv metodik tajribani shakllantirish; o‘quv-metodik tayyorgarlikni qurish nazariyadan amaliyotga va amaliyotni tahlil etish orqali nazariyagacha bo‘lgan jarayondir. Ushbu yondashuv tasviriy san’at o‘qituvchisining sub’ektiv tajribasini amaliy tekshirishga, uni tuzatishga va doimiy

ravishda yangilab turishga va yangi bilim, amaliy ko‘nikmalar bilan to‘ldirib borishga yordam beradi.

Tahlil va natijalar.

Bo‘lajak tasviriy san’at o‘qituvchilarining metodik tayyorgarligi mazmuni modeli. Bo‘lajak tasviriy san’at o‘qituvchilarining kasbiy-metodik tayyorgarligining o‘ziga xos xususiyatlari metodik bilim, ko‘nikma, sub’ektiv uslubiy tajriba va o‘qituvchining shaxsiy kasbiy fazilatlarini shakllantirishni ta’minlaydigan model va uning mazmunini ishlab chiqish bilan uzviy bog‘liqdir. Muammoni o‘rganish kelajakdagi tasviriy san’at o‘qituvchilarini maktabda kasbiy ishlarga metodik tayyorlash uchun tarkib modelini loyihalashning olti bosqichini aniqlashga imkon berdi.

Birinchi bosqich - birinchi navbatda, bo‘lajak o‘qituvchilar tomonidan o‘qitiladigan fan orqali maktab o‘quvchilarining bilimlarini shakllantirish zarurligini tushunishga hissa qo‘shadigan ta’lim-tarbiya jarayoni mazmunining maqsadli yo‘nalishlarini aniqlash; metodologik, san’atshunoslik, psixologiya va pedagogika fanlari yutuqlarini hisobga olib, fan mazmunining kontseptual mazmuni anglash.

Loyihalashning **ikkinchi bosqichi -** bo‘lajak tasviriy san’at o‘qituvchilarining metodik tayyorgarligi mazmunini aniqlash bilan bog‘liq. U estetik, badiiy, axloqiy, ekologik, vatanparvarlik tarbiya sohasidagi bilim va ko‘nikmalarni o‘z ichiga oladi. Tadqiqot natijasida olingan ma’lumotlarga qaraganda: 1) maxsus fanlar - chizmatasvir, rangtasvir, kompozitsiya, haykaltaroshlik, plastik anatomiya, rangshunoslik, perspektiva, san’at tarixi, grafik tasvirlash asoslari va 3D modellashtirish, tasviriy san’atni o‘qitish nazariyasi va metodikasi; 2) ijtimoiy va gumanitar fanlar tsiklining fanlari - Jahon va O‘zbekiston tarixi; O‘zbekistonning eng yangi tarixi; madaniyatshunoslik; dinshunoslik; 3) axborot texnologiyalari fanlari tsiklining o‘quv predmetlari - mediasavodxonlik va axborot madaniyati; 4) umumiy kasbiy fanlar tsiklining o‘quv predmetlari - pedagogika; psixologiya; nutq madaniyati fanlari talabalarda metodik tayyorgarlikning shakllantirish uchun zaruriy shartlaridir [4. 6-b.].

Uchinchi bosqich umumiy kasbiy, gumanitar, maxsus va metodik tsikldagi o‘quv fanlari o‘rtasida **integratsiya va fanlararo aloqalarni o‘rnatishni** o‘z ichiga oladi. Bo‘lajak tasviriy san’at o‘qituvchilarining bilimlari, ko‘nikmalari va malakalari integratsiyasi quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshiriladi: *predmetli* (tasviriy san’at mutahassisligi fanlari); *psixologik-pedagogik; va xususiy-metodik;* texnologik va metodik integratsiya. Bu bo‘lajak o‘qituvchilar uchun ta’limiy dunyoqarashini yaxlit kartinasini shakllantiradi, “tabiat - jamiyat - inson” tizimida sodir bo‘layotgan jarayonlarni izohlaydi, zamonaviy sharoitda maktab o‘quvchilarini estetik, badiiy, axloqiy, ekologik, vatanparvarlik, mafkuraviy tarbiyalashga kompleks yondashuvning dolzarbligini tushungan holda [5. 75 - b.].

To‘rtinchi bosqich - bo‘lajak tasviriy san’at o‘qituvchilarini metodik faoliyatga kiritish orqali maktab o‘quvchilarining ma’naviy madaniyatini shakllantirishda

metodik kompetentsiyasini shakllantirishga qaratilgan metodik vazifalarni nazariy asoslash va ishlab chiqishni o‘z ichiga oladi.

Beshinchi bosqich talabalarni maktab o‘quvchilarining ma’naviy madaniyatini shakllantirishga tayyorlashning metodik modeli vositalarini aniqlash bilan bog‘liq. Bunga quyidagilar kiradi: 1) estetikani naturada, ya’ni tabiat qo‘yinida idrok etish; 2) tasviriy san’at asarlarida badiiy obrazni idrok etish; 3) amaliy tasviriy faoliyat (xalq ijodiyoti asarlariga illyustratsiyalar bajarish).

Metodik modelni loyihalashning **oltinchi bosqichi** tanlangan qiymat-maqsadli ko‘rsatmalar va o‘quv jarayonining refleksiya bilan belgilanadigan (birinchi bosqichda bo‘lgani kabi) amalga oshirilgan ishlarni aks ettirish bilan bog‘liq.

Shuni ta’kidlash kerakki, metodik tayyorgarlikning ishlab chiqilgan modelining samaradorligi ko‘p jihatdan O‘zbekiston Respublikasining ta’lim to‘g‘risidagi qonunining talablariga javob beradigan va bo‘lajak tasviriy san’at o‘qituvchilarining metodik tayyorgarligidan oldinda bo‘lgan axborot-ta’lim muhitini shakllantirishga bog‘liq.

Xulosa va takliflar

Xulosa sifatida shuni ta’kidlash lozimki, bo‘lajak o‘qituvchilarni metodik tayyorgarligini takomillashtirish bo‘yicha O‘zbekiston va xorijlik pedagog-olimlarning ilmiy ishlaridan kelib chiqib bo‘lajak o‘qituvchilarni metodik tayyorgarligini didaktik imkoniyatlarini ko‘rib chiqdik. Unga ko‘ra metodik tayyorgarlik jarayonini maqsadi, vazifalaridan kelib chiqib, uni akmalga oshirish bosqichlariga rioya etilishida pedagogik natijalarga erishiladi. Bunga kasbiy-metodik tayyorgarligi takomillashtirish bevosita ta’lim jarayonida fanlar integratsiyasining shakl, usul va vositalarini to‘g‘ri tanlashga bog‘liqdir. Shunday qilib, ishlab chiqilgan bo‘lajak tasviriy san’at o‘qituvchilarini metodik tayyorgarligida quyidagilar: tasviriy san’at fanlarining o‘qitish metodikasining rivojlanish tarixi, asosiy printsiplari va qonuniyatlari, dolzarb muammolari, tasviriy san’atni o‘qitishning mazmuni, metodlari, vositalari, shakllari. Shuningdek, xususiy metodikaning uziga xos xususiyatlari, fanni o‘qitishda zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanish, o‘quvchilar ongi va qalbiga milliy g‘oyani singdirishda zarur metodik bilim, ko‘nikmalarni shakllantirish yo‘llariga oid bilimlar berish, tahliliy - tankidiy, ijodiy va mustakil fikr yuritish va o‘rgatish ko‘nikmasi va malakalari shakllantiriladi.

Bo‘lajak o‘qituvchilar tasviriy san’at o‘kitish metodikasi fanlarining rivojlanishi, tarixi, pedagogik texnologiyalar, o‘qitish metodlari, o‘qitish vositalarini amaliyotga samarali ko‘llay olishi, ta’limni DTS me’yorlari, o‘quv dasturlariga kura tashkil etishi, baxolash mezonlarini tushunishi, xalkaro baholash tadqiqotlarini bilishi va o‘quvchilarning savodxonligini (STEAM kontekstlari) rivojlantirish faoliyatida zamonaviy ta’lim texnologiyalaridan samarali foydalana olish ko‘nikma va malakalariga ega bo‘ladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini. Lex.uz. 2020.
2. Mirziyoev Sh. M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash - yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – B. 22.
3. Tasviriy san’at va muhandislik grafikasi ta’lim yo‘nalishi malaka talablari. - T.: TDPU. 2022. – B. 33.
4. Федьков Г. С. Актуальные вопросы модернизации методической подготовки будущих учителей изобразительного искусства // Искусство и культура 2014, №4 – 130-136
5. Адольф В. А. Теоретические основы формирования профессиональной компетентности учителя: дис. докт. пед. наук: 13.00.01- М.: 1998. – 357. с.
6. Xayrov R. Z. Tasviriy san’at darslarida o‘quvchilarga individual yondashuv. Monografiya. -T.: Ilm Ziyo Zakovat. 2021. -102 bet.
7. Хайров Р. З. Совершенствование подготовки будущих педагогов изобразительного искусства к обучению графике на основе индивидуального подхода. «Матрица научного познания» Научный электронный журнал // ISSN 2541-8084 №-5-1/2022 (апрель 2022). P. 330-333 с. https://os-russia.com/SBORNIKI/MNP-2022-05-1.pdf/
8. Хайров Р. З. Бўлажак ўқитувчиларининг касбий-методик тайёргарлигини такомиллаштиришнинг дидактик имкониятлари ва модели // International Journal of Education, Social Science & Humanities. Finland Academic Research Science Publishers // Volume-11| Issue-5| 2023 Published: |22-05-2023| // https://doi.org/10.5281/zenodo.7901973 //

TASVIRIY SAN'AT MASHG'ULOTLARIDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISHNING DOLZABRLIKLARI

Yusupova Shoxista Alimjanovna, Guliston davlat universiteti, Tasviriy san'at o'qituvchisi.
e-mail: yusupovashoxista32@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablarida tasviriy san'at dars mashg'ulotlarining mazmuni va ta'lim tarbiyaning ahamiyati. Bugungi kunda yoshlarga berilayotgan imkoniyatlar, maktablarida tasviriy san'at darslarining tashkil etilgani va qay holatda mashg'ulotlarning faoliyati, interfaol metodlarda qo'llanilishining muhim ahamiyati va uning afzalliklari xaqida ma'lumotlar berilgan. An'anaviy va noan'anaviy dars mashg'ulotlarining ijobiy va salbiy tomonlari to'g'risida misollar keltirilgan. Tasviriy san'at mashg'ulotlarida qaysi metodlardan foydalanilsa etarli maqsadga erishilishi tog'risida tavsiyalar berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: maqsad, tasviriy san'at, dars, o'qituvchi, o'quvchi, ta'lim, zamonaviy vosita, an'anaviy va noan'anaviy metodlar, pedagogik texnologiya, interfaol.

РЕИМУЩЕСТВА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ НА УРОКАХ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА.

Аннотация. В данной статье содержание занятий изобразительным искусством в общеобразовательных школах и значение образования. Предоставляется информация о возможностях, предоставляемых молодежи сегодня, организации занятий изобразительным искусством в их школах и деятельности классов, важности использования интерактивных методов и их преимуществах. Приведены примеры положительных и отрицательных сторон традиционных и нетрадиционных занятий. Даны рекомендации, какие методы использовать на занятиях по изобразительному искусству для достижения желаемой цели.

Ключевые слова: цель, изобразительное искусство, урок, учитель, ученик, воспитание, современные средства, традиционные и нетрадиционные методы, педагогические технологии, интерактив.

ADVANTAGES OF USING INTERACTIVE METHODS IN THE LESSONS OF FINE ARTS

Abstract. In this article, the content of fine art classes in secondary schools and the importance of education. Information is provided on the opportunities provided to

young people today, the organization of visual arts classes in their schools and class activities, the importance of using interactive methods and their benefits. Examples of positive and negative aspects of traditional and non-traditional activities are given. Recommendations are given on what methods to use in the classroom in fine arts to achieve the desired goal.

Keywords: goal, fine arts, lesson, teacher, student, education, modern means, traditional and non-traditional methods, pedagogical technologies, interactive.

Kirish (*Introduction*).

Davlatimiz siyosatining ustivor yo‘nalishlaridan biri ta’lim-tarbiyani yuksaltirish va barkamol avlodni voyaga etkazish asosiy maqsad bo‘lib hisoblanib kelmoqda. Xozirgi kunda iqtisodiy va siyosiy soxalardagi barcha isloxatlarning asosiy maqsadi, yurtimizdagi fuqarolar uchun munosib xayot tarzini va sharoitlarini tashkil qilinishidan iboratdir. Ta’lim-tarbiya jarayoni o‘qituvchining o‘rgatuvchilik faoliyatini va ta’lim oluvchi ya`ni o‘quvchilarning maxsus tashkil etilgan bilish faoliyati hozirgi kunda muhim ahamiyatga egadir. Shu o‘rinda bu jarayonlarning tahliliga e’tibor qarataylik. Bularning barchasi pedagogning ta’limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi maqsadlarni amalga oshirishida o‘z aksini topmog‘i lozim. Shunday maqsadlardan kelib chiqib aytishimiz mumkunki, ta’lim jarayonida o‘qituvchi o‘quvchilarga qo‘lga kiritilgan barcha bilimlarni o‘z uslubi asosida o‘rgatadi. Ta`lim jarayonida o‘quvchilarni bilim, ko‘nikma va malakalar bilan qurollantiradi. Shu bilan bir qatorda u ta’lim oluvchilarda dunyoqarash va axloq normalarini hosil qiladi, qiziqtirib va qobiliyatlarni shaklantiradi, ularning shaxsiy fazilatlarini rivojlantirib takomillashiga zamin yaratadi. O‘zbekistoning barkamol avlodga yanada mukammalashtirilgan ta’lim berish va ularga bilim berish jarayonida interfaol metodlarni qo‘llash, yoshlarda yanada fanga bo‘lgan shijoatlarini oshirib, o‘qituvchilarning o‘z oldiga qo`ygan maqsadlariga erishda muhim omil bo‘la oladi.

Milliy va jahon san’at asarlarining eng yaxshi namunalarini targ‘ib qilish va ommalashtirish, yosh avlodni ma’naviy va ma`rifiy tarbiyalashning asosi bo‘lmoq kerak. Shu o‘rinda O‘zbekiston Resrublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoev tomonidan o‘quvchi-yoshlarni ijodkorligi va tashabbuskorlikni yanada shakllantirish, ularni bo‘sh vaqtlarini sermazmun va unumli o‘tkazish maqsadida, yoshlarning o‘z iqtidorlarini namoyish etish borasida tavsiya etilgan 5 ta muhum tashabbusning “1-Tashabbus” san’at sohasining bir qancha turlari bo‘yicha Yoshlarni musiqa, rassomchilik, teatr va san’atning boshqa turlariga qiziqishlarini oshirish bo‘yicha, qobiliyatlarini namoyon qilishni ta’minlash choralarini ko‘rish kabi qator vazifalar belgilandi. Demak, bu bildirilgan e’tiborga javoban o‘qituvchilar yanada ko‘proq o‘z ustida ishlangan holda, vatanimizga iqtidorli va iste’dodoli yoshlarni yuzaga chiqarmoq kerak. Buning natijasini esa albatta maktab faoliyatidan boshlab amalga oshiriladi. “Tasviriy san’at” o‘quv predmeti ma’naviy madaniyatning tarkibiy qismlaridan biri bo‘lgan badiiy madaniyatni uyg‘un rivojlanishga xizmat qiladi va shaxs uchun muhim bo‘lgan qator sifatlarni rivojlantirishga yordam beradi. Bu esa o‘quvchilarni milliy merosni o‘zlashtirish hamda umuminsoniy qadriyatlar bilan yaqindan tanishishlari uchun imkoniyat yaratadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (*Literature reviyew*).

Biroq umumiy o‘rta ta’lim maktablarida hozirgi kunda tasviriy san’at fani dars jadvalida kam vaqt ajratilganligi sababli, o‘quvchilar bilan ish faoliyatini olib borishning qulay shakli qisqa muddat ichida interfaol metodlardan foydalanib o‘quvchilar qiziqishini ko‘proq jalb etish muhim omil bo‘lib kelmoqda. Biroq, bugungi kunda bu mashg‘ulotlar juda ham oddiy ko‘rinishda ya’ni an’anaviy tarzda o‘tkazilmoqda. Bugungi yoshlarning qiziqish va talablari yuqori bo‘lgan vaqtda bu tarzda olib borilayotgan mashg‘ulotlar o‘quvchilarning chanqog‘ini mutloqo qondirilmayapti. O‘qiuvchilar esa o‘z faniga juda mas’uliyatsizlik qilib qarashmoqda. Tasviriy sahasini yanada rivojlantirishda biz umumta`lim maktablarining boshlang‘ich bilimlarini puhta berishimiz kerak. Bunda albatta, o‘qituvchilarning o‘z ustida ishlashi va tashabbuskotligiga bog‘liqdir. Mashg‘ulotlar jarayonida o‘quvchilar tasviriy san’at turlari (haykaltaroshlik, me’morchilik, grafika, rangtasvir, dekorativ va amaliy san’at)dan olgan bilimlarini kengaytirib, uning biror turi bilan amalda mukammal shug‘ullanadilar. Tasviriy san’at sohasida asar ustida qanchalik vaqtingiz ko‘proq ijod uchun ajratilsa, u asar albatta mukammal darajaga erishiladi. Bular nafaqat tasviriy san’at (rasm) balki, amaliy san’at(naqqoshlik), rangtasvir(dastgohli rangtasvir), grafika, me’morchilik, chizmachilik, haykaltoroshlik va boshqa mashg‘ulotlari ham bo`lishi mumkin.

Hammaga ma’lumki, kadrlar tayyorlashda yanada yuqori natijalarga erishish uchun ta’limning yakuniy maqsadlarini adekvat anglash, uni takomillashtirish va mazmunan zamonaviylashtirish, ayniqsa, o‘qitishning interfaol metodlari va zamonaviy didaktik vositalarini qo‘llash va rivojlantirib uni takomillashtish borasida keng qamrovi bilan maqsadli ishlarni amalga oshirish ta’lim-tarbiya sohasidagi strategik vazifalarning asosiy yo‘nalishlari asos bo‘lib belgilandi. Jumladan, umumiy o‘rta ta’lim maktablarida interfaol o‘qitish metodlari va texnologiyalari asosida o‘quvchilarni tasviriy san’atga bo‘lgan qiziqishlarini yanada rivojlantirishning metodik asoslarini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasiga muvofiq “Uzluksiz ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta’lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga muvofiq yuqori malakali kadrlar tayyorlash siyosatini davom ettirish” bugungi kunda muhim vazifalardan biri bo`lib hisoblanib kelmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi (*Research Methodology*)

Tasviriy san’at mashg‘uloti umumiy o‘rta ta’lim maktabida haftasiga bir marotoba faoliyat olib boriladi. Dars mashg‘ulotlari sodda mavzulardan murakkab mavzular asosida sinflar kesimida mashg‘ulotlar olib boriladi. Mashg‘ulotlarda tasviriy san’at turlari, janrlari va ishlash texnikasi bo‘yicha mashg`ulotlari faoliyati yuritiladi. Bunday ma’lumotlarni mashg‘ulot jarayonida etkazishda test, slayd yoki krasvordlardan foydalanilsa, o‘quvchilarning xotirasida uzoq mustahkamlanib saqlanadi. Ayniqsa, ranglar bo‘yicha ma’lumotlar aniq va tushunarli tarzda olib borilishi lozim. Tabiatdagi mavjud ranglar asosan ikki qismga bo‘linadi. Bular axromatik va xromatik ranglarga ajratiladi. Biror rang tusiga ega bo‘lgan ranglar oq, qora va kulrangdan tashqari esa xromatik ranglarga kiradi. Quyosh spektorini barcha

ranglari hamda ularning bir-birlari bilan aralashuvidan hosil bo‘lgan barcha ranglar xromatik ranglar deb ataladi. Bu xromatik va axromatik ranglarning farqi shundaki, yorug‘lik kuchlari bilan emas, balki nomlari, tuslari jihati bilan ajralib ko‘rinadi. Yana shuni aytib o‘tish joizkim, har bir xromatik rang uchta xossaga: rang tusi, rang yorqinligi, rang to‘yinganligidan bo‘linadi. Mashg‘ulot davomida katta guruhlarda ancha murakkab xarakatdagi yoki naturada turgan odam va hayvonlar rasmini chizishni o‘rganadilar. Bunday ma`lumotlarni o‘quvchilarga aniq va tushunarli etkazish o‘qituvchuning pedagogik qobiliyati va mahorati muhim rol o‘ynaydi. Agar mashg‘ulotlar interfaol o‘qitish metodlari va texnologiyalari asosida o‘quvchilarni qiziqtirish usullaridan foydalanib dars o‘tilsa, tasviriy san’at dars faoliyati yanada takomillashib yuqori natijalarni ko‘rsatadi. Bunda o‘qituvchi albatta inrerfaol metodlarga suyanadi. Bu borada fan o‘qituvchisi faoliyati jarayonida o‘quvchilarni tasviriy san’atga qiziqtirish maqsadida bu metod va usullarini bilmog‘i juda muhimdir.

Tasviriy san’at darsning har bir a’zosi mashg‘ulotlarga muntazam ravishda faol qatnashishi, berilgan topshiriqlarni o‘z vaqtida bajarishi, har bir ishiga mas`uliyat bilan yondashishi, fanni yaxshi o‘zlashtirishi, maktab, jamoat va yoshlar ijtimoiy harakati ishlarida faollik ko‘rsatmog‘i lozim. Biroq hozirgi tashkil etilgan tasviriy san’at darslari oddiy mashg‘ulot tarzda o`tilmoqda. Ba’zi fan o‘qituvchilari esa mashg‘ulotlarni ko‘r-ko‘rona nomiga olib bormoqda. Darslarning sifati talab darajasida emas. Mashg`ulotlarda fanga bo‘lgan qiziqishlari kamayib ketmoqda, faol, qiziqqan va tashabbuskor o‘quvchilar juda kam. O‘qituvchilar mashg‘ulotlarni vijdonan yoki sidqi dildan yondashgan holda noa`naviy usulda interfaol metodlardan foydalanib, qiziqarli tarzga o‘tilsa qiziquvchilar soni oshib, ushbu sohaning yanada gullab yashnashiga o‘z hissalarini qo‘shgan bo‘ladilar. O‘quvchilar har mashg‘ulot oldidan o`qituvchimiz bugun qanday o‘yin yoki yangilik o`rganar ekanmiz degan qiziqish bilan darsga tashrif buyurishadilar. Yuqoridagi kamchilikni oldini olish uchun bugungi tezkor zamonda ta’lim samaradorligini oshirishning eng maqbul yo‘li – tasviriy san’at mashg‘ulotlarni interfaol metodlar yordamida tashkil etishdir.

Ta’lim tizimida o‘qitish tizimi va usul metodlarining juda boy xazinasi to‘plangan bo‘lib, ushbu merosdan foydalanish o`qituvchining o‘z ustida ishlashiga va mehnat qilishiga bog‘liq. Barcha o`qituvchilar ta’limning rivojlanishida interfaol metodlardan to‘g‘ri foydalana olsa, albatta ko‘zlagan maqsadga ishonch va qisqa yo‘l bilan erisha olishlari aniq. Bunda albatta mashg‘ulot rahbarining roli muhimdir. Agar mashg‘ulotlar interfaol o‘qitish metodlari va texnologiyalari asosida o‘quvchilarni qiziqtirish usullaridan foydalanib o‘tilsa, tasviriy san’at samaradorlik faoliyati yanada takomillashib yuqori natijalarni ko`rsatishi aniq.

Tahlil va natijalar (*Analysis and results*).

Izlanishlar natijasida ushbu maqolaning maqsadi tasviriy san’at mashg‘ulotida o‘qituvchi darsga jiddiy va mas`uliyat bilan yondashishga undashdir. Buning vazifalari quyidagilardan iboratdir:

1. Tasviriy san’at darslarida o‘quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirishda intarfaol metodlarni takomillashtirishning falsafiy va pedagogik-psixologik jihatlarini tahlil etish;

2. Shaxsga yo‘naltirilgan texnologiya asosida dars mashg‘ulotlarida o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatini rivojlantirish mexanizmini ishlab chiqish;

3. Vitagen texnologiyalar vositasida darslarda o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatini rivojlantirishning metodik ta’minotini takomillashtirish;

Mashg‘ulot jarayonida mazkur vazifalarni ta’lim texnologiyalari negizida qo‘llash o‘quvchilar natijalarini yuqoriga olib chiqishda yanada samarali sanaladi. Qolaversa, zamonaviy sharoitda tasviriy san’at darslarida o‘quvchilar ijodiy qobiliyatini rivojlantirishda ijodiy faoliyat jarayonini tashkil etib, metodik jihatdan to‘g‘ri va samarali tashkil etishda ta’lim texnologiyalaridan foydalanish ham muhum talab qilinadi. Bugungi kunda respublika uzluksiz ta’lim tizimida o‘ndan ortiq ta’lim texnologiyalaridan foydalanib kelmoqda. Tasviriy san’at darslarida o‘quvchilar ijodiy qobiliyatini rivojlantirish uchun ta’lim texnologiyalari orasidan individual, muammoli, tabaqalashtirilgan, interfaol, loyiha va innovatsion ta’lim texnologiyalari tanlab olindi.

Tasviriy san’at dars faoliyatining muvaffaqiyati ko‘p jihatdan o‘quvchilarning mashg‘ulotga va o‘qituvchi faoliyatiga bo‘lgan qiziqishlarini shakllantirish va bu qiziqishni doimiy ravishda oshirib borishga bog‘liq. Mashg‘ulot a’zosida tasviriy san’atga qiziqishi bo‘lmaganlardan yaxshi natija kutib bo‘lmaydi. O‘qituvchining qimmat vaqti va mehnati sarflangani qoladi. Agar mashg‘ulotlar o‘yinli tarzda interfaol metodlarga tayanib, har mavzuda qiziquvchi a’zo o‘ziga kerakli ma’lumotlarini olaversa keyingi mashg‘ulotni intiq bo`lib kuta boshlaydi. Dars mashg‘uloti jarayonida o‘quvchi mashg‘ulotdan natijani ongli va ruhiy ravishda olgandagina va unga ishonchi hosil bo‘lganda mashg‘ulotida qiziqishi yanayam ortib boradi. O‘qituvchining mehnatini ham mas`uliyatni bo‘yniga olgan holda his qilib yuzaga chiqaradi.

Tasviriy san’at dars mashg‘ulotlarida o‘quvchilarning qiziqishlarini oshirishning bir qator yo‘llari mavjuddir bular:

- san’atning mohiyatini o‘quvchilar ongiga singdirish;
- mashxur san’at namoyandalarining hayoti va ijodi yuzasidan suhbatlar o‘tkazish, filmlar namoyish etish va albomlar tayyorlatish;
- meyorini olgan holda, o‘quvchilarning erishgan yutuqlarini yuzaga chiqarib qayd qilish, rag‘batlantirish va ibratli ishlarni barcha o‘quvchilarga namoyish etish;
- mashxur va qiziqarli bo‘lgan san’at asarlari, rassomlar haqida suhbat, savol-javob va munozara o‘tkazish;
- muvaffaqiyatga erishgan o‘quvchilarning ishlaridan ko‘rgazmalar tashkil etish va ularning ishlarini shahar, tuman, viloyat va respublika ko‘rgazmalariga tavsiya etish;
- har bir mashg‘ulotda o‘qituvchi tomonidan o‘quvchilarga yangi bilim, tushuncha va malakalar berish;
- tasviriy san’at mashg`ulotlarida o‘yin, savol-javoblar, musobaqa tarzda tashkil etish(viktorina, krosvord, chaynvord echish);
- o‘quvchilarning tasviriy ijodi uchun ularni ruhiy holati bo‘yicha qiziqtirgan mavzularini tavsiya etish;

- mashg‘ulot jarayonida muammoli vaziyatlarni yuzaga keltirib va uni echish darsini o`tish;

- mashg`lotlarda ishtirokchilarni yirik muzey va ko‘rgazmalarga olib borib, sayohatlarni tashkil etish.

Shuni takidlab o‘tish joizkim, o‘quvchilarni qiziqishlarini oshirish maqsadida, aniq bir mavzularni tanlashda bir yoqlama qarash yaramaydi. Buning uchun faqat mavzularning va vazifalarning qiziqishlari bo‘lishiga emas balkim, bu materialning o‘quvchilar idroki, qobiliyatiga, ruhiy holatiga, mahoratiga, tasviriy imkoniyatiga mosligiga e’tibor qaratmoq kerak.

Bu esa, o‘z navbatida tasviriy san’at mashg‘ulotlarini tashkil etishning samarali shakllari sifatida muammoli metodlar, interfaol metodlar, amaliy o‘yinlar, o‘quv loyihalari, grafik organayzerlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish zaruratini olib keladi. Tasviriy san’at mashg‘ulotida rasm chiziladigan natura, obe’kt, mavzuni o‘quvchining o‘zi idrok etishi, tasavvuri bilan tahlil qilishi, olingan taassurotlar suyangan holda rasm chizishi lozim. Buning uchun rasm chiziladigan narsa va voqea haqida o‘qituvchi batafsil ma’lumot berish, rasm chizish yo‘llarini ilmiy asosda slayd, rasmlar, vidiorolik orqali tasavvuriga singdira olish lozim. Bunday vaziyatlarda o‘qituvchi noan’anaviy o‘yinlardan foydalansa, mashg‘ulotlar yanada qiziqarli va sermazmun tarzda olib boriladi. O‘quvchilar rasm chizish ya’ni kompozitsiyani yaratish vaqtida mayda elementlarga diqqat e’tiborini qaratib, kuzatuvchanligini ishga solgan holda ijod qiladilar. O‘quvchilarning faol ijod qilishda esa o‘qituvchining har bir mavzuga puhta tayyorlagani o‘yin va ko‘rgazma texnologiyalari juda yaxshi samarasini ko‘rsatadi. O‘quvchilarning narsaga qarab rasm chizishda ko‘proq ularga kundalik xayotida ko‘p to‘xtaladigan va tanish bo‘lgan narsa - buyumlar ishtirok etadi. Umuman olganda, amaliy mashg‘ulotlarda o‘quvchilarning faolligini oshirishning ko‘plab usul va vositalari mavjud bo‘lib, bunda albatta, xar bir o‘qituvchining izlanuvchanligi va ijodkorligi muhim ahamiyat kasb etadi. Mashg‘ulotlarda yangi metodlardan foydalanishi va dars jarayoni puxta tayyorlanishida axborot texnologiya bilimlariga tayanadi. Yana shuni ta’kidlash joizki, mashg‘ulotlar jarayonida o‘qituvchi o‘quvchilarning har bir yutug‘i uchun rag‘batlantirishi va o‘quvchilarning ruhiyatini ko‘taruvchi barcha usullardan foydalanishi ham yuqori natijani ko‘rsatadi. O‘quvchilarda belgilangan yutuqqa erishishda oliy maqsadi, mas’uliyati va xissi rivojlanadi.

Demak, o‘qituvchilar tasviriy san’at mashg‘ulotlarini tashkil etishida quyidagilarga ham ahamiyat berishi lozim:

1) Tasviriy san’at mashg‘ulotlarida innovatsion texnologiyalar asosida darslarni tashkil etish va takomillashtirish pedagogik-psixologik jihatlarini tahlil etish;

2) Tasviriy san’at dars mashg‘ulotlarida texnologiya asosida o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatini rivojlantirish mexanizmini takomillashtirish;

3) Tasviriy san’at mashg‘ulotlarida vitagen texnologiyalar vositasida o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatini rivojlantirishning metodik ta’minotini takomillashtirish;

4) Tasviriy san’at dars mashg‘ulotlarida kompetentsiyaviy va refleksiv yondashuv asosida o‘quvchilarning ijodiy qobiliyati rivojlanganlik darajasini tashxislovchi mezonlarni takomillashtirish.

Ta’lim tizimi omili soddadan murakkabga qarab bosqichma-bosqich o‘qitish me’yori hisoblanadi. Shu sababli, o‘quvchilarning rasm chizishni o‘rganishida boshlang‘ich tasvirlari xandasiy shakllarni chizishda alohida e’tibor qaratiladi. Buning natijada oddiy tasvirlarni sifatli qilib tasvirlashda ancha engilliklar keltirib chiqaradi. So‘ng keyingi murakkab tuzilishdagi tasvirlarni rasmini chizishga bosqichlar asosida o‘tiladi. Xoxlagan tasvirni chizishda geometrik shakllardan foydalansa, prespektiva xodisalarini to‘g‘ri tasvirlashga ko‘mak beradi. Tasvirlanayotgan har bir mavjudlarning o‘z o‘lchovi, xajmi va ko‘rinishiga egadir. Bularning barchasini inobatga olishimiz kerakki, tasvirni eni, bo‘yi, qalinligi, balandligi, bir-biriga nisbatlari, uning katta kichikligini inobatga olib uni nafaqat ko‘rib balkim xis qilmoq lozim. Har bir soxani ijodkori uchun rasm chizishni bilish unga katta ijodiy imkoniyat va ozuqa beradi. Yoshlarga oziqaning samarasini esa interfaol metodlar muhum ahamiyat kasb etadi.

Xulosa va takliflar *(Conclusion/Recommendations)*

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, umumiy o‘rta ta’lim maktablarida dars mashg‘ulotlarida olib borilgan kuzatishlar natijasida, ko‘pchilik o‘qituvchilar turli xil materil va tasvirlash texnikasini qo‘llashga e’tibor qaratishmaydi. Mashg‘ulotlar juda ham zerikarli va samarasiz olib boriladi.

Bundan ko‘rinib turibdiki, tasviriy san’at mashg‘ulotlari oddiy ya’ni an’anaviy ko‘rinishida emas balkim, ba’zi hollarda no‘anaviy texnologiyalardan foydalanilsa o‘qituvchi o‘z oldigan qo‘ygan maqsadiga yanada tezroq erishadi. Dars mashg`uloti jarayonlarida muammoli metodlar, interfaol metodlar, amaliy o‘yinlar, o‘quv loyihalari, grafik organayzerlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanilsa maqsadga muvofiq bo‘lgan bo‘lar edi.

An’anaviy dars shaklini saqlab qolgan holda dars jarayoni oqilona tashkil etilishi, o‘qituvchi tomonidan o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishlarini orttirib, ularning ta’lim jarayonida faolligi muttasil rivojlantirib turilishi, o‘quv mavzuni kichik-kichik bo‘laklarga bo‘lib ularning mazmunini ochishda bahs-munozara, aqliy hujum, o‘z fiklarini isbotlab berish qobiliyatini rivojlantirishga undash, kichik guruhlarda ishlash, rolli o‘yinlar metodlarini qo‘llash, rang-barang qiziqtiruvchi savol-javoblar va ularga misollar keltirish, o‘quvchilarni berilgan amaliy mashg‘ulotlarni mustaqil bajarishga undash, har xil baholash usullari va ta’lim vositalaridan o‘z o‘rnida va vaziyatga qarab joyida foydalanish talab etiladi. Interfaol metodlaning keng miqiyosda ta’lim jarayoniga tatbiq etilayotganligining boisi shundaki, unda o‘quv maqsadlariga garovli erishiladi. Texnologik yondashuvning eng avvalo yuzakichilikka emas, balki rejalashtirilgan natijani amalga oshirish imkonini beruvchi samarali yondashuv ekanligini anglagan o‘qituvchilar uni o‘z faoliyatlariga yondashgan holda tatbiq etishlariga omil bo‘la oladi. An’anaviy o‘quv jarayonida asosiy omil-pedagog hisoblansa, pedagogik texnologiyada birinchi o‘rinda o‘qish jarayonidagi o‘quvchilar faoliyati qo‘yiladi.

Hozirgi zamon ta’limida bugungi kun yoshlaning talabiga muvofiq o‘qituvchi o‘z faoliyatida birqator vazifalarni amalga oshirishi lozim. Birinchidan, o‘z faoliyatini tahlil qilish, ijodkorlik, izlanish, qiyoslash, yo‘l qo‘ygan uslubiy kamchiliklarni tanqidiy baholab, ularni bartaraf etishni o`rganish, o‘z ish faoliyatini yanada takomillashtirish ustida tinimsiz mehnat qilish, pirovard natijada o‘z faoliyatining mukammal, o‘ziga xos shakl va uslubini belgilab maqsad qilib olishi kerak. Ikkinchidan, ilg‘or, tajribali, yutuq va imkoniyatga ega bo‘lgan hamkasblarining ish tajribalarini qunt bilan o‘rganish, o‘z sharoiti va imkoniyatidan kelib chiqib, ularni amaliyotga qo‘llay olishi va takomillashtirib borish lozim. Uchinchidan, yuqori natijalarni ko`rsatgan xorijiy pedagogik tajribalarni ijodiy va amaliy o‘rganishi lozim. To‘rtinchidan, respublikamizda va xorijiy mamlakatlarda chop etilayotgan pedagogik texnologiyalar va metodik yangiliklarni uzluksiz tarzda kuzatib, o‘ziga kerak ma`lumotlarni qayd etib borish kerak.

Tasviriy san’at mashg‘ulotlari jarayonida interfaol metodlaridan foydalanishda o‘quvchilarning egallayotgan bilimlari mustahkam bo‘lishiga, ularning qo‘shimcha adabiyot o‘qib, mustaqil izlanishlariga, tasviriy san’at materialni o‘zlari qiyosiy tahlil qila olishlari va ular asosida xususiy xulosasini chiqarishga turtki bo`ladi. Shu bois ta’lim metodlariga jiddiy e’tibor berish hozirgi kun muhum talablariga aylanib kelmoqda.

Biz texnologiyalar kundan-kunga rivojlanayotgan davrda yashamoqdamiz. Rivojlanishlar natijasida o‘quvchi yoshlar, o‘qituvchilardan yanada kunli va qiziqarli ma`lumotlarni talab etmoqda. Bugungi kunda, darsning ta’limiy maqsadiga bir emas, bir necha metodlardan foydalanish evaziga erishilmoqda. Agar mashg‘ulotlar jarayonida samaradorlik darajasi pasaysa yoki o‘sish kuzatilmasa, darrov xushyorlik tortib, metodni o‘zgartirishga tog‘ri keladi. Yangi mavzu bayoni bo‘limida muammoli vaziyat hosil qilish uchun “aqliy hujum”, “zinama-zina”, “tanqidiy fikrlash”, “galereya”, “rolli o‘yini”, “bumerang”, “muammoli vaziyat” va “klaster” metodlaridan, zaruriyat tug‘ilganda an’anaviy tushuntirish metodidan foydalanish mumkin.

Har bir mashg‘ulotlarni turli hil va eng yaxshi saralangan o‘qitish metodlarini qo‘llagan holda tashkil etilsa, o‘quvchilarning mustaqil aqliy faoliyatini faollashtirishga, o‘quvchining nazariy bilimlarni to‘liq o‘zlashtirishlariga yordam beradi. Buning samarasining natijasida esa o‘qituvchining o‘z kasbiga qiziqishi ortib borishiga va o‘z ustida yanada mehnat qilib yuqori natijalarga erishish istagini olib keladi. Darslarda berilayotgan ilmiy-nazariy bilimlar yordamida o‘quvchida mustaqil fikrlay olishiga, dunyoqarashi, tasviriy san’at borasidagi bilimlarining otrib borishiga sharoit yaratiladi. Aksincha, bir xil metodning qo‘llanishi yoki uning noto‘g‘ri qo‘llanilishida esa o‘quvchidagi fanga bo`lgan qiziqishini so‘ndiradi, zerikadi va uning aqliy faoliyatini susaytiradi. Shuni alohida ta’kidlash kerakki, o‘qituvchi interfaol usullarni ko‘p bilsa, o‘z pedagogik faoliyatida faqat yagona bir metodning o‘zi bilan chegaralanib qolmay, amaliyotda ularni bir-biriga qiyoslab, darsning ta’limiy maqsadlariga muvofiqligini tanlab dars o‘tish imkoniyatlari shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. R. Xasanov, H. Egamov. Tasviriy san’atdan dars ishlanmalari. – T.:-2013 y.
2. S. F. Abdurasulov. Tasviriy san’at va uni o‘qitish metodikasi. Pedagogika kollejlari uchun o‘quv qo‘llanma. – T.: “ILM-ZIYo”, 2011 y.
3. B. N. Oripov. Tasviriy san’at va uni o‘qitish metodikasi. “ILM ZIYo”, – T.: 2016 y.
4. R. Xasanov. Tasviriy san’at asoslari. – Toshkent, 2008 y.
5. S. F. Abdurasulov Tasviriy san’at o‘qitish metodikasi. – Toshkent. 2002 y.
6. O‘. J. Yo‘ldoshev. Umumiy pedagogika. taxriri ostida. O‘quv qo‘llanma. – T. 2017 y.
7. B. N. Oripov. Tasviriy san’at va uni o‘qitish metodikasi. “ILM ZIYo”, – T. 2016 y.
8. N. N. Azizxo‘jaeva. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – T. 2006 y.
9. S. Abdurasulov, N. Tolipov. Rangtasvir. Darslik. – T.: “Innovattsiya-ziyo”, 2019 y.

“TAZKIRAI QAYYUMIY” ASARINING QO‘LYOZMA VA NASHRI O‘RTASIDAGI MATNIY-QIYOSIY TADQIQI

Axmadaliyev Lochinbek Maxamadyusuf o‘g‘li, O‘zR FA Alisher Navoiy nomidagi davlat adabiyot muzeyi tayanch doktoranti.
e-mail: nihcol95@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqola Po‘latjon Qayyumiyning “Tazkirai Qayyumiy” asaridan o‘rin olgan 35-66-fiqralarning tazkira qo‘lyozma va nashri o‘rtasidagi matniy-qiyosiy tadqiqiga bag‘ishlangan. Qiyoslash tazkiraning qo‘lyozma va nashr variantlari o‘rtasida amalga oshirildi. Tabdil va nashrdagi imloviy o‘zgarishlar, uslubiy g‘alizliklar, xato berilgan ma’lumotlar, tabdilda tushirib qoldirilgan o‘rinlar, akademik Aziz Qayumov tomonidan qo‘shib ketilgan ma’lumotlar aniqlandi.

Kalit so‘zlar: tazkira, fiqra, matniy-qiyosiy tadqiq, qo‘lyozma, nashr, tabdil, litografiya, avtograf.

СРАВНИТЕЛЬНО-ТЕКСТУАЛЬНОЕ ИЗУЧЕНИЕ РУКОПИСИ И ОПУБЛИКОВАННОЙ ВЕРСИИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ «ТАЗКИРАИ КАЙЮМИ»

Аннотация. Данная статья посвящена текстуально-сопоставительному изучению стихов, посвященных 35-66 фикрасу из “Тазкираи Кайюми” Полатджона Кайюми. Проведено сравнение рукописной и опубликованной версий тазкиры. Выявлены орфографические изменения в переводе и публикации, стилистические ошибки, ошибочная информация, пропущенные места в переводе, а также информация, добавленная академиком Азизом Каюмовым.

Ключевые слова: тазкира, фикра, тексто-сопоставительное исследование, рукопись, публикация, перевод, литография, автограф.

COMPARATIVE TEXTUAL STUDY OF THE MANUSCRIPT AND THE PUBLISHED VERSION OF THE WORK “TAZKIRAI KAYUMI”

Annotation. This article is devoted to the textual-comparative study of the verses dedicated to 35-66-fikras’ from Polatjon Kayyumi’s “Tazkirai Kayyumi”. A comparison was made between the manuscript and published versions of the tazkira. Spelling changes in the translation and publication, stylistic errors, erroneous information, omitted places in the translation, and information added by academician Aziz Kayumov were identified.

Keywords: tazkira, fiqra, textual-comparative study, manuscript, publication, translation, lithography, autograph.

Kirish. Tazkiranavislik o‘zbek adabiyoti tarixining muhim bir qismini tashkil etadi. Ayni paytda Sharq adabiyotida tazkiranavislik uzoq an’anaga ega bo‘lib, turli davrlar silsilasida tadrijiy takomil hosil qilgan. “Tazkirayi Qayyumiy” mumtoz adabiyotimizning XI-XII asrlaridan yashab faoliyat yuritgan shoir-u adiblarimizdan tortib to tazkira yozib tugallanayotgan vaqt (1960-yil aprel)da barhayot bo‘lgan, muallifga zamondosh ijodkorlargacha, jami 324 nafar qalam ahllari hamda ularning samarali va mazmundor ijodlari to‘g‘risida ma’lumot beradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tazkiradan o‘rin olgan Mansur, Mahviy, Solih, Gadoiy, G‘oziy, Munis, Nizomiy, Amiriy, Qiyosiy, Ma’dan, Ravnaq, Akmal, Nodir, Fazliy, Nola, Sharifiy, Gulxaniy, Mahfiy, Kaltatoyi, Ogahiy, Nodira, Mahzuna, Uvaysiy, Nozik, Xon, Dilovar, Jaloliy, Azimiy, Majzub, Komil, Rojiy, Vola, Biymiy kabi ijodkorlar fiqralarining tazkira qo‘lyozma va nashri o‘rtasidagi tafovutlar kontekstual, qiyosiy tipologik, sistem-struktural metodlar asosida yoritishga harakat qilindi.

Tahlil va natijalar. Olingan natijalar quyidagicha klassifikatsiya qilindi:

1. Tabdilda tushirib qoldirilgan ma’lumotlar.
2. Tazkirada xato berilgan ma’lumotlar.
3. Tabdilda xato berilgan ma’lumotlar.
4. Akademik Azizxon Qayumov qo‘shib ketgan ma’lumot.
5. Qo‘lyozma va nashrdagi uslubiy g‘alizliklar.
6. Tabdil va nashrdagi imloviy farqlar.
7. Tazkira yozilishida tushirib qoldirilgan misra, bayt va bandlar.

Tabdilda tushirib qoldirilgan ma’lumotlar

1. Munisning Alisher Navoiy g‘azaliga nazira tarzida yozgan “kerakmasmu sanga” radifli g‘azali 3-bayti nashrga kirmay qolgan (№ 38, 88. № 38, 103):

Ja’m etib, o‘tlug‘ ko‘ngullarni muqayyad aylading,
Halqayi zulfi parishoning kerakmasmu sanga?

2. Nizomiy Xo‘qandiyning “Tursam bu sahar olama xush is sochilibdur…” misrasi bilan boshlanuvchi g‘azalining quyidagi bayti nashrdan tushib qolgan:

Bu subhi samo sahnida bir fayz urub barq,
Oshiq dilining iqdasi bir dam yochilibdur. (№ 39, 90. № 39, 105).

3. Ma’danning “Qorig‘an chog‘da tushdi boshima ishq a’lolasi…” misrasi bilan boshlanuvchi g‘azalining 2-bayti qolib ketgan:

Ko‘rib pech-u dilimg‘a, ey do‘stlar, mendin savol etmong,
Ulus ovorasiman, so‘rmongizlar ishq savdosi. (№ 42, 101. № 42, 115).

4. Akmal I.ning muxammasidan bir bandini berishda quyidagi misra tushib qolgan. Natijada muxammas tashqi ko‘rinishidan to‘rtlikka o‘xshab qolgan:

“Tang dastlikdan manga vasli muyassar bo‘lmodi” (№ 44, 107. № 44, 123).

5. Nolaning asl ismi: “nomi Sayyidg‘ozixondur” (№ 47,117. № 47, 133).

6. Gulxaniyning Umarxon tomonidan o‘ldirilganlik-o‘ldirilmaganlik masalasidagi mazkur fikr: “Zamon” radifli tojik tilida yozilgan g‘azali Umarxonga og‘ir kelib, bu na’s badfe’ etishga, vujudonsizliq etgan bo‘lsamukin?” (№ 49, 123. № 49, 139).

7. Umarxonni mulla Ernazar domullani o‘ldirtirgan degan ma’lumotni berishda: “Tarixda shoir mulla Ernazar domullani birga qo‘shub, Rajab qo‘shbegi degan bir tojik sarkardani To‘raqo‘rg‘ong‘a hokim etib yuborib, Sirdaryoga borganda 66 yoshdagi bu keksa kishining o‘ldirib, daryoga tashlab yuborgani ko‘rinadur”, -deydi. Nashrda “66 yoshdagi bu keksa kishining” jumlasi tushib qolgan (№ 49, 123. № 49, 139).

8. Nodiraning onasi haqidagi fakt: “Andijon shaharida Oyshaxonim nomli ko‘cha bor emish. Bu esa shoira Nodiraning onasi bo‘lur emish” (№ 53, 133. № 53, 149).

9. Nodira vafoti: “Vafoti Nodira hijriy 1258nchi yilda” (№ 53, 134. № 53, 151).

10. Mahzuna fiqrasidagi ushbu fakt: “Mirzo oxund devon tarix hijriy ila 1225nchi (yilda) nodiraning yordami ila bino etilmishdur” (№ 54, 139. № 54, 156).

11. Mahzuna va Fazliy munozarasidagi “Besan” “o‘shal siz” degandurki, bu so‘z lutfi latif bo‘lub, kinoya ila o‘pmoq istashdur” jumlasi nashrda “Besan bo‘lub, kinoya ila o‘pmoq istashdur” holiga kelib qolgan. Ko‘rinadiki, nashrda mazkur jumlaning birinchi qismi tushib qolgan (№ 54, 142. № 54, 159).

12. Nozikbibi fiqrasida: “Hisor turklaridandur. Ma’lumki, shoir Sayqaliy ham turkiygo‘y edi” qismi tushib qolgan (№ 56, 150. № 56, 169).

13. Xon ning tavalludi va vafoti hijriy sanasi tushib qolgan: “1808-yil”, “Majburiy vafotiga hijriy ila 1250nchi sana bo‘ladur” (№ 57, 152. № 57, 170).

14. Abdulaziz Majzub fiqrasida shoir vafoti tushib qolgan: “1871-yilda Namangonda vafot etmishdur” (№ 62, 167. № 62, 187).

15. Komilning “qilmading” radifli 13 baytli g‘azali 5-bayti tushib qolgan:

Aylading mehr-u vafo bobida qaysi va’dalar,
Kim yana ul ahd-u paymondin pushaymon qilmading (№ 63, 171. № 63, 192).

Tazkirada xato berilgan ma’lumotlar

1. Mahviy 36-fiqrada berilgach, undan so‘ng, Gadoiyga alohida fiqra ajratilgan, biroq u raqamlanmagan. Nashrda ham xuddi shu holatda qoldirilgan (Q – 80. N – 93).

2. Bir qancha o‘rinlarda Amiriy tashabbusi bilan Fazliy, Mushrif, Fikriy va Xotiflar tomonidan tuzilgan tazkira nomi “Majmuatu-sh-shuaro” deb keltirilgan. Chunonchi, Fazliyga bag‘ishlangan fiqrani olaylik: “Bu kishi…Mirzo Qalandar Mushrif ila birgalikda “Majmuatu-sh-shuaro” nomli tazkiiraning vujudga chiqardilar” (№ 46, 111. № 46, 127). Aslida, tazkiraning nomi – “Majmuai shoiron”.

3. Nodirabegim vafoti: “Shunday shoira… Nasrullo tomonidan 1840-yilda shahid etildi”. Shoira 1842-yilda qatl etilgan (№ 53, 134. № 53, 151).

4. № 63-fiqra Komil Xorazmiyga bag‘ishlangan. Muallif ijodkorni Komil II deb nomlagan. Biroq, tazkirada undan oldin biror-bir Komil taxallusli shoir uchramaydi. A.Qayumov uni Komil deya to‘g‘rilab ketgan (№ 63, 170. № 63, 190).

Tabdilda xato berilgan ma’lumotlar

1. Fazliyga avlod shoirlarni berishda qo‘lyozmada “Bandazoda” taxallusi berilsa, nashrda “Bandazod” deyilgan. Aslida, qo‘lyozmadagi variant to‘g‘ri. “Xo‘qand tarixi va uning adabiyoti”da ham “Bandazoda” deb keltirilgan (№ 46, 113. № 46, 129).

2. Nola I fiqrasida: “Roshidonli domulla Bokiy…”, - deyilsa, nashrda Boqiy deb keltirilgan (№ 47, 117. № 46, 133). Aslida, qo‘lyozmadagi variant to‘g‘ri. “Bokiy” – “yig‘lovchi”, “Boqiy” esa “abadiy mavjud” degani. Ya’ni, shoir o‘ziga aniq maqsad bilan tasavvufiy taxallus tanlagan.

3. Nodira fiqrasida: “Bunga etgan hurmatimiz va yana Maknuna, Uvaysiylarga hamdur”. Nashrda Maknuna so‘zi Mahzunaga o‘zgartirilgan (№ 53, 134. № 53, 151).

4. Shoira Nozik haqidagi faktlar olingan bayoz hijriy 1245nchi yilda amir Nasrulloning Xo‘qandga bosqini paytida muallifning ota-bobolari qo‘liga kelib qolgani aytilgan (№ 56, 149). Nashrda uning milodiy hisobi ham havola qilingan: 1829-1830 (№ 56, 168). Biroq, Nasrulloning Xo‘qand istilosi 1842-yilda amalga oshirilgan.

5. Shoira Nozik haqidagi bayoz xususida: “Qo‘lyozmalar institutiga 1955nchi yilda sotildi”,-deyilsa, nashrda: “Qo‘lyozmalar institutiga 1955nchi yilda berildi”ga o‘zgartirilgan (№ 56, 150. № 56, 169). Niyoziy I to‘g‘risida ma’lumotlar berilgan bayoz borasida ham xuddi shunday qarama-qarshilik mavjud (№ 59, 160. № 59, 180).

6. Nozik fiqrasida uning turmush o‘rtog‘i Hislat to‘g‘risida gap ketkanda, qo‘lyozmada:“Sadriddin Ayniy o‘zbekcha she’ridan ko‘rsatmagan”,-deyilsa (№ 56, 150-151), nashrda: “Sadriddin Ayniy she’ridan ko‘rsatmagan” deya qayd etilgan (№ 56, 169). Ya’ni “Namunai adabiyoti tojik”da Hislatning tojikcha she’rlari berilgan, biroq o‘zbekcha she’rlariga o‘rin ajratilmagan. Nashrdagi ma’lumotdan kelib chiqib o‘quvchida tazkirada uning she’ri umuman keltirilmagan ekan degan tasavvur paydo bo‘ladi. Po‘latjon domla o‘z fikrini mustahkamlab yana qo‘shimcha qiladi: ““Tuhfatu-l-ahbob” sohibi ham tojikcha she’rlaridan namuna olmishdur” (№ 56, 151. № 56, 169).

7. Majzub soqiynomasi haqida: “Devonida bir ayrim soqiynomasi bordur. Bu esa, 180 betdan iboratdur”,-deyilsa, nashrda 181 bet deb berilgan (№ 62, 167. № 62, 187).

8. “Shoir Volaning nomi mulla Qurbonxon bo‘lub, Abdulvalito‘raning havlisinda bo‘lmish bir suhbatda ayon bo‘lishicha” jumlasida Abduvalito‘ra ismida Abduxoliq to‘ra deya tabdil qilib ketilgan (№ 65, 176. № 65, 200).

Akademik Azizxon Qayumov qo‘shib ketgan ma’lumot

1. Mansur Piskandiy vafoti: “Abjad hisobi ila olganda hijriy ila 1189 bo‘ladur”, - deyilsa (№ 36, 79), uning milodiy hisobi ham ilova qilingan: “1775-1776” (№ 36, 92).

2. G‘oziyning Amiriyga hasbi hol muxammasining birinchi bandi so‘nggi misrasi qo‘lyozmada tushib qolgan. A. Qayumov nashrda qo‘shib ketgan: “Ranj-u kulfatga yaqin, rohatga dur afgandiman” (№ 37, 85, № 37, 98).

3. Qiyosiy fiqrasida shoir Zokiriyning vafoti 1240-yil deyilgan. Nashrda uning milodiy hisobi ham berilgan: 1824-1825-yillar (№ 41, 98, № 41, 112).

4. Kaltatoyi fiqrasida: “Xon unga “a’yi Kaltatoyim” deb navozish etadurgan bo‘lgan. Shunga binoan shul qishloqning nomi “Kaltatoy” deb atalib, taxallus ham shul bo‘lgan. Shul nom hanuz davom etadur: Leningrod rayon Yov jamoasiga tobe’ Kaltatoy qishloq”. A. Qayumov bu hudud hozirda qaysi tumanda joylashganini ham aytib o‘tgan: “hozirgi Uchko‘prik” (№ 51, 129, № 51, 145).

5. Mahzuna fiqrasida: “Muhammadyusuf Muhammadsolih oxund devon Muhammadali yosh chog‘ida saroyda bo‘lgani, Mulla Boshmon bilan yondosh mahallada ekanidan Nodira esa Muhammadyusuf Muhammadsolih oxund devonga “mirzoyi zarrin qalam” unvoni(ni) bergani, bu fozil, husnixat, inshoga mohir zotga hurmat-e’tibori shunchaliq bo‘lgani holda shul joydagi bir shoiraning eshitmay, ko‘rmay qolmagandur”,-deyiladi (№ 54, 139). Nashrda Muhammadalixonning hokimiyat yillari ham berib ketilgan: “1822-1842-yillarda Qo‘qon xoni” (№ 54, 156). Biroq, Muhammadalixon 1822-1842-yillarda emas, 1822-1841-yillarda xonlikni idora etgan. 1841-yilda o‘z ukasi, Mahmud Sulton foydasiga taxtni topshirgan.

6. Niyoziy I. vafoti: “1272nchi hijriy yilida Xo‘tan shaharida vafot etmishdur”,-deyilsa, nashrda milodiy hisobi ham berilgan: 1855-1856 (№ 59, 160. № 59, 180).

7. Jaloliy vafoti qo‘lyozmada “hijriy ila 1261nchi yilda” deb qayd etilgan bo‘lsa, nashrda milodiy hisobini ham mavjud: “milodiy 1845” (№ 60, 161. № 60, 181).

8. Azimiy vafoti: “hijriy 1263-yil”ning ham milodiy hisobi chiqarib ketilgan: “1846-1847” (№ 61, 164. № 61, 184).

9. Majzub Namangoniy vafotiga (“hijriy1273-yilda”) nashrda: “milodiy 1856-1857-yillar” ham qo‘shimcha qilingan (№ 62, 168. № 62, 188).

Qo‘lyozma va nashrdagi uslubiy g‘alizliklar

1.	*“Muyassar et, iloho, seg‘an o‘zing, ul joyi a’log‘a”.*	“Muyassar et, ilohi, sen o‘zung, ul joyi a’loga”.	№ 36, 80.	№ 36, 93.
2.	“Kamandi xayoli rasodur oning”.	*“Kamandi hayoli rasodur aning”.*	№ 37, 81.	№ 37, 94.
3.	“Ko‘ngil ko‘rgach yuzingni, mayl gulzori Eram qilmaz”.	*“Ko‘ngul ko‘rgach yuzingni, mayli gulzori iram qilmaz”.*	№ 37, 81.	№ 37, 94.
4.	“Ko‘zim yoshi ko‘yin tufrog‘ini behuda nam qilmaz”.	*“Ko‘zim yoshi kuyin tufrog‘ini behuda nam qilmaz”.*	№ 37, 82.	№ 37, 94.
5.	“Sen aytgan ishni “bo Alloh” hech rahboni sanam qilmaz”.	*“Sen etgan ishni bilmoq hech rahboni sanam qilmaz”.*	№ 37, 82.	№ 37, 95.
6.	“Bo‘lma komi nafs uchun har siflaning oldida xam”.	*“Bo‘lma komi nafs uchun har siflaning oldida ham”.*	№ 37, 82.	№ 37, 95.
7.	“To muyassardur jahon ahliga manzur o‘lmog‘il”.	*“To muyassardur jahon ahliga maxmur o‘lmog‘il”.*	№ 37, 82.	№ 37, 95.
8.	“Mubtaloyi dardi bedarmona kofur o‘lmog‘il”.	*“Mubtaloi dardi badarmona kofur o‘lmog‘il”.*	№ 37, 82.	№ 37, 95.
9.	“Bundan ortuq na emish hashmat-u davlat angakim”.	*“Bundan ortuq na emish hashmat-u davlat anga kam”.*	№ 37, 83.	№ 37, 96.
10.	“Ketdilar ozodalar g‘am birla nokas bu kas”.	*“Ketdilar ozodalar g‘am birla nokas bo‘ldi kas”.*	№ 37, 85.	№ 37, 99.
11.	“G‘am yukin tortib, alif qaddim	*“G‘am yukin tortib, alif qaddim*	№ 37, 85.	№ 37, 99.

	egildi misli nun”.	*etildi ismli nun”.*		
12.	*“Noshinolar ko‘ziga bu dudai darbandiman”.*	“Noshino(s)lar ko‘ziga bu dudai darbandiman”.	№ 37, 85.	№ 37, 99.
13.	*“Bandai davron bori Shirin kamolidur mango”.*	*“Bandai davron bori Shirin kalomidur mango”.*	№ 38, 87.	№ 38, 101.
14.	*“So‘zda hosil sharbati yuhyiga Rumiydur mango”.*	“*So‘zda hosil sharbati yuh’yil-izomiydur mango*”.	№ 38, 87.	№ 38, 101.
15.	*“Hofizi Sheroz lutfidin taraqqiylar topib”.*	“*Hofizi Sheroz nazmidin taraqqiylar topib*”.	№ 38, 87.	№ 38, 101.
16.	*“Fayz Firdavsiy gahi ko‘nglim ochib Firdavsiydek”.*	“*Fays firdavsi gahi ko‘nglum ochib Firdavsiydin*”.	№ 38, 87.	№ 38, 101.
17.	“Bizki, besh kun mehmonmiz, ey falak, qasring aro”.	*“Biz-ku, besh kun mehmonmiz, ey falak, kasring aro”.*	№ 38, 88.	№ 38, 102.
18.	“Hajringda bedimog‘liq etsam ne aybkim”.	*“Hajringda bedumog‘liq etsam nasiybkim”.*	№ 38, 89.	№ 38, 104.
19.	*“Zarrin kamarga mo‘yi miyoning qo‘pog‘lanib”.*	“Zarrin kamarga mo‘yi miyoning qurog‘lanib”.	№ 38, 90.	№ 38, 105.
20.	*“Har nechakim quvuvlasa, qopungdin toyog‘lanib”.*	“Har nechakim quvlasa, qopungdin toyog‘lanib”.	№ 38, 90.	№ 38, 105.
21.	“Xalq orosinda “Eshon bog‘dor bobo” deb mashhurdir”.	*“Xalq orosinda Eshon bobo bog‘dor bobo deb mashhurdir”.*	№ 39, 90.	№ 39, 105.
22.	“Oldig‘a yoqin borg‘il, albatta, qabob aylar”.	*“Oldig‘a yoqin borg‘an, albatta, qabob aylar”.*	№ 39, 92.	№ 39, 107.
23.	“Erur sargashtai maqsudi iymon yor gisuyi”.	*“Erur sargashtam maqsudi iymon yor gisuyi”.*	№ 40, 94.	№ 40, 109.
24.	“Bel-u og‘zi xayolin mug‘tanim bo‘lg‘oysen, ey ko‘nglim”.	*“Bel-u og‘zi xayolin mug‘tanim bo‘lmaysen, ey ko‘ngil”.*	№ 40, 94.	№ 40, 109.
25.	“O‘limdin ham erur dushvorroq rashk o‘ti oshiqg‘a”.	*“O‘lumdin ham erur sho‘rroq rashk o‘ti oshiqg‘a”.*	№ 40, 95.	№ 40, 109.
26.	“Boqib ag‘yorg‘a bu xasta afgoringni kuydirma”.	*“Boqib ag‘yorg‘a bu xasta afkoringni kuydirma”.*	№ 40, 95.	№ 40, 109.
27.	*“Mahvashekim jilvasi barq-u so‘zi bir shu’ladur”.*	“Mahvashekim jilvasi barq-u yuzi bir shu’ladur”.	№ 40, 97.	№ 40, 111.
28.	Bir qo‘lyozmada nomi Muhammad Aminxo‘ja deb ko‘rsatilmishdur	*“Bu qo‘lyozmada nomi Muhammad Amin Xo‘ja deb ko‘rsatilmishdur”.*	№ 41, 98.	№ 41, 112.
29.	“Haq tajalliyotidin vahdat xumidek urdi jo‘sh”.	*“Haq tajalliyotidin vahdat xumodek urdi jo‘sh”.*	№ 41, 98.	№ 41, 112.
30.	“Ne munosib sen kabi yaxshig‘a bu kor, aylanoy”.	*“Ne munosib sen kabi yaxshig‘a bir kor, aylanay”.*	№ 41, 100.	№ 41, 114.
31.	“Ki shoyad rahm aylab, onglag‘oy nomimni fahvosi”.	*“Ki shoyad rahm aylab, anglagay nomimni ig‘vosi”.*	№ 42, 101.	№ 42, 115.
32.	“Bu jonim pora-pora shona yonglig‘ chok o‘lur har dam”.	*“Bu jonim pora-pora shona yonglig‘ sok o‘lur har dam”.*	№ 42, 101.	№ 42, 115.
33.	“Ko‘ngilg‘a toza-toza dog‘ to‘ldi sarvqadlardin”.	*“Ko‘ngilg‘a toza-toza dog‘ to‘ldi sarvqandlardin”.*	№ 42, 101.	№ 42, 115.
34.	“Bayzasidin so‘ng daf-u nay nola barpolanmosun”.	*“Bayzasidin so‘ng daf-u nay nola barolanmasun”.*	№ 42, 101.	№ 42, 115.
35.	“Zulayho imtisholim Misri davlat uzra ul shohkim”.	*“Zulayho imtasolim Misri davlat uzra ul shohkim”.*	№ 42, 102.	№ 42, 117.
36.	“Junun tumoridin da’f o‘ldi osori malolimkim”.	*“Junun tumoridin da’f o‘ldi osori mahri kim”.*	№ 42, 102.	№ 42, 117.

37.	“Kezib dashti junun chektim jafo-u javr emgaklar”.	*“Kezib dashti kunun chektim jafo-u javr emgaklar”.*	№ 42, 103.	№ 42, 118.
38.	*“Suxan zug‘rosi ermish, osmon lavhiga zabt etgan”.*	“Suxan tug‘rosi ermish, osmon lavhiga zabt etgan”.	№ 42, 104.	№ 42, 119.
39.	*“Mavlono Ravnaq turkiy va forsiy ash’or ega egasi shoirdur”.*	“Mavlono Ravnaq turkiy va forsiy ash’orlar egasi shoirdur”.	№ 43, 104.	№ 43, 119.
40.	“Bu kishining o‘g‘li bo‘lub, bular ham shoirlardur”.	*“Bu kishining o‘gli bo‘lib, bu kishi ham shoirdurlar”.*	№ 43, 104.	№ 43, 119.

Tabdil va nashrdagi imloviy farqlar

T/r.	Qo‘lyozmadagi variant	Nashrdagi variant	Qo‘l.fiqrasi va sahifasi	Nashr fiqrasi va sahifasi
1.	Fazliy	Fazlii	№ 35, 78.	№ 35, 91.
2.	“Majmuatu-sh-shuaro”	“Majmuotu-l-shuoro”	№ 35, 78.	№ 35, 91.
3.	Xo‘qandga	Ho‘qanda	№ 35, 78.	№ 35, 92.
4.	mazharulloh	mazhari olloh	№ 35, 79.	№ 35, 92.
5.	na’sh-u namo	na’sh-u noma	№ 36, 79.	№ 36, 92.
6.	ma’lumdur	maelumdur	№ 36, 79.	№ 36, 92.
7.	jovudoni	jovdoni	№ 36, 80.	№ 36, 93.
8.	“Majolisu-n-nafois”	“Majolis ul-nafoyis”	№ 37, 80.	№ 37, 93.
9.	1817nchi yilga	1817 yilga	№ 37, 81.	№ 37, 94.
10.	Eram	Iram	№ 37, 81.	№ 37, 94.
11.	tingla	tiingla	№ 37, 82.	№ 37, 95.
12.	Chiniyi Fag‘fur	chiniyyu fag‘fur	№ 37, 82.	№ 37, 95.
13.	shoir	–	№ 37, 83.	№ 37, 96.
14.	qatrafshon	qatra fishon	№ 37, 83.	№ 37, 96.
15.	hur	ur	№ 37, 83.	№ 37, 96.
16.	labo-lab	lbolab	№ 37, 83.	№ 37, 96.
17.	bexirad	bextrad	№ 37, 83.	№ 37, 96.
19.	xating	xatingi	№ 37, 84.	№ 37, 98.
20.	monandi	monanda	№ 37, 85.	№ 37, 99.
21.	bu	–	№ 37, 85.	№ 37, 99.
22.	shukrulloh	shukri lilloh	№ 37, 85.	№ 37, 99.
23.	ishtig‘ol	ishtiqol	№ 38, 86.	№ 38, 100.
24.	*atirparvar*	*atrparvar*	№ 38, 87.	№ 38, 101.
25.	*homiydur*	*xomiydur*	№ 38, 87.	№ 38, 102.
26.	kufri zulfin	kufr, zulfin	№ 38, 88.	№ 38, 103.
27.	xoring	horing	№ 38, 89.	№ 38, 103.
28.	ilhoming	ilhoning	№ 38, 89.	№ 38, 103.
29.	agarchi	garchi	№ 38, 89.	№ 38, 103.
30.	gisuyi	gisuiy	№ 38, 89.	№ 38, 104.
31.	qirg‘og‘da	qirg‘oqda	№ 38, 89.	№ 38, 104.
32.	o‘ldurodursen	o‘lduradurchsn	№ 38, 89.	№ 38, 104.
33.	shoirlardan biridur	shoirlardandur	№ 39, 90.	№ 39, 105.
34.	o‘rugzorlar	o‘rikzorlar	№ 39, 91.	№ 39, 105.
35.	qat’iy nazar	qan’i nazar	№ 39, 91.	№ 39, 106.
36.	yaloshurlar	yaloshdurlar	№ 39, 91.	№ 39, 106.
37.	shayx	shayh	№ 39, 91.	№ 39, 106.
38.	ila	–	№ 40, 93.	№ 40, 107.
39.	Muhammadya’qubdan	Muhammad Ya’kubdan	№ 40, 93.	№ 40, 108.

40.	tutolmoymiz	tutaolmaymiz	№ 40, 94.	№ 40, 109.
41.	shoirligi	shoirlgi	№ 40, 94.	№ 40, 109.
42.	muhabbat	muhabbt	№ 40, 94.	№ 40, 109.
43.	Falotun	Filotun	№ 40, 95.	№ 40, 110.
44.	Navoiyning	Navoiy	№ 40, 95.	№ 40, 110.
45.	tabbaro	tabirro	№ 40, 96.	№ 40, 110.
46.	jihatdin	jihattin	№ 40, 96.	№ 40, 110.
47.	zarraoti	zarrioti	№ 40, 96.	№ 40, 110.
49.	furqatingdin	firqatingdin	№ 40, 96.	№ 40, 110.
50.	nobing	nobng	№ 40, 97.	№ 40, 111.
51.	xirom	hirom	№ 40, 97.	№ 40, 111.
52.	namangonli	Namangonli	№ 41, 98.	№ 41, 112.
53.	Besutun	Bestun	№ 42, 101.	№ 42, 115.
54.	muddavosi	modavosi	№ 42, 101.	№ 42, 115.
55.	shoyad	shoid	№ 42, 101.	№ 42, 116.
56.	g‘ayri	g‘ayra	№ 42, 101.	№ 42, 116.
57.	mo	–	№ 42, 101.	№ 42, 116.
58.	parvonadek	parvondek	№ 42, 102.	№ 42, 116.
59.	gulfom	gulfot	№ 42, 102.	№ 42, 117.
60.	naxli	nahli	№ 42, 103.	№ 42, 118.
61.	fahm	faxm	№ 42, 103.	№ 42, 118.
62.	zahmlarda	zaxmlarda	№ 42, 103.	№ 42, 118.
63.	xayolim	hayolim	№ 42, 104.	№ 42, 118.
64.	imtihon	imtixon	№ 42, 104.	№ 42, 119.
65.	diydorman	didorman	№ 43, 104.	№ 43, 119.
66.	hayhotkim	hayxotkim	№ 43, 104.	№ 43, 119.

Tazkira yozilishida tushirib qoldirilgan misra bayt va bandlar

1. Munisning “shuaro” radifli g‘azali ikkinchi bayti (№ 38, 88. № 38, 102):

Yerga xurshiddek solur davron,
Qilsalar sayri osmon shuaro.

2. Nodiraning “Yordin qoldi chaman sarsabz-u xandon o‘lmasun…” misrasi bilan boshlanuvchi g‘azalining atigi ikki bayti (birinchi va uchinchi baytlari) keltirilgan. Oradagi quyidagi ikkinchi bayt tushib qolgan (№ 53, 136. № 53, 153):

Bo‘lmasun gul ko‘ksini ochib chamanda jilvagar,
Toki guldek hosilim choki giribon o‘lmasun.

Xulosa va takliflar. Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, “Tazkirai Qayyumiy” unikal ma’lumotlar bera olishi bilan adabiyotshunoslik fanida muhim manbalardan biridir. Qo‘lyozma va nashr o‘rtasida farqli jihatlar talaygina. Ularning matniy-qiyosiy tadqiqini amalga oshirish zarur. Qolaversa, tazkirada keltirilgan shoirlarning she’rlari matnini ushbu shoirlarning devon, hamda to‘plamlaridan joy olgan variantlari o‘rtasida matniy-qiyosiy tadqiqini amalga oshirish ham matnshunoslik va adabiy manbashunoslik sohasi vakillari oldida turgan galdagi vazifalardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Po‘latjon domulla Qayyumiy. Tazkirai Qayyumiy (qo‘lyozma), 1960. – T.: O‘zR FA Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi qo‘lyozmalar fondi, № 734.
2. Qayyumov P. Tazkirai Qayyumiy (nashrga tayyorlovchi A. Qayumov). – T.: O‘zR FA Qo‘lyozmalar instituti tahririy nashriyot bo‘limi, 1998. – 712 b.
3. Qayyumov P. Xo‘qand tarixi va uning adabiyoti (nashrga tayyorlovchi Qayumov A.). – T.: Tamaddun, 2011. – B. 377.
4. Boltaboyev H. Tazkiralar zikri. – T.: Mumtoz so‘z, 2015. – B. 261.
5. Qayyumov P. D. Tazkirat ush-shuaro. 1-kitob – Toshkent: O‘zR FA Davlat adabiyot muzeyi, 2006. – B. 176 .
6. Qayyumov P. D. Tazkirat ush-shuaro. 2-kitob – Toshkent: O‘zR FA Davlat adabiyot muzeyi, 2006. – B. 182.
7. Boltaboyev H. Turkiy tazkiralarda Alisher Navoiy siymosi // https://ziyouz.uz/ilm-va-fan/adabiyot/hamidulla-boltaboev-turkiy-tazkiralarda alisher-navoiy-siymosi/
8. Madraimov A., Fuzailova G. Manbashunoslik. – T.: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2008. – B. 264.

ZAMONAVIY AXBOROT TEXNOLOGIYALARI CHET TILLARNI O‘RGANISH VOSITASI SIFATIDA

Fayzullayeva Madina Abdumo‘min qizi, Chirchiq davlat pedagogika universiteti Pedagogika fakulteti “Ta’lim muassasalari boshqaruvi” yo‘nalishi magistranti.
e-mail: FayzullaevaMadina2000@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada hozirgi kunda katta e’tibor qaratilib kelinayotgan raqamli texnologiyalar, axborot texnologiyalar orqali yurtimizda talab darajasiga aylangan biror xorijiy jahon tillarini o‘rganishni muhokama qilinadi. Shuningdek, zamonaviy axborot texnologiyalari chet tillarni o‘rganish vositasi sifatida foydalanishning bir qancha usullari ko‘rsatib o‘tilgan. Ushbu maqolada Williams R. V. and Mackley C. kabi xorijiy tarjibalarga boy insonlar fikri va tajribasi bilan ham tanishishingiz mumkin.

Kalit so‘zlar: chet tillarini o‘rganish, Internet, faoliyat, Williams R. V., Mackley C., o‘ziga ishonch, ingliz tili, muloqot, o‘qish qobiliyati, yozish qobiliyati, nutq qobiliyati.

СОВРЕМЕННЫЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК СРЕДСТВО ИЗУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

Аннотация. В данной статье рассматривается изучение иностранных языков мира, вышедших на уровень востребованности в нашей стране благодаря цифровым технологиям и информационным технологиям, которым в настоящее время уделяется большое внимание. Также в статье показано несколько способов использования современных информационных технологий как средства изучения иностранных языков. В этой статье вы можете получить больше информации о мнении и опыте людей, богатых зарубежным опытом, таких как Уильямс Р. В. и Масклей С.

Ключевые слова: изучение иностранных языков, Интернет, деятельность, Уильямс Р. В., Масклей С., уверенность в себе, английский язык, общение, умение читать, писать, говорить.

MODERN INFORMATION TECHNOLOGIES AS A MEANS OF LEARNING FOREIGN LANGUAGES

Annotation. This article discusses the study of foreign world languages, which has become a demand level in our country through digital technologies and information technologies, which are currently receiving great attention. Moreover, several ways of using modern information technologies as a means of learning

foreign languages have been shown in the article. In this article, you can get more information about the opinion and experience of people rich in foreign experience, such as Williams R. V. and Mackley C.

Keywords: learning foreign languages, Internet, activities, Williams R. V., Mackley C., self-confidence, English, communication, reading, writing, speaking.

Introduction. The main duty of teachers is to create the situations of practical learning language for each student to choose such methods and ways of training that would enable every student to show their activity, their creativity. The task of the teacher is to increase student's cognitive activities in learning foreign languages [1]. Modern educational technologies and innovations such as cooperative learning, project methods, the use of new information technologies, the Internet help to implement student-centered approach to training, provide individualized and differentiated learning, taking into account the capacities of children, their level, inclinations and stuff.

Relevance of the topic. New modern information technologies in teaching foreign languages are one of the most revolutionary advances in recent decades, which greatly influenced on the educational process throughout the world, was the creation of the global computer network known as the Internet, which literally means "international network" (England, international net). The use of cyberspace for training purposes is a totally new direction and method in general didactics and private methodic, because the changes affect all aspects of the educational process, from choosing the technique and style of the work, ending with the changing of requirements to the academic level of their students.

Material and research methods. The possibilities of using the Internet resources are enormous. The Internet creates the conditions for obtaining all necessary information for students and teachers held anywhere in the world: cross-cultural material, news from the lives of young people, articles from newspapers and magazines, necessary literature and so on. In this article, the main goal is to bring the methodology of teaching foreign languages in schools according to the development of modem information technologies [2]. At foreign language lessons using the Internet, we can solve a number of the following teaching tasks:

- to form the skills and abilities of reading, using material from the global network to improve the skills of writing of the students;
- to improve the vocabulary of the students;
- to form schoolchildren' s sustained motivation to the learning of English language;
- to expand and broaden student's horizons;
- to develop and maintain the business relationships and contacts with their peers of other countries.

Moreover, students can participate in testing, in quizzes, tests, contests and competitions held over the Internet, to correspond with peers from other countries, participate in chat rooms, video conferencing and stuff. Students can obtain the

information on the issue, on which they can work at this moment with their project. This may be the joint work of schoolchildren and their foreign counterparts from one or more countries.

Forms of work with computer training programs for foreign language lessons include:

- learning vocabulary;
- pronunciation;
- training dialogical and monological speech;
- teaching writing;
- refinement of grammatical phenomena.

Comprehensive basis of mass computerization of education stems from the fact that the modem computer is an effective means of optimizing the conditions of intellectual work in general, in any form. Williams and Mackley wrote in their article: “There is one peculiarity of the computer, which is revealed when using it as a device to train others, and as an assistant in the acquisition of knowledge, it is his in animation. The machine can "friendly" chat with the user and in some moments “support’’ it, but it will never show the signs of irritability, and will not make feel that it was bored. In this meaning, the use of computers is perhaps the most useful for the individualization of certain aspects of teaching” [3; p. 38].

Communicating in real language environment provided by the Internet, students find themselves in not only real life long situations but also some specially conditions [4; p. 537-540]. Involved into the solution of a wide range of meaningful, realistic, interesting and achievable objectives, the students learn spontaneously and adequately respond to them, which stimulate the creation of original expressions, but not a manipulation of linguistic expressions.

Mastery of communicative and intercultural competence is impossible without the practice of communication and the use of Internet resources on foreign language lessons. It is simply irreplaceable: virtual environment Internet allows going beyond the temporal and spatial scope, giving its users the opportunity to authentic communication with real relevance to the interlocutors on both sides of the topic. [5; p. 215]. Nowadays, the priority is given to communication, interactivity, authenticity of the communication, the study of language in cultural context, autonomy and humane of education. These principles make it possible to develop intercultural competence as a component of communicative ability [6; p. 60]. The final goal of learning foreign languages is the learning of free orientation in the foreign language environment and the ability to react in different situations, for example, communication. New views on the results of learning contributed to the emergence of new technologies and refusal from outdated ones. Nowadays, new methods of using net resources are opposed to the traditional foreign language instruction.

The concept of “traditional” is associated primarily with memorizing the rules and implementation of language exercises, for example, “with talk about language instead of communication in language”. Many teachers are still convinced that “the vocabulary useful structures = language”, and it lies at the heart of the learning

process. To teach communication in a foreign language, you must create a real life situations (for instance, what is called the principle of authenticity of communication), which will stimulate the study of material and develop adequate behavior. The new modern information technologies, particularly the Internet is trying to correct this mistake.

The communicative approach - a strategy that models communication, aimed at creating a psychological and linguistic readiness to communicate on a conscious understanding of the material and methods of action with him, as well as on the awareness of the requirements for effectiveness of expression. For the user, the implementation of the communicative approach in the Internet is not particularly difficult. Communicative task must offer students a problem or question for discussion, and students do not just share information but also evaluate it. It is important that such task makes possible the flexible use of knowledge and skills of students. The basic criterion that allows distinguishing this approach from other types of training activities is that students choose their own language units to process their thoughts. They have the opportunity to express themselves and their experiences through language as a person, namely a person placed in the center of theories of education for the future. The communicative approach is used largely at the student, answering the basic criteria of modem didactics.

Using the Internet in the communicative approach is the best motivated: its aim is to interest students in learning a foreign language through the accumulation and expansion their knowledge and experience. [7; 173-193 p.] The students should be prepared to use the language for real communication outside the classroom, for example, during visits to the country the language is spoken, during the reception of foreign guests at home, correspondence, the exchange of audio and video tapes, the results of assignments, etc. with schools or friends in the target language country. [8; p. 14]. The term communication skills shouldn’t be understood narrowly pragmatic. We can’t disagree with Bim I. L. those communication skills "is not reducible only to the establishment by speaking of social contacts, to mastering the language of tourism. This is the communication of the individual to the spiritual values of other cultures - through personal contact and through reading. "This approach, implemented in the Internet, attracting students by focusing on topics that interest them and allowing them to choose texts and tasks to achieve the objectives of the program. Communicative ability of students is developed through the Internet namely, through their involvement in a wide range of meaningful, realistic, having the sense and achievable objectives, the successful completion of which gives satisfaction and enhances their self-confidence”.

Communicative language teaching through the Internet emphasizes the importance of development students’ ability and their desire to use foreign language for effective communication [9; P 96.]. The primary main importance is attached to understanding, to transfer of content and expression of meaning, and the study of structure and vocabulary of a foreign language serves this purpose. In addition to the communicative needs, the students need to master the technique of the Internet to be more responsible for their own learning. They need to develop the ability to cope

with a situation where their language resources are not enough adequate, to have good study skills, the ability to evaluate their own speech and successes, as well as the ability to identify and solve educational problems. The development of the youth independence through a global network is a gradual process that must be constantly encouraged. Perhaps the most important task facing language teachers is to find the best ways to lead students to a gradually increasing independence. [10; p. 45].

We need time to create the communication through Internet. It is necessary to maintain the socio-psychological atmosphere in which the student is involved, the confidence that he/she is respected as a person with his/her own views, interests, strengths and weaknesses, and preferred for Pego learning style. The atmosphere is characterized by this spirit of mutual assistance, in which foreign language learning through the Internet is a socially - conditioned experience.

Teaching of the original language, the Internet helps form the skills of speaking, as well as in teaching vocabulary and grammar, providing a genuine interest and, consequently, efficiency.

Moreover, the Internet develops skills that are important not only for foreign language. This is primarily due to the mental operations: analysis, synthesis, abstraction, identification, comparison, verbal and semantic prediction and preemption, etc. Additional, skills and abilities that are generated using net technologies are beyond the foreign language competence, even in the “language” aspect. Internet develops social and psychological characteristics of students: their self-confidence and their ability to work as a team, creating a favorable atmosphere for teaching speaking as a means of an interactive approach [11; p. 38].

Conclusion. Interactivity does not simply create a real-life situation, but it also forces students to respond adequately to them through the foreign language. Moreover, when it starts to get, we can speak of language competence. Even in the presence of errors. The main skill spontaneously, harmoniously respond to the statements of others, expressing their feelings and emotions, we can consider interactivity as a way of self-development through the Internet: the ability to watch and copy the use of language, skills, behavior patterns of partners, retrieve the new values issues during their joint discussions.

References

1. Йеренчлнова Е. Б. Исползование сети Интернет при обучении иностранному язику // Инновационние педагогическис технологии материали Междунар. науч. конф. (г. Казан, октябр 2014). – Kazan Buk, – p. 2014. (Yerenchlnova E. B. Using the Internet in teaching a foreign language // Innovative Pedagogical Lexnology Materials and International Scientific Conf (Kazan, oktabr 2014 g). - Kazan Buk, 2014 - p.)

2. What is e-learning? and know the importance of elearning in education (digitalclassworld.com).

3. William R. V. and Mackley C. Computer in school Oxford University Press, 2000. – p. 38.

4. Сайдалиева Г. А. (2017). The use of computer technologies in learning foreign languages. *Молодой ученый*, (1), 537-540.

5. Modern information technologies in education Robert IV -Moscow School Press, 1994.-215.

6. Соколова Э. Я. Анализ потенсиала интемет-ресурсов в обучении иностранному язику // международнбий журнал прикладнwх и фундаменталних исследований. - 2015. 5-4. - p 607. (Sokolova E Ya Analysis of the potential of intemet resources in teaching a foreign language // international journal of applied and fundamental research. - 2015. 5-4. – p. 607.)

7. Benefits and drawbacks of controlled laboratory studies of second language acquisition Yang L R Cambridge Cambridge University Press. 2001. – P. 173-193.

8. Богомолов А. Н. Виртуалная язиковая среда обучения русскому язику как иностранному флингвокултурологический аспект) – М : MAKS Press, 2008. – p 14. (Bogomolov A.N. Virtual language environment for teaching Russian as a foreign linguoculturological aspect) - M: MAKS Press, 2008. – p. 14.)

9. Problems of application of multimedia technologies in higher education // High technology in pedagogical process abstracts Interuniversity Scientific Conference of university teachers, researchers and specialists Frolova NH – Nizhni Novgorod, VSPL, 2000 - P. 96.

10. New pedagogical and information technologies in the education system Polat ES.Moscow, education. 2000, p. 45.

11. William R. V. and Mackley C. Computer in school Oxford University Press, 2000. – P. 38.

ABAY IJODIY MEROSINING AHAMIYATI

Fazilova Klara Bayburievna, Guliston davlat pedagogika instituti Tillarni o‘qitish kafedrasi katta o‘qituvchisi
e-mail: klara-fazbay@mail.ru

Annotatsiya. Qozoq ma’rifatparvari, davlat arbobi, faylasufi, bastakori, qozoq yozma adabiyotining asoschisi va shoir Abay – Ibrohim Qo‘nonboyev haqli ravishda qozoq adabiyoti va madaniyati xazinasiga ulkan hissa qo‘shgan buyuk shaxslardan biri hisoblanadi. Maqolada Abayning ijodiy merosi bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagani, shoir qozoq adabiyotidagi fenomen ekanligi asoslab berildi.

Kalit so‘zlar: qozoq mutafakkiri, ma’rifatparvar shoir, tarjima, Qora so‘zlar, insonparvarlik,

ЗНАЧЕНИЕ ТВОРЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ АБАЯ

Аннотация. Казахский просветитель, государственный деятель, философ, композитор, основатель казахской письменной литературы и поэт Абай – Ибрагим Кунанбаев вправе считается одной из великих личностей, внесших огромный вклад в сокровищницу казахской литературы и культуры. В статье обосновано, что творческое наследие Абая и сегодня не потеряло своего значения, а поэт является феноменом в казахской литературе.

Ключевые слова: казахский мыслитель, поэт-просветитель, перевод, Слова назидания, гуманизм.

THE SIGNIFICANCE OF ABAI’S CREATIVE HERITAGE

Abstract. Kazakh educator, statesman, philosopher, composer, founder of Kazakh written literature and poet Abai – Ibrahim Kunanbayev is rightfully considered one of the great personalities who made a huge contribution to the treasury of Kazakh literature and culture. The article proves that the creative heritage of Abai has not lost its significance today, and the poet is a phenomenon in Kazakh literature.

Keywords: Kazakh thinker, poet-educator, translation, Words of edification, humanism.

Kirish. XX asr boshidagi qozoq jamoatchilik fikri va adabiyotining progressiv-demokratik tendensiyasi Abay nomi bilan bog‘liq bo‘lib, u vijdon va davr

intilishlarining timsoliga aylangan. O‘z vaqtida Alixon Bukeyxonov Abayni Yevropaning mashhur shoirlari bilan tenglashtirgan: “Abay xalqning ajoyib she’riy qudrati va g‘ururini ifodalagan. Xalqning ma’naviy ijodini Abay kabi yuksaltirgan shoir hech qachon bo‘lmagan. Uning to‘rt faslga bag‘ishlangan ajoyib she’rlari (bahor, yoz, kuz va qish) Yevropaning mashhur shoirlariga sharaf keltirgan bo‘lardi” [4, s. 17].

Abayning asarlari ko‘plab tillarga tarjima qilingan, uning ijodi chet el yozuvchilari, shoirlari va adabiyotshunoslari orasida keng aks-sadosini topadi. Maqolalar va tadqiqotlar turli mamlakatlarda - Koreya va Xitoy, Hindiston va Erondan Yevropa va AQSH davlatlarigacha nashr etiladi. Bugungi kunda qozoq shoiri va faylasufi merosi jahon madaniyati xazinasining ajralmas qismi bo‘lib, uning nomi zamonamizning eng buyuk shoirlari bilan bir qatorda turibdi. Abay asarlarini o‘rganish, tadqiq qilish, tarjima qilib, adabiyotdan o‘quv dasturlariga kiritish yoshlarni qozoq mutafakkirining merosi bilan tanishtirishga, ularning dunyoqarashlarini boyitishga imkon beradi.

Erishilgan natijalar. Abay asarlari XX asrning 20-yillaridan boshlab o‘zbek jamoatchiligi orasida mashhur bo‘ldi. Abayning “Intilish otida” she’ri birinchi marta 1921 yilda Toshkentda qozoq tilida nashr etilgan “Akjol” gazetasida chopetilgan. Abayning “Shoir”, “Lahzalar ro‘y beradi” va boshqa she’rlari 1922 yilda “Inkilob” o‘zbek jurnalida qozoq tilida nashr etilgan. Xuddi shu yili Abayning tanlangan she’rlarining she’riy to‘plami dunyo yuzini ko‘rdi.

XX asrning 50-60-yillarida Abay ijodiga qiziqish ortdi. O‘zbek zaminida buyuk qozoq shoiri, mutafakkiri Abay Kunonboyevning 130-yilligi, 140-yilligi, 150-yilligi va 160-yilligi ayniqsa keng nishonlandi. Abayning tanlangan asarlari va she’rlari 1945, 1961, 1963, 1970 va 2015-yillarda Toshkentda nashr etilgan. “Abay. She’rlar” to‘plami 1970-yilda “G‘afur G‘ulom nomidagi badiiy adabiyot” nashriyotida chop etilgan. Kitobda Uyg‘un, Mirtemir, Asqad Muxtor, Sulton Akbariy, Jumaniyoz Jabborovlarning o‘zbek tiliga tarjima qilingan asarlari o‘rin olgan.

Abay qozoq xalqining ruhi bo‘lib, uning “Qora so‘zlari” dunyo va xalq mohiyatini tushunishga yordam beradigan qimmatli nasihatga aylandi. Bir asrdan ko‘proq vaqt o‘tsa ham, Abayning ovozi ajoyib kuchini yo‘qotmaydi, chuqurligi va ko‘p qirraliligi bilan hayratga soladi.

Abayning - shoir va faylasuf, o‘z davrining hayoti va urf-odatlarini haqqoniy chizgan rassomdir. Abay she’riyati zamonaviy jamiyatni tanqid qilish ruhi bilan singdirilgan. U o‘zini xalq manfaatlarini himoya qilib, jasur novator sifatida ko‘rsatdi. Abay she’riyati tafakkurdan, sharqona osoyishtalikdan mahrum, u hayotga to‘la, xalq taqdiri uchun doimiy tashvish bilan to‘lgan.

Haqiqiy hayot hodisalariga sezgir munosabatda bo‘lib, u odamlarning o‘z-o‘zini anglashini uyg‘otadigan va rivojlantiradigan obrazlarni yaratdi. Abayning fikricha, insonning ma’naviy tarbiyasi faqat ma’rifat bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Abay o‘z

ijodi bilan ona xalqini jahon sivilizatsiyasi boyliklari bilan tanishtirdi va shu bilan birga unga qozoq etnik guruhining eng yaxshi ma'naviy qadriyatlarini olib kirdi.

Abay nima haqida yozgan bo‘lsa ham, u o‘zini doimo shoir-mutafakkir, gumanist-pedagog, o‘z xalqini sevadigan va unga ishonadigan inson sifatida namoyon qildi.

Dunyoviy va diniy bilimlarning uyg‘un kombinatsiyasi g‘oyasi Abayning qarashlarida ko‘rinadi. Uning mafkuraviy merosida ikki chiziqni aniq kuzatish mumkin. Birinchisi - ta'lim, qozoqlarning zamonaviy ta'lim olishi va ilm-fanni rivojlantirish orqali ularni modernizatsiyaga chaqirish. Ikkinchisi - Islom dinining barcha asosiy qoidalarini sinxron tarzda, izchil targ‘ib qilish.

Abay "Qora so‘zlar" asarida hodisalarni, tabiat va jamiyat sirlarini, atrofdagi dunyoni chuqur bilish zarurligi haqida yozadi. Bir qator "so‘zlari" hayot qonunlarini o‘rgangan donishmandning ko‘rsatmasidir. Mutafakkir ilm-fan, bilim, madaniyat va ona tili haqida ko‘p va ishtiyoq bilan yozadi.

XX asr ostonasida inson taqdiri va turmush tarzi haqida mulohaza yuritib, Abay insonni kelajak uchun mas'ul deb hisoblab, aqlni Xudoning imtiyozi deb bildi. Buyuk donishmandning mulohazalarida musulmonning johilligidan achchiqlanish va uning xayrli ishlari bilan faxrlanish, axloqiy tarbiya va qozoq jamiyatining kundalik hayoti va turmush tarzini tanqid qilish, mintaqadagi barcha xalqlarni bir-birini hurmat qilishga, ta'limga intilishga chaqirish bor [3].

Abayga ko‘ra komil inson-bu shaxsning uyg‘un rivojlanishi birligida "aql, ilm, iroda" bo‘lgan shaxsdir.Abayning qozoq xalqining ma'rifati, zamonaviy sivilizatsiya yutuqlari bilan tanishishi haqidagi fikrlari "Qora so‘zlar"ida o‘z aksini topgan. Yigirma beshinchi so‘zda Abay shunday deb yozgan edi: "qozoq bolalariga ta'lim berish yaxshi bo‘lar edi va birinchi navbatda ularga hech bo‘lmaganda turkiy savodxonlikni (ya'ni qozoq tilini) o‘rgatish yetarli bo‘lar edi" [2].

"Qora so‘zlar" asarining 38-chi so‘zida Abay: "Insondagi muhabbat uning aqli, insonparvarligi, bilimlaridan uzilmasdir. Bu xususiyatlarning bosh sababi insonga tug‘ilganidan boshlab berilgan mustahkam sog‘lik, go‘zal qiyofa kabilar hisoblanadi, qolganlari esa ota-onasining, dono ustozlarining va yaxshi do‘stlarining olijanobligiga bog‘liqdir. Intiluvchanlik va tushunish muhabbat tufayli yuzaga keladi. Aql, insoniylik va bilimlar esa insonning fanga bo‘lgan qiziqishini uyg‘otadi", deb yozadi. Ya'ni, insonning rivojlanishidagi tabiiy va ijtimoiy omillarni aql, insoniylik va bilim uchta muhim komponent belgilaydi.

Abay Ilm va Qudratlilikni ajratib, qolganlari ularni to‘ldiradi va tushuntiradi, deydi. Ilm va Qudratlilik tufayli Ollohning 8ta yuzi birlashtiriladi. Ilm cheksiz va barkamoldir. Qudratlilik kuchli va benuqsondir [2]. Abayning differensiyasi quyidagicha: 1) hayot; 2) ilm; 3) qudratli kuch (xudret); 4) ko‘rish (basor); 5) eshitish (salip); 6) istak (irada); 7) nutq (kalam); 8)yaratish (tyakin); 9) rahm-shavqat (raxim); 10) adolat (gadalet).

Abayning gumanistik qarashlari aql-kuch-yurak tizimi orqali barkamol insonni aks ettiradi. Bu haqda Abay yozadi:

Aqыl, qayrat, jүrekti birdey ұsta,
Sonda tolыq bolasыn yelden bөlek.

Bugungi kunda, Abay vafotidan yuz yildan ko‘proq vaqt o‘tgach, uning jamoat arbobi, faylasuf va pedagog sifatidagi shaxsiyati butun turkiyzabon dunyoning, xususan, Markaziy Osiyodagi turkiyzabon respublikalarning ilg‘or ziyolilari orasida juda obro‘lidir.

Abay ijodi nafaqat qozoq xalqi, balki Markaziy Osiyo xalqlari tarixida ham yorqin sahifadir. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 13-yil 2018-martdagi “Buyuk qozoq shoiri va mutafakkiri Abay Qunonboyevning ijodiy merosini keng o‘rganish va targ‘ib qilish to‘g‘risida”gi Qarori.(PQ-3598) do‘stona qozoq adabiyotiga, buyuk yozuvchiga hurmatning yorqin namunasi bo‘ldi. 2020-yilda Turkiya poytaxti Anqarada Abayning 175-yilligi sharafiga TURKSOY xalqaro Tashkilotining onlayn uchrashuvi va ilmiy konferensiyasi bo‘lib o‘tdi. Tadbirda Ozarbayjon yozuvchisi Ye. Guliyevning “Abay Kunanboyev” kitobi taqdim etildi [6, s.865].

X. Yesenova ta’kidlaganidek, Abayning ijodi qozoq xalqi hayotining o‘ziga xos qomusi bo‘ldi... Ayni vaktda Abay intilgan ideallar milliy doiralar bilan cheklanmaydi - ular madaniyatlar muloqoti, umuminsoniy qadriyatlar va haqiqiy insonparvarlik haqidagi tasavvurlarga tayanadi [5, 71-b]. Agar xalq qo‘shni mamlakatlar bilan o‘zaro tushunish, tinchlik va totuvlikda yashasa, mamlakat gullab-yashnaydi, "do‘stlik do‘stlikni chaqiradi", degan. Abay ijodida bir nechta madaniyat yaxlit tarzda birlashgan: shark madaniyati (arab, eron, chig‘atoy), qadimgi qozoq madaniyati (o‘tmishdagi og‘zaki va yozma meros), turkiy mumtoz she’riyat, rus madaniyati (va u orqali Yevropa madaniyati). Abayning boshqa madaniyatlarga qiziqishi katta bo‘lganiga qaramay, uning asarlarida qozoq madaniyatining o‘ziga xosligi saqlanib qolgan. Bundan tashqari,Abay qozoq tilini yangi so‘zlar bilan boyitdi.

Abay madaniyatlar muloqoti, madaniyatlarning o‘zaro bir-biriga singishi kabi fenomenning poydevori tagida turadi. Buyuk shoir o‘zining adabiy tarjimalari orqali qozoq xalqini Navoiy, Firdavsiy, Sa’diy, Nizomiy, Gyote, Pushkin, Lermontov, Polonskiy va boshqalar asarlariga tayangan holda jahon madaniyatining durdonalari bilan tanishtirishga intildi.

Xulosa. Xulosa qilib aytish kerakki, Abay jahon madaniyatiga katta hissa qo‘shgan adiblardan bo‘lib, o‘z davrining yoshlari qalbida va ongida chuqur iz qoldirdi hamda hozirgi kungacha uning asarlari sevilib o‘qilmoqda. Uning asarlarida o‘zi yashagan davrning u yoki bu sosiomadaniy komponenti o‘z ifodasini topgan. Demak, uning har bir asari o‘sha zamona uchun, o‘sha davrda yashagan qozoq xalqi va jamiyati uchun bir kashfiyot bo‘lgan, desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Shoir va

faylasuf Abay ko‘p yillar davomida qozoq madaniyatining otasi va asoschisi hisoblanadi.

Abay Kunonboyevning 175-yilligi Uzbekistonda xam keng nishonlanganidan mamnunmiz. Prezidentimiz Sh. M. Mirziyoyevning 2018-yil 13-martdagi “Buyuk kozok shoiri va mutafakkiri Abay Qunonboyev ijodiy merosini keng o‘rganish va targ‘ib qilish to‘g‘risida”gi Qarori o‘zbekistonliklarning qardosh qozoq xalqi adabiyoti, buyuk adibiga bo‘lgan ehtiromning yorqin namunasi bo‘ldi. O‘zbekiston va Qozog‘iston davlatlari o‘rtasidagi o‘zaro do‘stlik va hamkorlik munosabatlari yangi bosqichga ko‘tarilgan bugungi kunda ikki qardosh o‘zbek va qozoq xalqlari orasidan yetishib chiqqan ulug‘ siymolarni qadrlash, ularning xalqlarimizga qoldirib ketgan o‘lmas meroslarini o‘rganish va targ‘ib qilishga juda katta e’tibor qaratilmoqda.

Shu jihatdan ham O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning joriy yil 13-mart kungi “Buyuk qozoq shoiri va mutafakkiri Abay Qo‘nonboyev ijodiy merosini keng o‘rganish va targ‘ib qilish to‘g‘risida”gi Qarori qardosh Qozog‘iston xalqiga, uning betakror adabiyoti va madaniyatiga bo‘lgan ulkan hurmati va ishonchining yorqin ifodasi bo‘ldi. Prezidentimiz Sh. M. Mirziyoyev ta’kidlagandek: “Buyuk ma’rifatparvar shoir va mutafakkir, xalqlar do‘stligining otashin kuychisi Abay Qo‘nonboyevning sharafli nomi va boy ijodiy merosi nafaqat qozoq xalqi, ayni paytda, butun turkiy xalqlar, jumladan, o‘zbek xalqining ham qalbida bezavol yashab kelmoqda. O‘zbekiston va Qozog‘iston davlatlari o‘rtasidagi o‘zaro do‘stlik va hamkorlik munosabatlari yangi bosqichga ko‘tarilayotgan bugungi kunda Abay Qo‘nonboyev singari ulug‘ allomalarning o‘lmas merosi xalqlarimiz uchun yanada muhim ma’no va ahamiyat kasb etadi” [1].

Foydalanilgan adabiyotlar

1. “Buyuk qozoq shoiri va mutafakkiri abay qo‘nonboyev ijodiy merosini keng o‘rganish va targ‘ib qilish to‘g‘risida”. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. 13.03.2018 yy. https://www.norma.uz/raznoe/buyuk_qozoq_shoiri_va_mutafakkiri_abay_qunonboev_ijodiy_merosini_keng_urganish_va_targib_qilish_tugrisida

2. Абай. Слова назидания. - Алматы, 2005. - 136 с.; Кунанбаев Абай. Книга слов. Поэмы. Перевод с казах. К. Серекбаевой, Р. Сейсенбаевой. – Алма-Ата: Ел., 1993.– с.173-174.

3. Байдаров Е. У. Абай и джадидизм: единство знания и веры в духовном наследии мыслителей Центральной Азии // Мир Большого Алтая. 2015. №1 (3). С. 213-228.

4. Букейханов А. Н. Абай (Ибрагим) Кунанбаев Слово об Абае. Составитель С. Корабаев. Алматы: Энер, 1994. – С. 11 - 17.

5. Есенова Х. Идеи диалога культур в творческом наследии Абая. Инициативы XXI века, (2014). №1, 71-72.

6. Fazilova K. B., Fazilov J. Abay asarlari va madaniyatlararo muloqot. // Academic Research in Educational Sciences.Volume 3|Issue 4|2022. P.859-867. / https://cyberleninka.ru/article/n/abay-asarlari-va-madaniyatlararo-mulo-ot

STEAM TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA XORIJIY TIL DARSLARINI TASHKIL ETISH

Mustafayeva Malika Baxodir qizi, Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi Sirdaryo viloyati hududiy boshqarmasi xorijiy tillarni ommalashtirish bo‘yicha bosh mutaxassis
To‘raqulova Malohat Baxodir qizi, GulDPI pedagogika kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada STEAM texnologiyasining maqsadi, vazifasi va O‘zbekistondagi ta’lim muassasalarida xorijiy tillarni o‘qitishda STEAM texnologiyalaridan foydalangan holda mashg‘ulotlarni tashkil etish, STEAM texnologiyalarining ta’lim jarayonidagi muvaffaqiyatlari haqida ma’lumotlar berilgan. STEAM ta’limi yo‘nalishi va amaliy yondashuvni qo‘llab – quvvatlash va yuqoridagi beshta soha asosida yagona mukammallik darajasidagi ta’limni tashkil etish, nazariy olingan bilimlarni amalda ham qo‘llash usullari bayon qilinadi. Maktabgacha ta’lim tshkilotida tarbiyalanuvchilardan boshlab Oliy ta’limda STEAM tomonidan nimalarga erishish mumkinligi haqida umumiy tushunchani taqdim etadi.

Kalit so‘zlar: STEAM texnologiyalari, stimulatsiya, termin, integratsiya, progress, innovatsiya, ta’lim, maktabgacha ta’lim.

ORGANIZING FOREIGN CLASSES WITH STEAM TECHNOLOGY

Annotation. This article provides information about the purpose and function of STEAM technology, the organization of classes using STEAM technologies in the teaching of foreign languages in educational institutions in Uzbekistan, and the success of STEAM technologies in the educational process. Ways to support the direction of STEAM education and practical approach and to organize education at a single level of excellence based on the above five areas, and to apply theoretical knowledge in practice are described. And this article provides a general understanding of what STEAM can achieve in higher education, starting with preschoolers.

Keywords: STEAM technologies, stimulation, termin, integration, progress, innovation, education, preschool education.

РАЗРАБОТКА УРОКОВ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА НА ОСНОВЕ ТЕХНОЛОГИЙ STEAM

Аннотация. В данной статье представлена информация о целях, задачах технологии STEAM и разработка занятий с использованием технологий STEAM при обучении иностранным языкам в образовательных учреждениях

Узбекистана, об успехах технологий STEAM в образовательном процессе. В поддержку направления и практического подхода к обучению STEAM и организации обучения единому уровню передового опыта на основе вышеуказанных пяти областей изложены способы применения теоретически полученных знаний на практике. Предлагает общее представление о том, чего может достичь STEAM в высшем образовании, начиная с воспитанников дошкольного учреждения.

Ключевые слова: технологии STEAM, стимуляция, терминология, интеграция, прогресс, инновации, образование, Дошкольное образование.

Kirish.

"*Aql tarozusida tortib ko'rilmagan har qanday bilim asossizdir. Shu bois mantiq ilmini o'rganmoq juda muhimdir*".

(*Abu Ali Ibn Sino*).

Bugungi rivojlanayotgan davlatlar va butunjahon ilg'or mamlakatlarida e'tibor qaratilayotgan va o'zini oqlagan yo'nalish sifatida ta'lim tizimida STEAM texnologiyasi birinchilardan bo'lib tilga olinyapti.Ushbu yo'nalish bo'yicha qo'llanmalar Erasmus+ tomonidan moliyalashtirilgan. STEAM termini ingliz tilidan kelib chiqqan so'zlarning bosh harflaridan tashkil topgan atama bo'lib, S – science (ilm-fan bu nafaqat an'anaviy tabiiy fanlarni, balki ijtimoiy va atrof-muhit fanlari kabi zamonaviyroq mavzularni ham o'z ichiga oladi), T – technology (texnologiya, bajarilgan ishlar ketma ketligi), E – engineering (muhandislik), A – art (san'at), va M – math (matematika) kabi beshta ustuvor yo'nalishlarni integratsiyalagan holda ta'lim jarayonida foydalanishdir. Ma'lumotlarga ko'ra, STEAM dastlab STEM bo'lgan keyinchalik esa unga Art ya'ni san'at – dizayn yo'nalishi ham qo'shilgan. Ushbu texnologiya Amerikada ishlab chiqarilgan bo'lib, Massachusets Texnologiya Institutida shior sifatida ko'riladi. Ya'ni nazariy olingan bilimlarni amaliyotda ham qo'llay olish STEAMning bosh maqsadidir. Va bu besh yo'nalishni maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi tarbiyalanuvchilardan boshlab, Oliy ta'limdagi talabalarga ham qo'llagan holda dars mashg'ulotlarida foydalanish katta natijalarga erishishga ko'maklashadi.

Umuman olganda, boshqa imtiyozlar qatorida, STEAM tobora ko'proq kelajak ishchilarini ijodiy yondashuv va innovatsiyon ko'nikmalarni o'z ichiga olgan holda fanlararo tushuncha bilan jihozlash vositasi sifatida qaralmoqda. Chunki STEAM talaba va o'rganuvchilarga kelajak ishlari uchun zarur bo'lgan bilim va tushunchalarni beradi. STEAM intellectual qiziqish va ijodkorlikni oshiradi. Uning hamkorlik asosida ishlashga yo'naltirilganligi esa odamlarga ijtimoiy jihatdan o'rganish, shuningdek, ularning nuqtai nazari va bilimlarini kengaytirish imkonini beradi. Bundan tashqari, critical thinking ya'ni tanqidiy fikrlashga ham yo'l ochadi.

***Adabiyotlar tahlili va metodlar*.**

STEAM texnologiyalari bolalarni beshta soha asosida ham amaliy ham nazariy jihatdan mukammallikka erishishiga yordam beradi. Bu besh yo'nalish asosida bog'cha tarbiyalanuvchilarini o'qitish natijaga ertaroq erishishga poydevor bo'ladi.

STEAM texnologiyalari bo‘yicha Amerikalik olimlar: Xun Ge, Michael Spector, Dirle Ifenthalar kabi juda ko‘p izlanishlar olib borishmoqda.

Yapon yozuvchisi Ibuka Masaroning “Uchdan keyin kech” asarida keltirilishicha bolaga uch yoshga to‘lguncha uchtagacha xorijiy tilni o‘rgatish mumkinligi dalillar bilan keltirilgan. Bog‘cha yoshidagi bolalarga xorijiy til sifatida ingliz yoki boshqa tillarni o‘qitishda STEAMdan foydalangan holda bazi metodlar o‘zini oqlagan. Masalan: bir guruh 5-6 yoshdagi bolalarga ingliz tilini o‘rgatish uchun faqatgina yodlab o‘rgatish emas balki STEAM tarkibidagi texnologiya asosida ya’ni turli xil harakatlar orqali bajarib o‘rgatish samaraliroq natija beradi.

Masalaga boshqa tomondan qaraydigan bo‘lsak, beshta yo‘nalish tarkibida A – art ya’ni san’at – dizayn yo‘li ham bor. Bu yo‘lga ko‘proq e’tibor berish kerak deb o‘ylayman. Chunki, ayni bog‘cha yoshidagi bolalarda atrof-muhitga bo‘lgan e’tibor yuqori bo‘ladi. STEAMning eng yaxshi qismlaridan biri shundaki, san’at ko‘pincha ijodkor tomonidan bevosita yoki bilvosita ishlab chiqariladi.

Nazariy jihatdan yodlab o‘rganayotgan so‘zlarini amaliy jihatdan texnologiya asosida bajarib yoki qalamlar asosida chizib o‘rgansa bolaning hotirasida yaxshi qoladi. Shuningdek, san’atning yana bir urg‘u berilishi kerak bo‘lgan tomoni bolada creativlikni, xalq tili bilan aytganda ijodkorlikni shakllantirishga yordam beradi. Ranglar bolani o‘ziga jalb qiladi. Bundan STEAM ko‘plab fundamental kashfiyotlarning markazida ekanligini va ilgari bir- biriga bog‘liq bo‘lmagan tuzilmalar – fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematika fanlarining kuchlarini birlashtirgan holda to‘liq ijodiy ish yoki kelajak uchun foydali bilim yaratish mumkin. Shuningdek, bugungi kunda olingan ma’lumotlarga asoslangan holda, “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturida ham STEAM ta’lim texnologiyasi maktabgacha ta’lim tashkilotida ta’lim va tarbiya sohasini takomillashtirish va tarbiyalanuvchilarni zamon talablariga javob beradigan holda ulg‘aytirishni maqsad qiladi.

Shuning uchun ushbu dastur va STEAM texnologiyasi bugungi kunning muhim va o‘z yechimini kutayotgan muammolaridan biri sifatida bizning ilmiy tadqiqotlarimizning dolzarbligini belgilaydi. Taniqli olim, ixtirochi va musiqachi Lèon Theremin 1896-1993-yillarda yashab o‘tgan. Uning STEAM shon-shuhratga da’vosi eterofan ixtirosidan kelib chiqqan bo‘lib, keyinchalik uning yaratuvchisi sifatida olimning nomi bilan atala boshlagan. Termin o‘sha paytda omma uchun mantiqqa zid, aql bovar qilmaydigan asbob edi, chunki unda torlar, chalish uchun kalitlar yoq edi va faqat musiqachining qo‘llarining imo-ishorasi bilan ovoz chiqaradi. Bu haqda Lèon Theremin “Men boshqa turdagi asbob yasashga qiziqardim. Va men, albatta, kosmosda boshqariladigan, elektr maydonlaridan foydalanadigan va kam energiya sarflaydigan apparat yasashni xohlardim. Shuning uchun, men ko‘proq resurslarni ta’minlaydigan musiqa asbobini yaratish uchun electron texnologiyadan foydalandim. Bu asbob musiqa, fan va texnologiyaning go‘zal kombinatsiyasi sifatida ishlaydi” deydi.

Xitoylik olim Xan matematika bo‘yicha STEAM o‘qitish-o‘rganish dasturini ishlab chiqish uchun 2011-2013-yillarda chop etilgan ilmiy jurnallarda 123 ta tezislarni o‘rganib, rivojlanish tendensiyalarini tahlil qildi.

Tezislar asosan boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga qaratilgan bo‘lib, o‘quv dasturining asosiy fanlari fan va texnologiyalar edi. Keyinchalik esa Geometriya va Hisoblash birinchi o‘rinni egalladi.

***Natijalar*.** Ta’lim tizimida yangi innovatsiyalar va ta’limda erishilgan yutuqlarni amaliyotga olib kirish bugungi kunning eng muhim vazifalaridan hisoblanadi. Ommaviy pedagogik tajribalarda pedagogik innovatsiyalarni ijodiy qo‘llash o‘qituvchilar ish faoliyatining boshlang‘ich bosqichida namoyon bo‘ladi. Innovatsiyalar tajriba-sinovdan o‘tkazilib, obyektiv baholangandan so‘ng ommaviy tarzda qo‘llash uchun taqdim etiladi. Va mana shunday qo‘llash uchun taqdim etilgan va yevropa standartlarida o‘zini oqlagan mashg‘ulotlar tashkil etish usullaridan biri STEAM bo‘lib, faqatgina pre-school ya’ni maktabgacha tashkilotlarda emas balki, maktab, professional ta’lim maktablari va oliy ta’limda ham qo‘llash maqsadlidir. Bugungi kun yoshlari dunyo bilan birgalikda hamnafas holda rivojlanib bormoqda. Buning isboti tariqasida, maktab yoshidagi o‘quvchi qiz-yigitlardagi kelajak uchun tanlangan aniq maqsad va yosh bo‘lishiga qaramay tashlangan qadamlarni ko‘rsatishimiz mumkin.

Mamlakatimiz bo‘ylab tashkil etilgan Prezident maktabi o‘quvchilarining ingliz, rus va o‘zbek tillarda bemalol, ravon gaplasha olishi ich ichimizdan kelajak avlodga bo‘lgan ishonch va yoshlardan g‘ururlanish hissini uyg‘otadi. Zamonaviy jamiyatda kompyuterlar, robotlar va sun’iy intellekt rivojlangan. Va shunday qilib turli sohalar va hisoblash texnikasining integratsiyasini targ‘ib qilish uchun STEAMga T – technology va M – math bo‘limlari qo‘shilgan. Shu sababli, dasturlash qobiliyati bilan jihozlangan inson resurslarini rag‘batlantirish uchun dasturlash ta’limi avvalgidan ham muhimroq bo‘ldi. Shuningdek, bu STEAM ta’limi asosida Amerika Qo‘shma Shtatlarida informatika o‘qituvchilari birlashmasi kompyuter fikrlash va kompyuter fanidan savodxonlikka ega bo‘lgan inson resurslarini yaratish uchun “CSTA K-12 informatika standartlari”ni ishlab chiqdi, Buyuk Britaniya esa buy yo‘nalishdagi fanlarning nomini o‘zgartirdi. –“Ahborot va kommunikatsiya texnologiyalari”dan “Kompyuterlar”ga o‘tish va boshlang‘ich maktabdan o‘rta maktabgacha bo‘lgan o‘quvchilarga hisoblash tafakkuriga asoslangan dasturlash ta’limini olish imkonini berdi” shuningdek, ixtiyoriy fanlarni majburiyga o‘zgartirib, imformatsion fikrlash, axborot madaniyati va muammolarni birgalikda hal qilish madaniyatiga erishishdi.

***Xulosa*.** Endi esa boshlang‘ich maktab o‘quvchilarini STEAM bo‘yicha erishgan yutuqlari bilan tanishamiz. Janubiy Koreyada boshlang‘ich sinf o‘quvchilari har bir fan bo‘yicha qo‘shimcha kurslarda o‘qitiladi. Qolaversa, bir nechta maktablardan tashqari boshqa maktablarda oddiy o‘quv rejasidagi barcha fanlar faqat bitta o‘qituvchi tomonidan o‘qitiladi. Shu sababli o‘quv rejaning chegarasi o‘rta maktablarga qaraganda ancha past. Shuning uchun ular STEAM ta’limini o‘zlarining haqiqiy sinflarida qo‘llashlari oson.

Ma’lumotni o‘rganishda ma’lum fanning o‘zining qiyinligi STEAM ta’limini qo‘llab dars tashkil etishda asosiy to‘siq bo‘lgan. Boshlang‘ich maktab dasturlari o‘rta va yuqori sinfga qaraganda ancha oson bo‘lganligi uchun STEAM ta’limi

boshlang‘ich sinflarda ancha faol va o‘zini oqlagan ta’lim usuli bo‘ldi. Agar professional ta’limda yoki Oliy ta’limda STEAM asosida dars mashg‘ulotlari tashkil etilsa, bu o‘qituvchidan yana bir karra ko‘proq mahorat va uddaburonlik talab qiladi. STEAMshunos olimlar Universitetlardagi tashkil etiladigan darslarda STEAM texnologiyalarini qo‘llash qay darajada to‘g‘ri ekanligi ustida ham bosh qotirishdi. Masalan, STEAM tarkibidagi A-art ta’ni san’at doim harakterlanadi, ijodiy tomondan yondashuv talab qiladi. STEM esa matn va formulaga asoslangan. Bu besh yo‘nalishni birga qo‘llash katta kuch talab etishiga qaramay, AQSH va butun Yevropada kuchli iqtisod haydovchi va sanoat rivojlanishiga hissa qo‘shadigan poydevor vazifasini bajaradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Masaru Ibuka “Uchdan keyin kech” Toshkent: Akademnashr, 2022-y. – B. 40.
2. Albert Glinskiy “Theremin: Ether music and Espionage” University of Illinois press 2000y.
3. Maxmutazimova Y. R. “Maktabgacha ta’limda STEAM texnologiyalari” O‘quv qo‘llanma Toshkent: Tamaddun, 2022-y. 5-bet.
4. T.S.Volosovets, V.A. Markova, S.A. Averina STEM-obrazovaniye detey doshkolnogo i mladshego shkolnogo vozrasta. M.BINOM. Laboratoriya znaniy 2019.
5. https://www.goodreads.com
6. https://www.amazon.com
7. https://www.independent.co.uk

Mundarija

Aniq va tabiy fanlar

1. **Abdufatayev Sh. A.** Technology for the development of students' based and science-related competences based on an integrative approach **3**
2. **Raimov X. K., Omonqulova S. O.** Fizikaning taraqqiyotida yunon va o‘rta osiyo mutaffakirlarining ro‘li. ……. **10**
3. **Nazarova M. R.** Python dasturlash tilini o‘qitishda funksiyalardan foydalanish metodikasi. ……... **15**
4. **Raimov X. K., Hamidova S. M., Samandarova I. J.** Derivation of the lorentz transformation and their group properties. ……..… **21**

Ijtimoiy-siyosiy fanlar

5. **Gubenova G. T.** Talabalarning kasbiy etnomadaniy kompetentligini rivojlantirish mexanizmlari nazariyasi. …… **29**
6. **Ibodova N. K.** Akademik Ibrohim Mo‘minov: birinchi ustozim − onam. **34**
7. **Isaqova Z. R., Tojiboeva M. T.** Irfoniy bilimlar xazinasi. ……. **43**
8. **Kurbanov E., Ochilov I.** Yangi O‘zbekistonda siyosiy o‘zgarishlar zamirida demokratik jarayonlarining yuksalishi va xalq ishonchining ta’minlanishi. …… **50**
9. **Nurbekova Elnora.** Siyosat sohasiga oid kategoriyalarni anglashning ilmiy-texnokratik mazmuni. …… **57**

Pedagogika

10. **Allambergenov S. J.** Pedagogical technologies in the development of professional correctional activities in future teachers. ……. **63**
11. **Bo‘riboyeva D. N.** Chizmachilik darslarida o‘quvchilarning fazoviy tasavvurlarni rivojlantirish. …….. **69**
12. **Jumaboyev N. P.** Miniatyura san’atining nafosat tarbiyasidagi roli. Kamoliddin Behzod ijodi misolida. **77**
13. **Khojamova G. A.** Providing knowledge to students in specialized educational institutions through international educational programs. ….. **84**
14. **Kuvandikova N. O.** A synergetic approach to ensuring the competence of future English Learners. ……. **91**
15. **Qazaqova N. A.**, **Musaboyeva Z. B.** Musiqa terminlarining semantik va tarixiy-etimologik xususiyatlari. **98**
16. **Xayrov R. Z.** Bo‘lajak tasviriy san’at o‘qituvchilarining metodik tayyorgarligini takomillashtirishning dolzarb masalalari. **103**
17. **Yusupova Sh. A.** Tasviriy san’at mashg‘ulotlarida interfaol metodlardan foydalanishning dolzabrliklari. ……..……... **110**

Filologiya

18. **Axmadaliyev L. M.** “Tazkirai qayyumiy” asarining qo‘lyozma va nashri o‘rtasidagi matniy-qiyosiy tadqiqi. **119**

19. **Fayzullayeva M. A.** Zamonaviy axborot texnologiyalari chet tillarni o‘rganish vositasi sifatida. …… **128**
20. **Fazilova K. B.** Abay ijodiy merosining ahamiyati. ……. **134**
21. **Mustafayeva M. B., To‘raqulova M. B.** STEAM texnologiyalari asosida xorijiy til darslarini tashkil etish……..……. **140**

Guliston davlat pedagogika instituti
Sayhun ilmiy axborotnomasi ilmiy-uslubiy jurnali
2023-*yil* 2-*son*

“Sayhun ilmiy axborotnomasi” ilmiy-uslubiy jurnali elektron to‘plam sifatida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi (AOKA)ning 2023-yil 9-martdagi № 067833 raqamli guvohnomasi asosida chop etiladi.

“Sayhun ilmiy axborotnomasi” ilmiy jurnali 2-soni Guliston davlat pedagogika instituti Kengashining 2023-yil 4-iyuldagi 11-sonli bayonnomasi asosida chop etishga tavsiya etildi. (Bayonnoma №11).

Texnik muharrir: A.A.Xudayberdiyev

***Tahririyat manzili: Guliston shahri, Buston MFY Talabalar ko‘chasi* 49-*uy*.**
***Pochta indeksi:* 120100, *Faks:* (0367) 226-57-90,**
***E-mail:* info@gspi.uz**

“Sayhun ilmiy axborotnomasi” ilmiy-uslubiy jurnalining 2023-yil 2-soni 147 sahifadan iborat bo‘lib, 21 ta ilmiy maqoladan tashkil topgan.

Maqolalarning ilmiy saviyasi va keltirilgan ma’lumotlar uchun mualliflar javobgar hisoblanadi.